

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİ TÜRKÇE DÖNEMİ ESERLERİNDEN
TONYUKUK YAZITLARI, IRK BİTİĞİ VE AÇ BARS
HİKÂYESİ'NİN MORFOLOJİK VE SENTAKTİK
ÖZELLİKLERİ

Mahsun ATSIZ

2501180140

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Fikret TURAN

İSTANBUL – 2021

ÖZ
**ESKİ TÜRKÇE DÖNEMİ ESERLERİNDEN TONYUKUK YAZITLARI,
IRK BİTİĞ VE AÇ BARS HİKÂYESİ’NİN MORFOLOJİK VE
SENTAKTİK ÖZELLİKLERİ**

MAHSUN ATSIZ

Tonyukuk Yazıtları (8. yüzyıl), Irk Bitig (9. yüzyıl?) ve Aç Bars Hikâyesi (11. yüzyıl) Eski Türkçe dönemine ait önemli eserlerdir. Bu eserler, yazıldığı dönemle ilgili pek çok bilgi verir ve yazılış gayesine uygun olarak eserlerin muhtevası sosyal, siyasi ve linguistik açıdan önemli pasajlar sunar. Bu bakımdan Eski Türkçe döneminin gramer özelliklerini iyi yansıttığını düşündüğümüz bu eserler, çalışmamıza örnek metinler olarak seçilmiştir. Tonyukuk Yazıtları II. Doğu Türk Kağanlığı (II. Köktürk Kağanlığı) döneminde, Aç Bars Hikâyesi Eski Uygur döneminde, Irk Bitig ise eski Türk runik yazı sistemiyle yazılmıştır.

Çalışmamızın amacı, Eski Türkçe dönemine ait bu eserler üzerine morfolojik ve sentaktik inceleme yaparak bir gramer verisi oluşturmaktır. Bu kapsamda, çalışmada iki temel konu üzerinde durulmuştur. Bunlardan ilki eserlerin morfolojik, ikincisi ise sentaktik özelliklerini örneklerle ortaya koymaktır. Morfoloji kısmında isim, isim türleri, fiil, fiil çekimi; sentaks kısmında ise kelime grupları, cümlelerin öğeleri ve cümle türleri incelenmiştir. Örnekler Talat Tekin, Zemire Gulcalı yayımlarından alınmakla beraber başka yayımlar da taranmıştır. Tezde yer alan örnekler, eserlerin yazılış tarihine göre kronolojik olarak verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tonyukuk Yazıtları, Irk Bitig, Aç Bars Hikâyesi, morfoloji, sentaks.

ABSTRACT
MORPHOLOGICAL AND SYNTACTIC FEATURES OF TONYUKUK
INSCRIPTIONS, IRK BITIG AND THE STORY OF AÇ BARS FROM
OLD TURKIC WORKS

Tonyukuk Inscriptions (8th century), Irk Bitig (9th century?) and the story of Aç Bars (11th century) are significant works belonging to Old Turkic period. These works have a lot of information about the period they were written. In addition to this, they contain important social, political and linguistic passages in the content of the works for their purpose of writing. For this reason, these works have been chosen as sample texts because they reflect the grammatical features of Old Turkic period well. Tonyukuk Inscriptions were erected during Eastern Turkic Khaganate II (Köktürk Khaganate II). The story of Aç Bars was written in Old Uyghur period. As for Irk Bitig, it was written in Old Turkic runic script/alphabet.

The aim of this dissertation is to make a morphological and syntactic analysis on these works and to establish a grammatical data in this way. In this context, two main subjects are emphasized in the dissertation. The purpose of the first of these is to reveal the morphological features of the works and the other one aims to study on the syntax. Noun, types of noun, verbs, verb inflections are analyzed in the morphology while word groups, sentence elements and sentence structures are examined in the syntax. Examples in the dissertation are belong to Talat Tekin and Zemire Gulcalı publications. Nonetheless other publications have also been scanned. These examples were given in a chronological order depending on the writing history of the works.

Keywords: Tonyukuk Inscriptions, Irk Bitig, the story of Aç Bars, morphology, syntax.

ÖNSÖZ

Eski Türkçe dönemine ait Tonyukuk Yazıtları (8. yüzyıl), Irk Bitig (9. yüzyıl?) ve Aç Bars Hikâyesi (11. yüzyıl) Türk dilinin bilinen ilk yazılı belgelerinden ve yazıtlarındandır. Tonyukuk Yazıtları II. Doğu Türk Kağanlığı Dönemi'nde yazılıp Köktürklerle ilgili kıymetli bilgiler verir. Eski Türk runik yazısı ile yazılmış Irk Bitig çeşitli ırkları (falları) ihtiva eder. Eski Uygur döneminde yazılıp Altun Yaruk Sudur'da yer alan Aç Bars Hikâyesi ise üç şehzade ve aç bir kaplanı anlatan Budist bir eserden müteşekkildir. Dolayısıyla bu eserler Türklerin ve Türk dilinin aydınlatılmasında önemli bir role sahiptir. Bu bakımdan eserler üzerine yapılacak çalışmalar Türkoloji literatürü için yeni veri kaynakları sunacaktır.

Tezimizin amacı Tonyukuk Yazıtları, Irk Bitig ve Aç Bars Hikâyesi'nin morfolojik ve sentaktik özelliklerini ortaya koyarak bu döneme ve eserlere ait gramer yapısını örneklerle incelemektir. İncelemede üç esere ait örnekler, transkripsiyon, çeviriler esas alınan yayımlardan (Tekin, 1994; Tekin, 2013; Gulcalı, 2015a) hareketle oluşturulmuş, örnekler yazılış tarihine göre kronolojik yöntemle verilmiştir. Morfoloji incelemesinde “isimler, sıfatlar, zarflar, zamirler, edatlar, ünlemler, fiiller, fiilimsiler” çekim yönünden incelenmiştir. Sentaks incelemesinde kelime gruplarından “isim tamlaması, sıfat tamlaması, tekrar grubu, edat grubu, bağlama grubu, ünlem grubu, birleşik isim grubu, birleşik fiil grubu, unvan grubu, fiilimsi grupları, kısaltma grupları ve sayı grubu” tespit edilmiş; cümlelerin öğeleri ve cümle türlerinden “yüklemine, anlamına, yüklem yerine, yapılarına ve bağlanışlarına göre cümleler” incelenmiştir. Böylece tezimizde kullanılan temel kaynaklar, yöntem, kapsam ve amaç bu şekilde belirlenmiştir.

Bu tezin yazımında, lisans döneminden bu yana daima beni araştırmaya teşvik eden, üzerimde büyük emekleri olan hocam Sayın Doç. Dr. Münür Erten'e, yüksek lisans döneminde ders aldığım İstanbul Üniversitesi Eski Türk Dili Anabilim Dalı'ndan değerli hocalarıma, gerek yüksek lisans ders döneminde gerekse tez döneminde benimle yakından ilgilenen ve ilmin bilgi, nezaket ve hoşgörüsüyle kıymeti haiz olacağını hatırlatan tez danışmanım ve çok değerli hocam Sayın Prof. Dr. Fikret Turan'a teşekkürü borç bilirim. Son ve en önemlisi, bugüne kadar eğitim hayatımın her safhasında daima desteğini hissettiğim değerli aileme çok teşekkür ederim.

Mahsun Atsız

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM ESKİ TÜRKÇE DÖNEMİ

I. Tonyukuk Yazıtları	4
II. Irk Bitig	5
III. Aç Bars Hikâyesi.....	6

İKİNCİ BÖLÜM

TONYUKUK YAZITLARI, IRK BİTİĞ VE AÇ BARS HİKÂYESİ'NİN MORFOLOJİK ÖZELLİKLERİ

A. Morfoloji.....	8
1. İsimler:	8
a. Özel İsimler:	8
b. Cins İsimler:	9
c. İsim Çekim Ekleri:	9
(1) Durum Ekleri:	9
(2) İyelik Ekleri:	16
(3) Çokluk-Topluluk Ekleri:	18
(4) Soru Eki +mU:	19
2. Sıfatlar:.....	19
a. Niteleme Sıfatları:	19
b. Belirtme Sıfatları:.....	20
(1) İşaret Sıfatları:	20
(3) Belirsizlik Sıfatları:	21
(4) Soru Sıfatları:.....	21
3. Zarflar:	22
a. İşlev:	22
b. Yapı:	23

c. Anlam:	25
4. Zamirler:	26
a. Kişi Zamirleri:.....	27
b. Dönüşlülük-Pekiştirme Zamirleri:	28
c. İşaret Zamirleri:.....	29
d. Belirsizlik Zamirleri:.....	30
e. Soru Zamirleri:	31
5. Edatlar:	31
a. Bağlama Edatları:	32
(1) Sıralama Edatları:	32
(2) Cümle Başı Edatları:	33
(3) Kuvvetlendirme Edatları:	34
(4) Karşılaştırma Edatı (ärsär):.....	34
b. Soru-Şüphe Edatı (ärki):.....	34
c. Çekim Edatları:	35
6. Ünlemler:	36
7. Fiiller:	38
a. Fiil Çekimi:	38
(1) Kişi Zamiri Kökenli (1. Tip) Kişi Ekleri:.....	38
(2) İyelik Kökenli (2. Tip) Kişi Ekleri:	39
(3) Emir-İstek Kökenli (3. Tip) Kişi Ekleri:	40
b. Fiillerde Şekil ve Zaman Ekleri:	41
c. Fiil Kipleri:	42
(1) Bildirme Kipleri:.....	42
(2) Tasarlama Kipleri:	45
d. Fiillerin Birleşik Çekimleri:	47
(1) Hikâye:	49
(2) Rivayet:	50
(3) Şart:	50
8. Fiilimsiler:.....	51
a. İsim-fiiller:.....	52
b. Sıfat-fiiller:	52
c. Zarf-fiiller:	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TONYUKUK YAZITLARI, IRK BİTİĞ VE AÇ BARS HİKÂYESİ’NİN SENTAKTİK ÖZELLİKLERİ

A. Sentaks.....	56
1. Kelime Grupları:.....	56
a. İsim Tamlaması:.....	57
(1) Belirtili İsim Tamlaması:	57
(2) Belirtisiz İsim Tamlaması:	58
(3) Eksiz İsim Tamlaması:	59
b. Sıfat Tamlaması:	60
c. Tekrar Grubu:	62
(1) Eş/Yakın Anlamalı Tekrarlar:	63
(2) Zıt Anlamalı Tekrarlar:	64
(3) Aynen Tekrarlar:	64
(4) Eklemeli Tekrarlar:	64
d. Edat Grubu:	64
e. Bağlama Grubu:	66
f. Ünlem Grubu:.....	67
g. Birleşik İsim Grubu:.....	68
h. Birleşik Fiil Grubu:	68
ı. Unvan Grubu:	70
i. Fiilimsi Grupları:	71
(1) İsim-fiil Grubu:	71
(2) Sıfat-fiil Grubu:	71
(3) Zarf-fiil Grubu:	73
j. Kısaltma Grupları:	74
(1) Bulunma-Ayrılma (Lokatif) Durumu Grubu:	75
(2) Ayrılma/Çıkma (Ablatif) Durumu Grubu:	75
k. Sayı Grubu:	76
2. Cümlelerin Öğeleri:	76
a. Yüklem:	76
b. Özne:	79
c. Nesne:	80

d. Zarf Tümleci:	82
e. Yer-Yön Tümleci:	84
3. Cümle Türleri:	85
a. Yüklemine Göre Cümleler:.....	85
(1) İsim Cümleleri:	85
(2) Fiil Cümleleri:.....	87
b. Anlamlarına Göre Cümleler:	88
(1) Olumlu Cümle:	88
(2) Olumsuz Cümle:	90
(3) Soru Cümlesi:	91
(4) Ünlem Cümlesi:	92
c. Yüklem Yerine Göre Cümleler:	92
(1) Yüklemi Sonda Olan (Düz) Cümle:	93
(2) Yüklemi Başta veya Ortada Olan Cümle:	94
d. Yapılarına Göre Cümleler:	94
(1) Basit Cümle:	95
(2) Birleşik Cümle:	97
i. Girişik Birleşik Cümle:	98
ii. Şartlı Birleşik Cümle:	101
iii. İç İç Birleşik Cümle:	101
iv. Karmaşık Birleşik Cümle:	103
e. Bağlanışlarına Göre Cümleler:	106
(1) Bağımlı Sıralı Cümle:	106
(2) Bağımsız Sıralı Cümle:	107
SONUÇ	109
KAYNAKÇA.....	111

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Aç Bars Hikâyesi
bk.	: Bakınız
IB	: Irk Bitig
T	: Tonyukuk Yazıtları
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

Dil bireylerin, toplumların ve nesillerin devamlılığını sağlayan; milletlerin kültürlerini, tarihlerini ve edebiyatlarını koruyan ve yüzyıllara aktaran geniş yelpazeli bir kavramdır. Bu bakımdan diller ve yazılı metinler, milletlere ve toplumlara ait sosyal, siyasi, linguistik pek çok veri sunar. Bu veriler de araştırmacılar için kaynak malzemeleri oluşturur ve böylece dil araştırmacıları da bu malzemelere dayanarak incelediği dil ile ilgili saptamalarda bulunur. İşte Türk dilinin yazılı olarak bildiğimiz en eski dönemi de Türk dili araştırmacıları için böyle bir önemi haizdir. Bilindiği üzere, bu dönem II. Doğu Türk Kağanlığı'na ait Orhun Yazıtları / Bengü Taşlar ile başlar ve Eski Türkçe olarak adlandırılır. Şüphesiz ki bu dönem Türk dilinin ilk konuşulduğu dönem değildir, yazıya geçirildiğini bildiğimiz ilk dönemdir. Belki Türk dili bundan yüzyıllar öncesinde de konuşulmaktaydı, bununla ilgili Orhun Yazıtları'nın / Bengü Taşlar'ın dil ve üslup özelliklerine bakılarak çeşitli incelemeler yapılabilir¹ ancak kesin olarak tarihlendirme yapmak oldukça zordur.

Eski Türkçe dönemine ait Tonyukuk Yazıtları, Irk Bitig, Aç Bars Hikâyesi daha önce ifade ettiğimiz gibi Türk dilinin ilk metinlerindendir. Tonyukuk Yazıtları, Köktürklerin sosyal, siyasi, toplumsal yaşamıyla ilgili pek çok bilgi sunan runik yazı sistemiyle yazılmış anıtlardır. Irk Bitig eski Türk runik yazısıyla yazılmış olup çeşitli fallarla ve bu falların iyi veya kötü olarak yorumlanmasıyla ilgilidir. Aç Bars Hikâyesi ise Altun Yaruk Sudur'da yer alan Budist bir hikâyedir ve üç şehzade ile aç bir kaplan arasında yaşanan olayları ele alır.

Tonyukuk Yazıtları, Irk Bitig ve Aç Bars Hikâyesi üzerine yaptığımız dil incelemesi, morfolojik (çekim morfolojisi) ve sentaktik bir incelemeden müteşekkildir. Morfolojik ve sentaktik incelemenin çerçevesini belirlerken Muharrem Ergin (Ergin, 2013) başta olmak üzere Tahsin Banguoğlu (Banguoğlu, 2011), A. von Gabain (Gabain, 1988), Talat Tekin (Tekin, 2016), Marcel Erdal (Erdal, 2004), Kemal Eraslan (Eraslan, 2012), Zeynep Korkmaz (Korkmaz, 2014), Fikret Turan (Turan, 1996), Sadettin Özçelik-Münür Erten (Özçelik-Erten, 2011), (Erten, 2018) gibi pek çok araştırmacının çalışmalarına başvurduk. Böylece kavramları ve terimleri bu şekilde belirledik.

Tezimizde görüleceği üzere, kullandığımız dilbilgisi terimleri ve kavramları filoloji eksenli tanımlardır. Bizim ele aldığımız konuyu belki bir linguist/dilbilimci işleseydi daha farklı tanımlar kullanacak, Ferdinand de Saussure'den Noam Chomsky'e ve günümüze kadar gelişen dilbilim çalışmalarına bakacaktı. Söz gelimi, bizim fiiller ve fiil birleşik çekimlerinde kullandığımız *zaman*, *birleşik zaman* kavramı yerine, *aspect* (görünüş), *tense* (zaman), *modality/mood* (kip/kiplik) kavramlarını kullanabilecekti. Ancak biz filoloji kapsamında içinde kaldık ve kısmen de olsa bununla ilgili dipnotlar verdik.

Çalışmamızla ilgili değineceğimiz bir diğer husus kapalı e (ë) konusudur. Bilindiği üzere bu konuyla ilgili görüşler ve tartışmalar yıllar öncesine aittir. Kimi araştırmacılar transkripsiyonda *ël*, *ërkek*, *tê-*, *tëgin*, *türgeş*, *yër*, *yëti* gibi pek çok kelimeyi kapalı e (ë) olarak okurken kimi araştırmacılar da *il*, *irkek*, *ti-*, *türgiş*, *tigin*, *yir*, *yiti* gibi okuyup *i* sesini tercih

¹ Doğan Aksan'ın çalışması bu konuda yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biridir, bk. (Aksan, 2007)

etmektedir.² Biz bu konuda, esas aldığımız yayıma bağlı kaldığımız için araştırmacının transkripsiyonuna müdahale etmedik.

² Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. (Arat, 1987: 334-341), (Yavuz, 1991: 271-306), (Yılmaz Ceylan, 1991: 151-165), (Duman, 1999: 65-104), (Kocaoğlu, 2003: 266-281), (Argunşah, 2010: 47-60)

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ TÜRKÇE DÖNEMİ

Türkoloji literatüründe Türk dilinin bilinen ilk yazılı metinleri Eski Türkçe dönemiyle başlar ve bu dönemin araştırmacılar tarafından genel olarak 6.yüzyılda başlayıp 9. veya 10. yüzyıla kadar devam ettiği kabul edilir. Böylece Eski Türkçenin Köktürklere ve Eski Uygurlara ait eserleri ihtiva ettiği görülür. Bununla beraber Eski Türkçe dönemiyle ilgili farklı görüşler de söz konusudur.

Talat Tekin-Mehmet Ölmez bu dönemin çerçevesini şu şekilde belirler: “Eski Türkçe, 6. yüzyıl ortalarında Batı Moğolistan'daki Altay dağları bölgesinde yaşayan ve aynı tarihte Çin'in kuzeyinde, bugünkü Moğolistan'da, büyük bir göçebe devlet kuran (550-630, 680-745) eski Türklerin (Göktürklerin) diliydi. Eski Türkçe, ayrıca, 8. yüzyıl ortalarında Moğolistan'daki Göktürk egemenliğine son vererek orada bir devlet kuran (745-840) göçebe Uygurlarla, Doğu Türkistan'da, Tarım havzasında Koço Uygur devletini (850-1250) kuran yerleşik Maniheizt ve Budist Uygurların da diliydi.” (Tekin-Ölmez, 2003: 18)

Şinasi Tekin bu döneme şöyle değinir: ““Eski Türkçe” tâbirinden, Türkler'in, İslâm dinini kabul etmeden önce Moğolistan bozkırları ile Tarım bölgesi ve civarında kullandıkları dili anlıyoruz. Dilin iç yapısı ve ifade edilen dünya görüşü bakımından ET'yi iki ayrı bölümde mütalâa etmek daha doğru olacaktır: 1. **Kök-Türkçe** -bâzı araştırmacılara göre, hususiyle O Pritsak'a göre: Türkütçe- ve 2. **Uygurca**.” (Tekin, 1992: 69)

Ahmet Caferoğlu Eski Türkçe dönemini 6.-9. yüzyıllar arasında, Göktürk-Uygur Türkçesi olarak ele alır: “Eski Türkçe adını verdiğimiz devre hakkında bolca ve kesin malumata malik olduğumuzdan, bu devreye doğrudan doğruya Göktürk-Uygur Türkçesi devresi diyebiliriz. Zaman itibarıyla bu devre VI. –IX. yüzyılları içerisine alır. Uygur Türkçesine nispetle Göktürkçe daha eski ise de, elimize geçen en eski Uygurca dil yadigarlarının tarihleri, kesin olarak tespit edilemediğinden, birbirini tamamlayan bu iki edebi şiveyi birleştirmekle, daha sağlam bir yol tutmuş oluruz zannındayım.” (Caferoğlu, 2015: 40)

Tahsin Banguoğlu Eski Türkçe dönemini 13. yüzyıla, Moğol istilasına kadar kabul eder: “Eski dilleri eski metinlerden öğreniyoruz. Türkçenin elimize geçen en eski örnekleri de 7 nci yüzyıl sonlarından geliyor. Bu zamandan 13 ncü yüzyıl başlarına, yani Moğol istilâsına kadar olan devrin Türkçesine *Eski Türkçe* diyoruz.” (Banguoğlu, 1964: 77)

Muharrem Ergin bu dönemi 8.- 12. yüzyılları arasında değerlendirir: “İşte nazari olarak Milâdın ilk asırlarında başladığını kabul ettiğimiz ve ilk ele geçen metinleri sekizinci asra ait olan bu yazı dili 12-13. asra kadar devam etmiş olup, bu devre Türk yazı dilinin ilk devresini teşkil etmektedir. Bu ilk yazı dili devresi aynı zamanda müşterek bir yazı dili devresidir.” (Ergin, 2013: 13)

Ali Fehmi Karamanlioğlu aynı dönemi 6.-10. yüzyılları arasında değerlendirir: “Türkçeyi metinle ve “Türk” adı ile takip edebildiğimiz gerçek bir devredir. Tarih olarak VI.-X. yüzyıllar arasını kabul etmekteyiz. Yazıtlar ile Uygur metinlerini içine alan bu çağ, A. *Kök-türk*, B. *Uygur devresi* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.” (Karamanlioğlu, 2007: 10)

Görüldüğü gibi, Eski Türkçe döneminin tarihlendirmesiyle ilgili tam olarak görüş birliği söz konusu değildir. Ancak Köktürkçe ve Eski Uygurca eserlerin bu dönemin esasını oluşturduğu açıktır.

Eski Türkçe döneminde Köktürk, Uygur, Soğut, Mani, Brahmi yazısı gibi çeşitli yazı sistemleri/alfabeler mevcuttur. Özellikle Eski Uygurca döneminde Manihaizm, Budizm gibi dinlerin etkisiyle değişik türden yazı sistemleri kullanılmıştır.³

I. Tonyukuk Yazıtları

Tonyukuk⁴ Yazıtları, Köktürk Kağanlığı'nın ünlü devlet adamı Bilge Tonyukuk tarafından dikilmiştir. Bu yazıtların yazarı Tonyukuk'tur. Yazıtlarda Köktürkler'le ilgili tarihi bilgiler, devletin bağımsızlığı için yapılan mücadeleler ve çekilen sıkıntılar Tonyukuk'un perspektifinden aktarılmıştır. Yazıtların amacı dönemde meydana gelen olayları etkili bir üslupla dile getirmektir.⁵

Yazıtlarda kullanılan alfabe/yazı⁶ sisteminin kökeni ile ilgili, bilindiği üzere çeşitli görüşler mevcuttur. A. Heikel, V. Thomsen, H. Pedersen, K. Menges, W. Radloff, S. G. Clauson, H. N. Orkun, A. C. Emre, A. Caferoğlu, O. Pritsak vd. gibi pek çok araştırmacı yazının kökeni konusunda farklı önerilerde bulunmuşlardır. (Ercilasun, 2015: 164-165)

Köktürk/Runik harfli veya yazılı Tonyukuk Yazıtları, aynı boyda iki yazılı taştan oluşur. Birinci taş üzerinde 35 satır, ikinci taş üzerinde ise 27 satır vardır. Tekin yazıtlarla ilgili şu bilgiyi verir: “Bu yazılı taşlar Orta Moğolistan'da, Ulaan-Baatar'ın 50 km güney-doğusunda, Nalayha yakınında, Nalayha ile Tola'nın sağ kıyısı arasında, Bayın Tsokto denilen yerde bulunmaktadır.” (Tekin, 1994: VII) Yazıtların dikiliş tarihi tam olarak bilinmemektedir. Tekin, yazıtların 720-725 yılları arasında dikildiğini düşünmektedir. (Tekin, 1994: IX)

Tonyukuk Yazıtları, 1897 yılında W. Radloff ve F. Klementz tarafından bulunmuştur. Yazıtlar ilk kez runik harfli metni, yazıçevirimi ve Almanca çevirisi ile Radloff tarafından çevrilmiştir. (Tekin, 1994: VII), (Radloff, 1899) Bununla beraber V. Thomsen, H. N. Orkun, S. Ye. Malov, P. Aalto, R. Giraud, T. Tekin, M. Ergin, S. Tezcan, O. F. Sertkaya bu cümleden sayabileceğimiz ilk isimlerdir.⁷ Daha sonra yazıtlar üzerine pek çok yayım yapılmıştır.⁸

³ Eski Türkçede kullanılan yazı sistemleri/alfabeler ve örnekleriyle ilgili geniş bilgi için bk. (Gabain, 1988: 5-32), (Tekin, 2016: 25-28), (Erdal, 2014: 1-16) Ayrıca geçmişten günümüze kadar Türkler tarafından kullanılan yazı sistemleri için bk. (Tekin, 1997), (Şirin User, 2015)

⁴ Tekin, bu kelimeyi “Tunyukuk” olarak okumuştur, Tekin'e göre bu kelime *tun* (ilk doğmuş, ilk, birinci) ve *yukuk* (vezir) biçiminde bir birleşik sözcüktür. (Tekin, 1994: 25) Tonyukuk adı üzerine yapılmış farklı okuma ve önerilerle ilgili geniş bilgi için bk. (Aydemir, 2019: 171-184)

⁵ Bilge Tonyukuk döneminde meydana gelen siyasi olaylar ve Tonyukuk'un bu olaylar karşısında izlediği yol ve strateji ile ilgili detaylı bilgi için bk. (Taşağıl, 2020: 80-150)

⁶ Ayrıca yazıtlarda *yazı* ve *yazım* için ve Orhun Yazıtları'nda kullanılmayan *aş*, *baş* işaretleri için bk.(Tekin, 1994: IX-X), (Gabain, 1988: 5-6)

⁷ Geniş bilgi için bk. (Tekin, 1994: VII-VIII).

⁸ Bazı yayımlar için bk. (Rybatzki, 1997), (Doğan, 2002), (Alyılmaz, 2005), (Şirin User, 2009), (Ölmez, 2013), (Kormuşin vd., 2016), (Aydın, 2019); (Alyılmaz, 1994), (Akay, 2006), (Çelikel, 2007), (Hunutlu, 2014),

Bizim tezde kullandığımız asıl yayım Talat Tekin (Tekin, 1994) yayımı ve çevirisi olmakla beraber, yeni çalışmalar da taranmıştır.

II. Irk Bitig

Irk Bitig bir bütün olarak Köktürkçe/runik yazıyla kitap şeklinde yazılıp bize ulaşan tek eserdir.⁹ Dunhuang yakınlarında, Bin Buda Mağaraları'nda bulunan eser, çeşitli ırklardan (fallardan) oluşur. Irk Bitig'te yer alan bu ırkların sayısı 65'tir ve eserde bir de hatime (kolofon) bulunmaktadır. Her ırkın sonunda çeşitli yorumlar mevcuttur. Eser “ny” Mani diyalekti olan Eski Uygur diyalekti ile yazılmıştır. Eserin yazılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. (Atsız, 2019) Talat Tekin, Irk Bitig'in dil ve yazım özelliklerinden dolayı 9. yüzyıl başlarında yazıldığını düşünmektedir. (Tekin, 2013: 13)

Tekin, eserin muhafaza edildiği yer ve dış özellikleriyle ilgili şu bilgiyi verir: “Irk Bitig'in biricik yazma nüshası Londra'da, British Museum'da, Elyazmaları bölümünde 8212 numara ile kayıtlıdır. Yazma sarı renkli, iyi kaliteli kalın bir Çin kağıdı üzerine yazılmıştır. Yazma elli yedi yapraktan ibarettir. Kitapçığın boyu 13.6 cm, eni de 8 cm'dir. Varaklar alt kısımlarından zamlarla yapıştırılmıştır. Kitap ciltli değildir. Çok fazla okunduğu için dış yaprakları ve sayfa kenarları oldukça yıpranmış ve kırışmıştır.” (Tekin, 2013: 13) Müteakiben Türkçe metnin hangi sayfada başlayıp bittiğine, kaç sayfadan oluştuğuna değinir:

“Türkçe metin beşinci yaprağın art sayfasında başlamakta ve elli yedinci yaprakta sona ermektedir. Buna göre, Türkçe metin 104 küçük sayfadan ibaret olmaktadır. Kitabın son iki sayfasında kırmızı renkli mürekkeple yazılmış kısa bir hatime vardır. Yazmanın ilk dokuz sayfası ile son üç sayfasının aslında boş olduğu, bu sayfaların daha sonra Çince yazılarla doldurulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Türkçe metnin son üç sayfası ile 1. ve 101. sayfalarının kenarlarında da Çince yazılar vardır. Kitabın adı 101.sayfada Irk Bitig (Fal kitabı) olarak belirtilmiştir.” (Tekin, 2013: 13)

Irk Bitig üzerine yabancı ve Türk Türkologlarca çeşitli yayımlar yapılmıştır.¹⁰ V. Thomsen, Hüseyin Namık Orkun, S. Ye. Malov, S. G. Clauson, James Hamilton, T. İkedo, Adám Molnár, Marcel Erdal, Talat Tekin¹¹ bu eser üzerine araştırma yapan ilk isimlerdir. Talat Tekin Irk Bitig'i metin, çeviri, açıklamalar, dizin bağlamında yayımlamıştır. (Tekin, 1993; Tekin, 2013) Erdal bazı makalelerinde Irk Bitig üzerine yapılan okumaları ele alıp ayrıntılı olarak değerlendirmiştir. (Erdal, 1993: 63-100; 1977: 87-119) Fikret Yıldırım 2013 yılında, eser üzerine bir doktora tezi hazırlamıştır. Yıldırım'ın çalışmasında Irk Bitig yeniden okunup yorumlanmış ve çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca bu çalışmada, kâğıda yazılı Eski Türkçe runik harfli metinlerin bir envanteri de hazırlanmıştır. (Yıldırım, 2013). Bu yayımlar dışında, Irk Bitig'i çeşitli yönleriyle ele alan bazı makaleler ve birkaç kitap yayımı da vardır. Bizim esas aldığımız yayım, Talat Tekin yayımı ve çevirisidir. (Tekin, 2013)

(Ercilasun, 2016), (Gürgün, 2018), (Akar, 2020) Tonyukuk Yazıtları üzerine yapılmış çalışmalarla ilgili kronolojik kaynakça (1898-2019) için bk. (Aydın, 2021: 15-28)

⁹ Ayrıca kâğıda yazılı Köktürk metinleri ve alfabeleri için bk. (Sertkaya, 1990: 167-181)

¹⁰ İlk yayımlar için bk. (Tekin, 2013: 13-15)

¹¹ Ayrıca bu yayımların bir değerlendirmesi için bk. (Tekin, 2013: 13-15)

III. Aç Bars Hikâyesi

Aç Bars Hikâyesi, Altun Yaruk Sudur’da yer alan Budist eksenli Eski Uyğurca mensur bir eserdir. Bu hikâye, Altun Yaruk Sudur’un 26. bölümü (onuncu kitap) içerisinde yer alır. Eserin aslı Sankritçe olup 8. yüzyılda Çince’ye çevrilmiş ve 11. yüzyıl başlarında Şingko Şeli Tutung tarafından Uyğurcaya çevrilmiştir. (Gulcalı, 2015a: 15)

Aç Bars Hikâyesi’nde üç şehzade ve aç bir kaplan arasında geçen olaylar anlatılmıştır. Gulcalı, Budizmin Mahâyâna mezhebinin temel ilkelerinden olan “önce canlıları sonra kendisini kurtarmak” düşüncesinin Aç Bars Hikâyesi ile anlatıldığını söylemekte ve metnin içeriğini şöyle özetlemektedir: “*Aç Bars* “Aç Kaplan” hikâyesinde üç prens ile bir aç kaplan arasında yaşanan olay anlatılmaktadır. En küçük prens Mahāsattva’nın, yedi gün önce yavrulmuş olan ve yaralanmış olduğu için yavruları ile kendisine yiyecek bulamayıp, hayatta kalabilmek için kendi yavrularını yemek üzere olan aç kaplanı ve onun yavrularını kurtarmak için ona yem olarak kendisini kurban etmesini anlatır.” (Gulcalı, 2015a: 29-30)

Aç Bars Hikâyesi’nin yer aldığı Altun Yaruk Sudur üzerine F. W. K. Müller, W. Radloff, S. Ye. Malov, W. Bang - A. von Gabain, R. R. Arat, S. Çağatay, Ş. Tekin, P. Zieme, K. Röhnborn, M. Ölmez, C. Kaya, S-C. Raschmann, J. Wilkens, Ö. Ayazlı, E. Uçar, E. Çetin vd.¹² gibi pek çok araştırmacı yayım yapmıştır. Zemire Gulcalı 2009 yılında Aç Bars Hikâyesi üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. (Ahmet, 2009) Bu çalışma, 2015 yılında Türk Dil Kurumu’nda yayımlanmıştır. (Gulcalı, 2015a) Metin, çeviri, açıklamalar, dizin kurgusuyla hazırlanan bu çalışmada; Altun Yaruk Sudur ve Aç Bars metni üzerine yapılan çalışmalar, Berlin fragmanlarının harfçevrimi, Çince metnin karşılaştırılması gibi bölümler de vardır. Gulcalı eserin St. Pt. Yazmasını esas almış, ayrıca kitabın ekler bölümünde Berlin ve Mainz fragmanlarına, Radloff-Malov yayınının fotokopisine ve Çince metne (Taishō Yayınının Tıpkıbası) yer vermiştir. (Gulcalı, 2015a: 32, 313-451)

Büşra Göktaş Ayas 2019 yılında eser üzerine bir yüksek lisan tezi yapmıştır. (Ayas, 2019) Bu tezde, Aç Bars Hikâyesi dilbilimsel bir yaklaşımla, ‘epistemik kiplik’ bakımından incelenmiştir.

Bizim çalışmamızda kullandığımız yayım ve çeviri, Zemire Gulcalı’ya aittir. (Gulcalı, 2015a)

¹² Detaylı bilgi için bk. (Uçar, 2013: 227-251), (Gulcalı, 2015a: 16-29), (Aris, 2019: 95-136)

İKİNCİ BÖLÜM

TONYUKUK YAZITLARI, IRK BİTİĞİ VE AÇ BARS HİKÂYESİ'NİN MORFOLOJİK ÖZELLİKLERİ

Yunanca bir terim olan “morph” (Kocaman, 2002: 44) sözcüğünden ismini alan “morfoloji” / şekil bilgisi / biçim bilgisi / kelime bilgisi en genel anlamda ek-kök ilişkisini, kelime yapılarını ve kelimelerin en küçük anlamlı ve görevli parçalarını inceleyen bilim dalıdır. Filolojik bakımından, morfolojiyi iki ana bölümde tasnif etmek mümkündür. İlk bölüm yapı morfolojisini, ikinci bölüm ise çekim morfolojisini ihtiva eder. Yapı morfolojisi ek-kök ve kelime teşkili ile ilgilidir. Çekim morfolojisi ise, kelime / sözcük türleri ve bunların iç yapılarıyla ilgili olup sentaksın / cümle bilgisinin önemli bir parçası durumundadır. Bu yüzden çalışmanın morfolojik çerçevesi, çekim morfolojisi olarak belirlenmiştir.¹³

Morfoloji üzerine yapılan tanımlar bazı temel gramer kitaplarında şu şekildedir:

A. von Gabain, gramer kitabında “Kelime Teşkili” bölümünde kısa bir tanım yapar: “Ses uyumu kanunlarının hüküm sürdüğü bir ses birliğini “kelime” olarak kabul ediyoruz.” (Gabain, 1988: 43) Daha sonra ise şu bilgiyi verir: “Kelime teşkili unsurlarıyla, gramer fonksiyonlu ekler arasında kesin bir sınır çizmek mümkün değildir; aynı şekilde, bazı son çekim edatlarıyla, bazı hâl ekleri arasında da esaslı bir fark tesbit etme imkanı yoktur.” (Gabain, 1988: 43)

Talat Tekin konuyu “1. Söz Yapımı” ve “2. Çekim” olmak üzere iki ana başlıkta ele alır. (Tekin, 2016: 79, 96)

Marcel Erdal morfolojiyi sınırlı biçimbirimlerin kullanımı, işlevi ve anlamını açıklayan gramer kategorisi olarak tanımlar. (Erdal 2004: 137)

Muharrem Ergin, “Yapı Bakımından Kelimeler” ve “Mânâ veya Vazife Bakımından Kelimeler” olmak üzere iki ana başlıkta inceler. Yapı bakımından kelimeleri şu şekilde ele alır: “Kelimelerin yapısını ses ve şekil olmak üzere iki bakımdan ele almak lâzımdır. Çünkü kelimelerin bir ses yapısı, bir de şekil yapısı vardır. Ses yapısı kelimelerin, bünyesindeki seslerin birbirleriyle münasebetleri bakımından gösterdiği manzara olup onların söylenişleri ile ilgilidir. Yani ses yapısı kelimelerin söyleniş bakımından göze çarpan yapısıdır ki buna kelimelerin dış yapısı diyebiliriz. Şekil yapısı ise kelime bünyesinin, içinde bulundurduğu mânâlı ve gramer vazifeli şekiller bakımından gösterdiği manzardır.” (Ergin, 2013: 97)

Ergin mânâ veya vazife bakımından ise kelimeleri üç başlıkta ele alır: “Mânâ veya vazife bakımından üç çeşit kelime vardır: 1. *İsimler* 2. *Fiiller* 3. *Edatlar*. Türkçedeki her kelime muhakkak üç kelime çeşidinden birine girer. Bunlardan isimler ve fiiller *mânâları* olan, edatlar ise *vazifeleri* olan kelimelerdir.” (Ergin, 2013: 216-217)

¹³ Yapı morfolojisiyle ilgili detaylı bilgi için bk. (Erdal, 1991)

Zeynep Korkmaz'ın tanımı şu şekildedir: “Şekil bilgisi, bir dilin kök kelimelerini, eklerini, köklerle eklerin birleşme yollarını, eklerin anlam ve görevlerini, türetme ve çekim özelliklerini ve şekille ilgili öteki konularını inceleyen gramer dalıdır.” (Korkmaz, 2014: 99)

Biz çalışmamızın morfoloji kısmında, eserlerde yer alan örneklerden hareket ettik ve ağırlıklı olarak Muharrem Ergin'in tasnif yöntemini esas aldık.

A. Morfoloji

1. İsimler: İsimler varlıkları, kavramları ve nesneleri karşılayan kelime veya kelime gruplarıdır. Diğer varlıklar, kavramlar ve nesneler içinde özel ve tek olan isimlere “*özel isimler*”; aynı cinsten varlıkları, kavramları veya nesneleri bildiren isimlere de “*cins isimler*” denir.

Tahsin Banguoğlu isimleri (adları) şu şekilde açıklar: “Gerçekte, veya tasavvurda bir varlığa ad olan kelimelere *ad* (substantif) deriz: *taş kavak güvercin Turgut güçlük şeref düşünce* gibi.

Bunlardan birtakımı duyularımızla kavranır bir gerçekliği olan varlıkların, nesnelerin adlarıdır (*taş kavak güvercin Turgut*). Bunlara *y o ğ u n a d l a r* (nom concret) deriz. Birtakımı ise maddî varlıklara, nesnelere değil, vasıflara manevî kavramlara ad olurlar (*güçlük şeref düşünce*). Bunlara da *y a l ı n a d l a r* (nom abstrait) adını veririz.” (Banguoğlu, 2011: 319)

Muharrem Ergin, isimleri şöyle tanımlar: “İsimler canlı, cansız bütün varlıkları ve mefhumları tek tek veya cins cins karşılayan; varlıkların ve mefhumların adları olan kelimelerdir.” (Ergin, 2013: 218)

Kemal Eraslan da Ergin'e benzer bir tanım yapar: “İsimler maddi ve manevi bütün nesnelerle kavramları, teker teker, yahut da cins cins karşılayan isimlerdir.” (Eraslan, 2012:120)

Zeynep Korkmaz isimleri (adları) şu şekilde açıklar: “Adlar, evrendeki canlı cansız bütün varlıkları, insan tasavvurundaki somut ve soyut bütün kavramları, tek tek ya da tür olarak karşılayan sözcüklerdir.” (Korkmaz, 2014: 229)

Neşe Atabay vd. yayımında isimler (adlar) şöyle tarif edilmiştir: “Adlar, evrendeki bütün canlı ve cansız varlıkları, duygu ve düşünceleri, durumları, bütün bunların birbirleriyle olan ilgilerini karşılayan sözcüklerdir.” (Aksan, 1976: 25)

Nurettin Koç ise isimleri (ad) şöyle tanımlar: “Canlı varlıkları, cansız varlıkları, olguları, kavramları, nitelikleri, duyguları belirten sözcüklere **ad** (Alm. Substantiv, Gegenstandswort; Fr. nom, substantif; İng. name, noun, substantive) denir.” (Koç, 1996: 165)

a. Özel İsimler: Tonyukuk Yazıtları, İrk Bitig ve Aç Bars Hikâyesi'nde kullanılan bazı özel isimleri şöyle örneklendirebiliriz: Türk Bod(u)n **T 2**, Ku **T 9**, Og(u)z **T 7**, Çog(a)y **T 7**, Kök Öñ **T 15**, Togl(a) **T 15**, Tensi **IB 1**, Taygüntan Manıstan **IB 67**, Sangun İtaçuk **IB 67**, Çambudivip **AB 59-60**, M(a)habale **AB 76**, M(a)hadeve **AB 77**, M(a)has(a)tve **AB 78** vb.

b. Cins İsimler: İncelediğimiz eserlerde cins isimlerin bazıları şöyledir: bod T 4, k(a)g(a)n T 5, k(e)y(i)k T 8, t(a)b(i)şg(a)n T 8, kişi oğlu IB 2, kut IB 2, oğlan IB 23, tsay AB 62, ağılık AB 63, ad AB 63 vb.

c. İsim Çekim Ekleri: İsim çekim ekleri, isim veya isim soylu kelimelerin sonuna gelip bunları fiillere, isimlere ve edatlara bağlar. İsim çekim ekleri; durum ekleri, iyelik ekleri, çokluk ekleri ve soru eki olmak üzere dört başlıkta inceleyebiliriz:

(1) Durum Ekleri: İsim durum ekleri, cümle içerisinde diğer kelimelerle ilişki kurarak isimleri; fiillere, isimlere ve edatlara bağlar. A. von Gabain *İsmin Halleri* başlığıyla durum eklerini şöyle açıklar:

“175. Mantıkî ve gramatik kullanılışa göre hal ekleri ile son çekim edatları arasında kesin bir fark yoktur. Her ne kadar, Eski Türkçede birçok durumlar için uygun düşmese de, çekimli dillere dayanarak, sadece kolaylık olsun diye, burada “hal (Kasus)” tabiri kullanılmıştır.

176. Ekseri yazmada, bilhassa eski olanlarında, hal ekleri isme bitişik olarak yazılmamıştır.

177. Birleşik kelimelerde, hal ekleri, genel olarak, sadece sona, bazan da, aynı fonksiyondaki bir çok isme gelir.”¹⁴ (Gabain, 1988: 63)

İncelediğimiz eserlerde durum eklerini dokuz başlık altında inceleyebiliriz:

i. Yalın Durum (Nominatif) Ø: Cümlede herhangi bir durum eki almayan isimlerdir. İyelik veya çokluk ekleri alabilirler.

t(ä)ŋri öl *t(e)m(i)ş* (ä)r(i)nç “Tanrı “Öl!” demiş olmalı.” T 3 (Tekin, 1994: 2-3)

y(e)ti yüz *kişig* *ud(u)z(u)gma* *ul(u)gı* *ş(a)d* (ä)rti “Yedi yüz kişiyi sevk eden üstleri “şad” idi.” T 4-5 (Tekin, 1994: 3)

b(ä)n *s(a)ŋa* *nä* (a)y(a)yin tidi “Ben sana (daha) ne diyeyim? dedi.” T 32 (Tekin, 1994: 14-15)

(a)pa *t(a)rk(a)ng(a)ru* *içrā* *s(a)b* ıdm(i)ş “Apa Tarkan’a (ise) gizli mesaj göndermiş.” T 34 (Tekin, 1994: 15)

kut birgey men timiş “Kut vereceğim demiş.” IB 2 (Tekin, 2013: 19, 27)

yaglıg *kamıç* bulupan yalgayu tirilmiş “Yağlı bir kepçe bulup yalamış, (öylece) hayatta kalmış.” IB 13 (Tekin, 2013: 20, 28)

mäniñ *bökünki* *kün* artırñü kork<g>um bälñlägüm kälir “Benim bugün (içimde) çok korkum var.” AB 91-92 (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

¹⁴Ayrıca Eski Türkçede durum ekleri için bk. (Gabain, 1970: 131-137), (Tekin, 1992: 87-92), (Tekin, 2016: 96-111), (Erdal, 2004: 360-380)

isig at kan ärür “Sıcak et (ve) kandır.” **AB 134** (Gulcalı, 2015a: 80, 110)

montada adın takı öñi *aş içgü* yok “...Bundan başka yiyecek, içeceği yoktur.” **AB 134-135** (Gulcalı, 2015a: 80, 110)

buluñ yınak barça bütürü karardı “Bütün etraf tamamıyla karardı.” **AB 286** (Gulcalı, 2015a: 91, 116)

şlok sözlätiler “Şiir söylediler.” **AB 295** (Gulcalı, 2015a: 92, 116)

ii. İlgi Durumu (Genitif) +Xñ, +nXñ: Tamlayan eki olarak da bilinen ilgi durumu eki, bir isimle başka bir isim arasında ilgi kurarak varlığın kime/neye ait olduğunu bildirir. İncelediğimiz eserlerden sadece Aç Bars Hikâyesi’nde sıklıkla kullanılmıştır.

b(ä)n(i)ñ bod(u)n(u)m (a)nta (ä)rür t(e)m(i)ş “Benim halkım orada olacaktır!” demiş.” **T 21** (Tekin, 1994: 10-11)

adıñ karnı yarılmış toñuzñ azığı sınmış tir “Aynın karnı yarılmış, domuzun azı dişleri kırılmış, der.” **IB 6** (Tekin, 2013: 19, 27)

`äñ kiçigi oğlñ atı m(a)has(a)tve ärti “En küçük oğlunun adı Mahāsattva idi.” **AB 78-79** (Gulcalı, 2015a: 76-77, 109)

mäniñ bökünki kün ärtiñü kork<g>um bäliñlägüm kälir “Benim bugün (içimde) çok korkum var.” **AB 91-92** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

kim mäniñ bo ät’özümün esirkägüm idi kälmäz “Ki benim bu vücudumu hiç esirgeyesim gelmez.” **AB 97-98** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

mäniñ idi korkınçım ayıncım yok “Benim hiç korkum yok.” **AB 104** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

utlısız kılı mäniñ küçümün anın inçä bilmiş k(ä)rgäk “Benim gücümü sonuçsuz kıldı. Onun için böyle bilmek gerek.” **AB 199-200** (Gulcalı, 2015a: 85, 113)

bo mäniñ sävär amrak ät’özümün tiñär m(ä)n ıdalayur m(ä)n “Bu benim sevdiğim vücudumu terk ederim.” **AB 257-258** (Gulcalı, 2015a: 89, 115)

kılmañ mäniñ köküzümin yarılğuluk singuluk tep tedi “Benim kalbimi parçalamayın, kırmayın! dedi.” **AB 456-457** (Gulcalı, 2015a: 103, 121)

bo savnıñ basa soñınta m(a)has(a)tve tegin inçä tep tedi “Bu sözün hemen sonrasında Mahāsattva prens şöyle dedi.” **AB 151-152** (Gulcalı, 2015a: 81-82, 111)

kamağ kurtlarnıñ koñuzlarnıñ tergini kannıñ yirinniñ ornağı siñirin tamırın yörgälmüş süñöklär ulağı üzä tuñuşmış ärtiñü yirinçig yarsınçig ärür “Bütün böceklerin yığıldığı, kanın irinin toplandığı yeri, damarlarla sarılmış kemikler(in) bağla(n)masıyla tutunmuş, son derece iğrenç (bir yapı)dır.” **AB 219-220-221-222-223** (Gulcalı, 2015a: 86, 113-114)

inimizniñ ät’özin tiñmäk b(ä)lgüsi “Kardeşimizin vücudunu adadığının işareti(dır).” **AB 321** (Gulcalı, 2015a: 93, 117)

ol üdün m(a)has(a)tve teginniñ tapıgçıları teginimiz kaçdı tep kaçan bartı yorıñlar kanda ol işälim tep t(e)şdilär “O zaman Mahāsattva presin hizmetçileri: “Prensimiz gecikti, nereye gitti, hadi gidelim, nasıldır o, arayalım.” diye konuştular.” **AB 358-359-360-361** (Gulcalı, 2015a: 96, 118)

iii. Yükleme/Belirtme Durumu (Akkuzatif) +(X)g, +(X)n, +nI, +i:

Cümle içinde nesne görevi gören yükleme durumu ekleri, ismi yükleme/fiile bağlayan eklerdir. Bununla beraber, +nI yükleme durumu ekinin çekim edatlarına bağlandığı örnekler mevcuttur.

yırya og(u)z(u)g ük(ü)ş ök öl(ü)rti “Kuzeyde Oğuzları pek çok öldürdü.” **T 7** (Tekin, 1994: 4-5)

tonra (e)ş(i)m(i)g idm(i)ş “Tongra Eşim’i göndermiş.” **T 9** (Tekin, 1994: 5)

türk bod(u)n(u)g öt(ü)k(ä)n y(e)rkä b(ä)n öz(ü)m bilgä tuñukuk <k(ä)lürt(ü)m> “Türk halkını Ötüken toprağına ben kendim, Bilge Tunyukuk, (getirdim).” **T 17** (Tekin, 1994: 8-9)

kögm(ä)n yış(i)g (ä)b(i)rü k(ä)lt(i)m(i)z “Köğmen dağlarını dolanıp geldik.” **T 28** (Tekin, 1994: 13)

(a)mı yogl(a)t(a)yin t(e)di “ “Onun cenaze törenini yaptırayım” dedi.” **T 31** (Tekin, 1994: 14-15)

(a)mı (ä)rt(di)m(i)z “Onları geçtik.” **T 44** (Tekin, 1994: 18-19)

bilgä tuñukuk öt(ü)ntük öt(ü)nç(ü)m(i)n (e)ş(i)dü b(e)rti “Bilge Tunyukuk’un arz ettiğim ricamı dinlemek lütfunda bulundu.” **T 15** (Tekin, 1994: 7)

k(a)g(a)nın tutd(u)m(u)z “Kağanlarını tuttuk.” **T 41** (Tekin, 1994: 17)

kuzgunug ıgaçka bāmiş “(Bir) kuzgunu ağaca bağlamışlar.” **IB 14** (Tekin, 2013: 20, 28)

eki öküzüg bir bukursıka kölmüş “İki öküzü bir sabana koşmuşlar.” **IB 25** (Tekin, 2013: 21, 29)

yagıg sançmış “Düşmanı mızraklamış.” **IB 34** (Tekin, 2013: 22, 30)

bir karı öküzüg bilin biçe kumursga yimiş “Yaşlı bir öküzü, bir karınca, belini biçerek yemiş.” **IB 37** (Tekin, 2013: 23, 31)

kidizig subka sukmiş “(Adamın biri) keçeyi suya sokmuş.” **IB 33** (Tekin, 2013: 22, 30)

tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin tutar men sebdükümin yiyür men “Vücudumun tüyleri henüz tam büyümemiş olmakla birlikte, deniz (kıyısın)da yatarak dilediğimi tutuyor, sevdiğimi yiyorum.” **IB 3** (Tekin, 2013: 19, 27)

ürünj köpükümin saçar men “Ak köpüklerimi (ağzımdan öyle) saçarım.” **IB 20** (Tekin, 2013: 21, 29)

törttin sınar yer oronug iymiş basmış “Dört bir yanındaki yerleri, (kendine) tâbi kılmış.” **AB 65-66** (Gulcalı, 2015a: 76, 108)

kim mانی bo at’özümün esirkägüm idi kalmaz “Ki benim bu vücudumu hiç esirgeyesim gelmez.” **AB 97-98** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

bo savıg aşidip üçünçi m(a)has(a)tve tegin iki ečiläriñä ötrü inçä tep ötündi ”Bu sözü duyup üçüncü prens Mahāsattva iki ağabeyine şöyle söyledi.” **AB 100-101-102** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

bulgay ärki biz yeg adrok buyanıg ”Biz daha iyi sevabı bulacak mıyız?” **AB 107** (Gulcalı, 2015a: 78, 110)

ança yorıyü yañı änüklämiş bir tişi barsıg körtılär “Biraz yürüyüp yeni yavrulamış bir dişi kaplan gördüler.” **AB 112-113** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

öz änüklärin yegäli kılınur “Kendi yavrularını yemek üzeredir.” **AB 125** (Gulcalı, 2015a: 80, 110)

meni kämişü utup sävinçsiz utlısız kıldı “Beni mahvedip yenerek mutsuz etti.” **AB 198-199** (Gulcalı, 2015a: 85, 113)

bo montag yıdıg k(ä)rgäksiz at’özümün sıdmiş kämişmiş yin yar täg titip ıdalap bo irinç y(a)rılıg aç barska nägülük umug inag bolmaz m(ä)n “Böyle kötü kokan, gereksiz bedenimi atmış tükürük ve sümük gibi (bir yana) bırakıp, bu zavallı aç kaplana niçin umut (sığınak) olmayayım?” **AB 169-170-171-172** (Gulcalı, 2015a: 83, 112)

barçanı titmiş ıdalamış bolur m(ä)n “Hepsini terk etmiş olurum.” **AB 215-216** (Gulcalı, 2015a: 86, 113)

anı üçün tägimlig ol amtı maña “Onun için şimdi bana şu yakışır.” **AB 223-224** (Gulcalı, 2015a: 86-87, 114)

kim ärti ärki ölürdäçi ögükk(i)yäm çak seni “Kim idi (o) acaba öldüren sevgili yavrum seni!” **AB 501-502** (Gulcalı, 2015a: 106, 123)

iv. Yönelme Durumu (Datif) +KA, +(y)A¹⁵: Yönelme durumu ekleri, ismin yaklaştığı veya yöneldiği hareketi bildirir. Genel olarak, cümle içinde yer-yön tümleci olarak

¹⁵ Bilindiği üzere, Eski Türkçede yönelme durumu (datif) eklerinin yapısıyla ilgili farklı görüşler söz konusudur. A. von Gabain bu ekleri, “+ka, +kä. Nadiren: +a, +ä; ünlülerden sonra: +ya, +yä” şeklinde göstermiştir. (Gabain, 1988: 63) Talat Tekin “verme-bulunma durumu” başlığıyla Orhun Türkçesi için {+kA}, {+A} ve üçüncü kişi iyelik isimlerinden sonra kullanılan {+ñA} eklerine yer vermiştir. (Tekin, 2016: 104-106) Kemal Eraslan; A. von Gabain, Talat Tekin, W. Bang, W. Kotwicz, N. Poppe, N. Kononov, M. Räsänen, P. I. Kuznetsov, Şçerbak, M. Ergin gibi pek çok araştırmacının görüşlerini aktarmış ve Eski Türkçede bu ekleri “yapı, fonksiyon ve ifade” bakımından ele almıştır. (Eraslan, 2000: 67-76; 2012: 139-145) Mustafa Toker “Köktürkçede Yön Bildiren Kelimeler ve Bunların Okunuşuna Farklı Bir Bakış” adlı makalesinde “kur” yazılışının “kırı” yazılışından iki kat fazla olduğunu dile getirir. +y ünsüzünün yardımcı ses değil, +Ay ekinin bünyesine ait olduğunu düşünür. Bunu da “biriye, kırıya, yırıya” kelimelerinin bulunma durumuyla (+DA) değil, +yA ekiyle kullanılmasına dayandırır. (Toker, 2013: 1-10) Biz incelememizde yer alan örneklerden hareketle,

kullanılmakla birlikte zarf tümleci olarak da kullanılır. Ayrıca yönelme durumu ekleri çekim edatlarına da bağlanabilir.

bilgä tuñukuk b(ä)n öz(ü)m t(a)bg(a)ç il(i)ñä kıl(ı)nt(ı)m türk bod(u)n t(a)bg(a)çka körür (ä)rti “Bilge Tunyukuk, ben kendim, Çin yönetimi sırasında doğdum. Türk halkı (o zaman) Çin’e bağımlı idi.” **T 1** (Tekin, 1994: 2-3)

k(a)nin kod(u)p t(a)bg(a)çka y(a)na iç(i)kdi “Hanımı bırakıp Çin’e yeniden bağımlı oldu.” **T 2** (Tekin, 1994: 2-3)

üg(ü)zkä tüşdi “Irmağa düştüler.” **T 16** (Tekin, 1994: 8-9)

on tünkă y(a)nt(a)kı tug (ä)birü b(a)rd(ı)m(ı)z “On gecede yandaki engeli dolanarak gittik.” **T 26** (Tekin, 1994: 12-13)

öñrä kıt(a)nda b(i)ryä t(a)bg(a)çda kurya kur(ı)d(ı)nta yrya og(u)zda (e)ki üç biñ süm(ü)z k(ä)lt(ä)çim(i)z bar mu nä “Doğuda Kıtay’dan, güneyde Çin’den, batıda batıdan, kuzeyde de Oğuzlar’dan gelecek iki üç bin (kadar) askerimiz var mı ne?” **T 14** (Tekin, 1994: 7)

k(a)g(a)n(ı)ma öt(ü)nt(ü)m “Kağanıma arz ettim.” **T 24-25** (Tekin, 1994: 11)

er abka barmış “Adam(ın biri) ava gitmiş.” **IB 12** (Tekin, 2013: 20, 28)

āk at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke ıdmiş tir “Kır at, rakibini üç arayışta seçerek bir dilsiz duaya yollamış, der.” **IB 19** (Tekin, 2013: 21, 29)

tebe titigke tüşmiş “Bir deve bir bataklığa düşmüş.” **IB 46** (Tekin, 2013: 24, 32)

alp er oğlu süke barmış “Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş.” **IB 55** (Tekin, 2013: 25, 33)

aṭaları elig bāgkă ötünüp ayıtıp kaltılar “Babaları hükümdara (izin için) sorup (geride) kaldılar.” **AB 84-85** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

`āñ ulugı tegin iki iniläriñä inçä tep teḍi “En büyük prens iki küçük kardeşine şöyle dedi.” **AB 89-90** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

tınl(ı)glarka asıg tusu kılurlar “Canlılara fayda sağlarlar.” **AB 160** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

özkă yanṭuru asıgsız üzä yavlak yağı tąg korkınçıg ärür “Kendine karşı faydasızlığından dolayı kötü düşman gibi korkunçtur.” **AB 201-202-203** (Gulcalı, 2015a: 85, 113)

v. Bulunma-Ayrılma/Çıkma Durumu (Lokatif-Ablatif) +DA: Bulunma-ayrılma/çıkma durumu ekleri; cümlede ismin konumunu, zamanını, uzaklaşp

+KA ve +(y)A gösterimini tercih ettik çünkü +ñA ekindeki +n eki, iyelik teklik üçüncü kişi ekinden sonra kullanıldığı için datif ekinin bünyesine eklenmiştir. Dolayısıyla Talat Tekin’in de ifade ettiği gibi (Tekin, 2016: 104) +ñA eki, muhtelemen +n+KA birleşiminden meydana gelmiştir. +(y)A ekinin ise incelediğimiz eserlerde çok fazla örneği yoktur. Tereddütlü olmakla birlikte buradaki +(y) sesini aslı değil, yardımcı ses olarak tasarlamak mümkündür.

uzaklaşmadığını bildirir. Çoğunlukla yer-yön tümleci olarak kullanılmakla birlikte, zarf tümleci olarak da kullanılabilir.

türk bod(u)n k(a)nin bulm(a)y(i)n t(a)bg(a)çda (a)dr(ı)ltı “Türk halkı, (kendi) hanını bulmayınca, Çin’den ayrıldı.” **T 2** (Tekin, 1994: 2-3)

türk sir bod(u)n y(e)rintä bod k(a)lm(a)dı “Türk Sir halkı(nın) ülkesinde boy kalmadı.” **T 3-4** (Tekin, 1994: 2-3)

(a)nta öl(ü)rti “Orada öldürdü(k).” **T 42** (Tekin, 1994: 18-19)

tagda kamılmış “Dağda (yürürken) düşmüş.” **IB 12** (Tekin, 2013: 20, 28)

utru yirde ogrı sokuşup tutupan minmiş “Yolda karşısına (bir) hırsız çıkmış, (atı) tutup (üstüne) binmiş.” **IB 16** (Tekin, 2013: 20, 28)

kün ortu yütürüp tün ortu kanta negüde bulgay ol tir “Güpegündüz kaybedip gece yarısı nerede, nasıl bulacak, der.” **IB 24** (Tekin, 2013: 21, 29)

a öñrä ärtmiş üddä bo çambudivip uluşta m(a)harate atl(ı)g elig han bar ärti” (Çok eski devirlerde, bu dünyada Mahāratha adlı (bir) hükümdar var idi.” **AB 59-60-61** (Gulcalı, 2015a: 75, 108)

bir ugurta ol elig han üç oğlanı birlä taştın tagta arıgta ilinçükä bartı “Bir gün o hükümdar üç oğlu ile dışarıya kırlara, ormana eğlenceye gitti.” **AB 79-80-81** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

sansarlıg taloy ügüz içindä tar kämi bolayın “Samsāra denizi içinde gemi olayım.” **AB 205-207-208** (Gulcalı, 2015a: 85 113)

vi. Ayrılma/Çıkma Durumu (Ablatif) +DXn: Ayrılma/çıkma durumu eki, kullanıldığı ismin fiilden ayrıldığını, çıktığını veya uzaklaştığını bildirir. Bu ek, çekim edatlarıyla birlikte kullanılabilir.¹⁶

t(a)bg(a)ç b(i)rd(i)n y(ä)n t(ä)g kıt(a)n öñd(ü)n y(ä)n t(ä)g “(Siz) Çinliler güney tarafından saldırın, (siz) Kıtaylılar doğu tarafından saldırın.” **T 11** (Tekin, 1994: 6-7)

altun kurugsakımin kılıçın kesipen özüm[in] yul [in]intin başımın yul ebintin tir” (Altın kursağımı kılıç ile keserek nefsimi kopar ininden, başımı kopar evinden, der.) **IB 8** (Tekin, 2013: 19, 27)

togan kuş teñridin kodı tabışgan tipen kapmış “Bir şahin (İşte) bir tavşan! diyerek göklerden aşağı inmiş ve (tavşanı) kapmak istemiş.” **IB 44** (Tekin, 2013: 23, 31)

¹⁶ Bilindiği gibi T 8’de geçen *og(u)zd(u)nt(a)n / og(u)zd(u)nt(u)n* kelimesi, yapı bakımından dikkat çekicidir çünkü Tonyukuk Yazıtları’nda *+d(u)nt(a)n* eklerinin art arda geldiği veya *+t(a)n* ekini alan bir kelimeye rastlamak pek mümkün değildir. Dolayısıyla bu kelime, anlam bakımından açık olsa da (Oğuzlardan) yapı bakımından çözümlenmesi oldukça zordur. (Tekin, 1994: 31-32) Bununla beraber, eserde geçen *yır+d(i)nt(a)* (T 11) ve *kur(i)+d(i)nta* (T 14) örneklerine paralel olarak, kelimeyi *og(u)zd(u)nt(u)n* şeklinde okuyup *+d(u)nt(u)n* eklerini de “ek yığılması” olarak düşünmek mümkündür.

koptın sıgar yağısız yavlapsız erti “Her tarafı düşmandan arındırmış idi.” **69-70** (Gulcalı, 2015a: 76, 108)

amraklartın adırılğuluk ämgäk bolmazun erti “Sevdiklerimizden ayrılma eziyeti olmasın.” **AB 99-100** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

miñ ağunlartın bärü yoksuz asıgsız năcă năcă yirüdi “Bin varlık şeklinden beri faydasız (olup), nice (süredir) çürüdü.” **AB 164-165** (Gulcalı, 2015a: 82, 111-112)

kök kalıktın t(ä)ñrid(ä)m yıd yıpar hua çäçäklär tüşdi yağdı “Gökyüzünden ilahî misk kokulu çiçekler yağdı.” **AB 287-288-289** (Gulcalı, 2015a: 91, 116)

tugmak ölmäklig täğzinçdin taşgaru tartıp üntüräyin tep sakındı “(Kendimi) doğum-ölüm girdabından dışarıya çekip çıkartayım, diye düşündü.” **AB 208-209-210** (Gulcalı, 2015a: 85-86, 113)

vii. Yön Gösterme Durumu (Direktif) +gArU, +aru +rA, +gar: Fiil yönünün kendisine doğru yapıldığını bildiren yön gösterme durumu ekleri, cümlede yer-yön zarfı durumundadır. +rA yön eki, aitlik eki (+ki) aldığında sıfat olarak da kullanılabilir.

t(a)bg(a)çg(a)ru kunı s(ä)ñün(ü)g idm(i)ş “Çin’e General Ku’yu göndermiş.” **T 9** (Tekin, 1994: 5)

b(ä)n (ä)bg(ä)rü tüş(ä)yin tidi “”Ben karargaha ineyim” dedi.” **T 30** (Tekin, 1994: 13)

öñră kıt(a)ñ(ı)g öl(ü)rt(ä)çi tir m(ä)n “Doğuda Kıtaylıları öldürecektir derim.” **T 10** (Tekin, 1994: 5)

öñr(ä)ki (ä)r yug(u)rça ıd(ı)p ı b(a)r baş (a)şd(ı)m(ı)z “Öncü askerleri (karları) yoğururcasına yürütüp ormanla kaplı doruğu aştık.” **T 25-26** (Tekin, 1994: 11-13)

(a)ñ(a)r (a)yt(ı)p bir (a)tl(ı)g b(a)rm(i)ş t(e)y(i)n ol yol(u)n yoris(a)r unç t(e)d(i)m “Ona sorup “Bir atlı gitmiş olduğuna göre o yoldan yürüyebiliriz” dedim.” **T 24** (Tekin, 1994: 11)

beg er yuntıjaru barmış “Bey atlarına doğru gitmiş.” **IB 5** (Tekin, 2013: 19, 27)

kul sabı begiñerü yalbarur “Kölenin sözü beyinden ricadır.” **IB 54** (Tekin, 2013: 25, 33)

ol arıg içintä takı içgärü kirtilär “O orman içinden daha içeri girdiler.” **AB 110-111** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

ınaru bärü körüp bı bıçgu tiläp bulmadı “Öteye beriye bakınıp, bıçak arayıp bulamadı.” **AB 274-275** (Gulcalı, 2015a: 90, 115)

öñră yorıyu turzunlar “İleriye yürüyüverin.” **AB 247** (Gulcalı, 2015a: 88, 114)

viii. Araç/Vasita Durumu (İnstrumental) +(X)n: Araç/vasita durumu ekleri alan isimler; yüklemim kiminle, neyle, nasıl, ne zaman yapıldığını bildirir. +(X)n eki dışında, “birle” edatı da Aç Bars Hikâyesi’nde sıkça kullanılır.

(a)t y(e)tä y(a)d(a)g(i)n ıgaç tut(u)nu (a)gturt(u)m “Atları yedeği alarak, ağaca tutuna tutuna (askerleri) dağa ağdırdım.” **T 25** (Tekin, 1994: 11)

(ä)rt(i)ş üg(ü)z(ü)g k(ä)ç(i)gs(i)z(i)n k(ä)çd(i)m(i)z “İrtiş ırmağını geçitsizin geçtik.” **T 35** (Tekin, 1994: 15)

talım urı yarın aç a yasıçin yalım kayag yara urupan yalğusun yoriyur tir. “Cesur bir genç, omuzları açık, okunun ucu ile yalçın kayaları yara yara yapayalnız yürüyor, der.” **IB 40** (Tekin, 2013: 23, 31)

eligin tutmuş” (Elleri ile tutmuş.) **IB 63** (Tekin, 2013: 26, 33)

m(a)hadeve tegin ukunçsuzın inçä tep tedi “Prens Mahādeva farkında olmadan şöyle dedi.” **AB 138-139** (Gulcalı, 2015a: 81, 111)

tärkin tavratı tonın suçulup kemiş butıkı üzä asıp inçä b(ä)k katıg sav sözläti “Çabucak giysilerini çıkartıp kemiş budağına asıp, oldukça sert bir şekilde şöyle söyledi.” **AB 251-252-253** (Gulcalı, 2015a: 88-89, 114-115)

anta korkınçlığın busuşlugın inçä tep tedi “O anda korku (ve) kaygıyla şöyle dedi.” **AB 371-372** (Gulcalı, 2015a: 97, 118-119)

vix. Eşitlik Eki (Ekvatif) +çA: Eşitlik eki, eklendiği isme temel olarak benzerlik ve eşitlik anlamı verir. İncelediğimiz eserlerden hareketle şöyle örneklendirebiliriz:

(a)nça ol(u)r(u)r (ä)rkli og(u)zd(u)nt(a)n kür(ä)g k(ä)lti “Böylece oturur iken Oğuzlardan bir kaçak geldi.” **T 8** (Tekin, 1994: 5)

könl(ü)nçä ud(u)z t(e)di ““(Orduyu) gönlünce sevk et!” dedi.” **T 15** (Tekin, 1994: 7)

ança biliñler edgü ol “Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” **IB 40** (Tekin, 2013: 23, 31)

ança biliñler yablak ol “Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.” **IB 65** (Tekin, 2013: 26, 34)

ürüg uzatı köni nomça töröçä başladaçı imärigmä kamag bodunun karasın asmış üklitmiş “Daima doğru kanun ve öğretiyeye göre (halkına) önderlik edip, çevresindeki bütün halkını çoğaltmış.” **AB 67-68-69** (Gulcalı, 2015a: 76, 108)

monça sav sözlöp ol aç barş öskintä suna yatdı “Bu şekilde söyleyip, aç kaplanın önünde uzanıp (ona kendisini sunarak) yattı.” **AB 264-265** (Gulcalı, 2015a: 89, 115)

(2) İyelik Ekleri: İsmi kime ve kaçınıcı kişiye ait olduğunu belirten eklerdir. Üçüncü kişiyi belirten iyelik ekleri dışında, diğer ekler her zaman kişileri karşılar. İncelediğimiz üç eserde, toplam olarak her kişi için iyelik eki kullanılmıştır.

i. Teklik Birinci Kişi Eki +(X)m: tün ud(ı)sık(i)m k(ä)lm(ä)di künt(ü)z ol(u)rs(ı)k(i)m k(ä)lm(ä)di “Gece uyuyasım gelmedi, gündüz oturasım gelmedi.” **T 12** (Tekin, 1994: 6-7)

yaşıl kaya yaylagım kızıl kaya kışlagım ol “Yeşil kayalar yazlığım, kızıl kayalar kışlığım.” **IB 51** (Tekin, 2013: 24, 32)

mäniñ idi korkınçım ayınçım yok “Benim hiç korkum yok.” **AB 104** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

ii. Teklik İkinci Kişi Eki +(X)η, +(X)g: k(a)n(i)η(i)n kodup iç(i)kd(i)η “Hanımı bırakıp (yine) bağımlı oldun.” **T 3** (Tekin, 1994: 2-3)

çekik etiη kutlug bolzun tir “Tarla kuşu! Etin kutlu olsun!, der.” **IB 23** (Tekin, 2013: 21, 29)

agılıηta yılmıη bolzun özüη uzun bolzun timiş “Ağılında atların olsun, ömrün uzun olsun!, demiş.” **IB 47** (Tekin, 2013: 24, 32)

birläk(i)yä ünüp üçäğü näğülük titdiη özügin “Beraber çıkıp üçümüz ne diye terk ettin kendini!” **AB 348-349** (Gulcalı, 2015a: 95, 118)

iii. Teklik Üçüncü Kişi Eki +I, +sI: b(i)lg(ä)si ç(a)b(ı)şı b(ä)n ök (ä)rt(i)m “Danışmanı (ve) kumandanı ben idim.” **T 7** (Tekin, 1994: 4-5)

āk bisi kulunlamış “Ak kırsrağı yavrulamış.” **IB 5** (Tekin, 2013: 19, 27)

kün t(ä)ñriniñ y(a)rukı öñsüz boltı “Güneş tanrının ışığı soluklaştı.” **AB 375** (Gulcalı, 2015a: 97, 119)

iv. Çokluk Birinci Kişi Eki +(X)mXz: t(a)bg(a)ç k(a)g(a)n y(a)g(ı)m(i)z (ä)rti “Çin kağanı düşmanımız idi.” **T 19** (Tekin, 1994: 9)

amtı isig özüümüzkä ät’özüümüzkä ärtiñü ilinmiş yapşınmış biz “Şimdi canımıza, vücudumuza son derece bağlanmışız.” **AB 153-154-155** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

körklä kövşäk tokılığ inimiz ärdiñ küväs a “Güzel, ılımlı ve erdemli kardeşimiz idin ey sevgili!” **AB 345-346** (Gulcalı, 2015a: 95, 118)

v. Çokluk İkinci Kişi Eki +(X)ηXz: ät’özüñüzni ıdalap ämgäktin tartmaklıg buyanıñız yetinçsiz teñir “Vücudunuzu feda edip, (canlıları) ızdıraptan kurtarma sevabınız ulaşılmazdır.” **AB 301-302** (Gulcalı, 2015a: 92, 116)

vi. Çokluk Üçüncü Kişi Eki +lArI: on ok b(ä)gl(ä)ri bod(u)ni kop k(ä)lti yükünti “On Ok beyleri ve halkı hep geldiler, boyun eğdiler.” **T 42-43** (Tekin, 1994: 18-19)

monçulayu sözläşü açığıları kälip yeriñütilär yıgladılar “Şu şekilde konuşarak üzülp yerindiler, ağladılar.” **AB 329-330-331** (Gulcalı, 2015a: 94, 117)

azıg tişläri ağızıntın koñrulup tüşär bolur “Azı dişleri ağızından koparak düşüyor(du).” **AB 365-366** (Gulcalı, 2015a: 96, 118)

(3) Çokluk-Topluluk Ekleri:¹⁷ Çokluk (+lAr, +an, +t) ve topluluk (+AgU / +ägün) ekleri, eklendiği isme birden fazla olma anlamı verir. Bu ekler incelediğimiz eserler arasında, Aç Bars Hikâyesi'nde yaygın olmakla birlikte, aynı anda +t ve +lär¹⁸ eklerinin birlikte kullanıldığı (*tegi+t+lär* 83, 329, 355, 420) örnekler de vardır.

k(ä)l(i)gmä b(ä)gl(ä)rin bod(u)nin it(i)p yığ(i)p (a)zça bod(u)n t(ä)zm(i)ş (ä)rti “(Bize) gelen beylerini ve halkını derleyip torlayıp, biraz halk kaçıp gitmiş idi.” **T 43** (Tekin, 1994: 18-19)

säviglig körklüg mänizlig üç oğlanı ärti “Sevimli, güzel (yüzlü) üç oğlu (var) idi.” **AB 74-75** (Gulcalı, 2015a: 76, 108)

ay inilärim mäniñ bökünki kün ärtiñü kork<g>um bäliñlägüm kälir “Ey küçük kardeşlerim, benim bugün (içimde) çok korkum var.” **AB 90-91-92** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

bo arıg sämäk içindä kağır yavlak käyiklär bar bolup biz yokağguluk ämgängülük bolmalım “Bu orman içinde vahşi yabani hayvanlar var olup, biz (ise) yok olacak eziyet çekecek(lerden) olmayalım.” **AB 93-94-95** (Gulcalı, 2015a: 77-78, 109)

adınaguka asıg tusu kılğalı bilgä biliglig y(a)ruk közümüz yok bolur ärki “Başkasına fayda sağlayacak olan, bilgili (ve) aydınlık gözümüz yok mu oluyor acaba?” **AB 155-156-157** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

bir ugrta ol elig han üç oğlanı birlä taştın tagta arıgta ilinçükä bartı “Bir gün o hükümdar üç oğlu ile dışarıya kırlara, ormana eğlenceye gitti.” **AB 79-80-81** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

ol iki tegitlär monçulayu sözläşü açığıları kalıp yerinütilär yıgladılar “Bu iki prens bu şekilde konuşarak üzüldü yerindiler, ağladılar.” **AB 329-330-331** (Gulcalı, 2015a: 94, 117)

ol üç tegiñlär hua çäçäk tüş yemiş ävdiğäli ataları elig bägkä ötünüp ayıtıp kaltılar “Üç prens çiçek, meyve, (ve) yemiş toplamak için babaları hükümdara (izin için) sorup (geride) kaldılar.” **AB 83-84-85** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

buç(ä)gü k(a)b(i)ş(sa)r k(a)lt(a)çı b(i)z “Bu üçü birleşirlerse (biz) çaresiz kalırız.” **T 12-13** (Tekin, 1994: 6-7)

üç(ä)gün k(a)b(i)ş(i)p sül(ä)l(i)m “Üçümüz birleşip ordu sevk edelim.” **T 21** (Tekin, 1994: 10-11)

biz ikägü nägü tep ötünälim sözlälim “Biz ikimiz ne diye cevap vereceğiz.” **AB 351-352** (Gulcalı, 2015a: 95-96, 118)

¹⁷ Eski Türkçede çokluk-topluluk ekleri, kimi araştırmacılar tarafından hem çekim hem yapım ekleri kategorisinde değerlendirilmektedir. A. von Gabain “İsimden İsim Yapan Ekler” başlığı altında +GUn, +An, +t eklerine, “Şekil Bilgisi-Çokluk” başlığında da aynı eklerle ve+lAr çokluk ekine değinmiştir. (Gabain, 1988: 44-46, 62) Talat Tekin’in yayımında da +un, +t ekleri söz yapımında, +lAr, +GUn, +An, +(X)t ve +s ekleri ise çekim başlığında incelenmiştir. (Tekin, 2016: 82-83, 96-97) Bu dönemdeki çokluk-topluluk ekleriyle ilgili detaylı bilgi ve görüşler için bk. (Eraslan, 2012: 125-130)

¹⁸ A. von Gabain, bu iki ekin birlikte kullanımını “Moğolca t, rastgele kullanılır; manası artık anlaşılmaz ve bundan dolayı da tigit (tekliği de tigin “bey, prens”) kelimesine, bazan, bir de, +lär eklenilir.” şeklinde açıklamıştır. (Gabain, 1988: 62) Bizce de burada +t çokluk eki, kelimenin bünyesine eklenmiş ve çokluk ifadesinin gösterimi için +lär eki kullanılmıştır.

ikägüsi korkınçlıg ozar bolur “İkisi korkup kaçıyordu.” **AB 368** (Gulcalı, 2015a: 97, 118)

(4) Soru Eki +mU: İsmi soru yönüyle karşılayan çekim ekidir. Eklendiği ismi yüklemleştirir. Örneği çok azdır.

öñrä kıt(a)nda b(i)ryä t(a)bg(a)çda kurya kur(ı)d(ı)nta yırya og(u)zda (e)ki üç biñ süm(ü)z k(ä)lt(ä)çim(i)z bar *mu* nä “Doğuda Kıtay’dan, güneyde Çin’den, batıda batıdan, kuzeyde de Oğuzlar’dan gelecek iki üç bin (kadar) askerimiz var mı ne?” **T 14** (Tekin, 1994: 7)

2. Sıfatlar: Sıfatlar, ismin önüne gelerek varlıkları niteleyen veya belirten kelime türüdür. Sıfatlar çoğunlukla isim soylu olmakla beraber fiil soylu, yani sıfat-fiil olarak da kullanılabilir. Temel olarak niteleme sıfatları ve belirtme sıfatları olmak üzere ikiye ayrılır.

Bazı temel gramer kitaplarında, sıfatlar şöyle izah edilmiştir:

Tahsin Banguoğlu sıfatları şu şekilde tanımlar: “Bir varlığı vasıflayan, veya belirleyen kelimeye *s ı f a t* (adjectif) diyoruz: *dar güzel mor ekşi yüksek bu hangi kimi üç* gibi.

Sıfatlar iki türlü işleyişlerine göre iki takıma ayrılırlar: *v a s ı f l a m a s ı f a t l a r ı* (adjectif qualificatif), *b e l i r t m e s ı f a t l a r ı* (adjectif déterminatif). Öncekiler bir varlığa ilindiklerinde onun bir vasfını gösterirler: *dar yol güzel köpek mor çiçek ekşi erik* gibi.

Sonrakiler ise nesneye ilindiklerinde onun bir yönünden belirlerler: *bu çayır hangi sokak? kimi çiftçiler* gibi.” (Banguoğlu, 2011: 341)

Muharrem Ergin’e göre sıfatlar, vasıf ve belirtme isimleridir: “Sıfatlar vasıf ve belirtme isimleridir. Nesnelerin çeşit çeşit vasıfları, çeşit çeşit belirtileri vardır. İşte sıfatlar bu vasıfların ve belirtilerin isimleridir.” (Ergin, 2013: 244)

Kemal Eraslan sıfatları nesnelerin özellikleri olarak tarif eder: “Varlık âleminde bulunan veya varlığını kabul ettiğimiz nesneler çeşitli özelliklere sahiptir. Nesnelerin bu çeşitli özelliklerini belirten kelimelere *sıfat* denilir. Sıfatlar nesnenin adı değil, özelliklerinin adıdır. Bu bakımdan sıfatlara *vasıf ismi* diyebiliriz.” (Eraslan, 2012: 171)

Zeynep Korkmaz sıfatları şöyle açıklar: “Türkiye Türkçesinde çok geniş bir yeri olan sıfatlar, adlardan önce gelerek onları niteleyen, nasıl olduklarını gösteren veya çeşitli yönlerden belirten sözlerdir.” (Korkmaz, 2014: 335)

Nurettin Koç ise sıfatları (önadları) şu şekilde tanımlar: “Bu duruma göre önadlar, adlardan (varlıklardan) önce gelerek onların nasıl ve ne durumda olduklarını, yerlerini, sayılarını, renklerini belirten sözcüklerdir: **bayat** (ekmek), **eski** (elbise), **sıcak** (su), **sözlü** (sınav), **üçüncü** (sıra), **yarım** (ekmek), **hangi** (kitap), **şu** (kitap), **o** (araba), **yüzer** (lira), **yarımşar** (elma)...” (Koç, 1996: 189)

Biz yukarıda değindiğimiz gibi sıfatları iki başlık altında ele alacağız:

a. Niteleme Sıfatları: Varlıkların şeklini, rengini, durumunu ve bununla ilgili özelliklerini bildiren sıfatlardır:

bilgä tunukuk öt(ü)ntük öt(ü)nç(ü)m(i)n (e)ş(i)dü b(e)rti “Bilge Tunyukuk’un arz ettiğim ettiğim ricamı dinlemek lütfunda bulundu.” **T 15** (Tekin, 1994: 7)

b(i)ry(ä)ki bod(u)n kury(a)kı yury(a)kı öñr(ä)ki bod(u)n k(ä)lti “Güneydeki halklar, batıdaki, kuzeydeki ve doğudaki halklar (üzerimize) geldiler.” **T 17** (Tekin, 1994: 8-9)

(a)nta b(ä)rüki (a)şok b(a)şl(i)g sogd(a)k bod(u)n kop k(ä)lti “Onların berisindeki Aşok başlı Soğdak halkı hep geldiler.” **T 46** (Tekin, 1994: 19)

āla atlıg yol teñri men “Alaca atlı yol tanrısıym.” **IB 2** (Tekin, 2013: 19, 27)

ürünj esri togan kuş men “Ak benekli şahin kuşuyum.” **IB 4** (Tekin, 2013: 19, 27)

altun tuyuglug adgırlık yaragay “(Bu taya) altın toynaklı bir aygır olmak yaraşır (diye düşünmüş).” **IB 5** (Tekin, 2013: 19, 27)

m(a)haraṭe atl(i)g elig han bar ärti “Mahāratha adlı (bir) hükümdar var idi.” **AB 60-61** (Gulcalı, 2015a: 75, 108)

säviglig körklüg mänizlig üç oğlanı ärti “Sevimli, güzel (yüzlü) üç oğlu (var) idi.” **AB 74-75** (Gulcalı, 2015a: 76, 108)

yañı änüklämiş bir tişi barşıg körtilär “Yeni yavrulamış bir dişi kaplan gördüler.” **AB 112-113** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

b. Belirtme Sıfatları: Belirtme sıfatları varlıkların belirsizlik, soru, işaret ve sayı yönünden özelliklerini bildirir. Bunlar da kendi aralarında dörde ayrılır:

(1) İşaret Sıfatları: Varlıkların bulundukları yeri belirten sıfatlardır. İncelediğimiz eserlerde, *ol* ve *bu/bo* işaret sıfatları kullanılmıştır.

ol s(a)b(i)g (e)ş(i)d(i)p tün ud(i)sık(i)m k(ä)lm(ä)di künt(ü)z ol(u)rs(i)k(i)m k(ä)lm(ä)di “Bu haberi işitip gece uyuyasım gelmedi, gündüz oturasım gelmedi.” **T 12** (Tekin, 1994: 6-7)

bu ırk bitig edgü ol “Bu fal kitabı iyidir.” **IB 66** (Tekin, 2013: 26, 34)

bo üç teginlär öz öz köñüllärintäki sakınmış savların sözläşip ötrü örü turup *ol* arıg içintä ṭakı içgärü kirtilär “Bu üç prens kendi akıllarından geçen sözleri konuşup sonra kalkıp o orman içinden daha içeri girdiler.” **AB 108-109-110-111** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

(2) Sayı Sıfatları: Sayı sıfatları varlıkların sayısını ve yerini belirten sıfatlardır. İncelediğimiz eserlerde sayı sıfatları, asıl sayı, sıra sayı ve üleştirme sayı sıfatları olmak üzere üçe ayrılır:

i. Asıl Sayı Sıfatları: Bu sıfatlar varlıkların sayısını bildirir: (e)ki ül(ü)gi (a)tl(i)g (ä)rti “İki bölüğü atlı idi.” **T 4** (Tekin, 1994: 3)

yüz tabılku miñ boltı “Yüz hünnap bin oldu.” **IB 32** (Tekin, 2013: 22, 30)

ol *üç* tegitlär hua çäçäk tüş yemiş ävdigäli ațaları elig bāgkă ötünüp ayıtıp kaltılar “Üç prens çiçek, meyve, (ve) yemiş toplamak için babaları hükümdara (izin için) sorup (geride) kaldılar.” **AB 83-84-85** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

ii. Sıra Sayı Sıfatları: Bu sıfatlar, varlıkların sırasını ve derecesini belirten sıfatlardır:

(*e*)*kinti* kün örtçä kız(ı)p k(ä)lti “İkinci gün ateş gibi kızıp (üzerimize) geldiler.” **T 39-40** (Tekin, 1994: 17)

bars yıl *ekinti* ay biş yigirmike tay-gün-tan manıstantakı kiçig di[n]tar burua guru eşid[ip] içimiz isig sangun itaçuk üçün bitidim “Kaplan yılı(nda), ikinci ayın on beşinde, Taygüntan manastırında, (ben) genç dindar (mürüt), mürşit kahinden işitip, ağabeyimiz aziz Sangun İtaçuk için (bu kitabı) yazdım.” **IB 67** (Tekin, 2013: 26, 34)

üçünçi m(a)has(a)tve tegin iki eçilärinä ötrü inçä tep ötündi “Üçüncü prens Mahāsattva iki ağabeyine şöyle söyledi.” **AB 101-102** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

iii. Üleştirme Sayı Sıfatı: Varlıkları bölüm bölüm, parça parça belirten sıfatlardır:

ymä antag *birär* ulug y(a)rlıkançuçı köñüllüg kutlug yalañuklar ürüg uzaťı öz ät’özlärin tiťip ıdalap tınl(ı)glarka asıg tusu kılurlar tep tedi “Yine öylesi yüce merhametli gönüllü mübarek insanlar (var ki onlar) daima kendi vücutlarını feda edip, canlılara fayda sağladılar.” **AB 157-158-159-160-161** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

(3) Belirsizlik Sıfatları: Varlıkları tam olarak belirtmeyen, belirsizlik bildiren sıfatlardır:

bir (a)tl(ı)g b(a)rm(i)ş t(e)y(i)n ol yol(u)n yoris(a)r unç t(e)d(i)m “ “Bir atlı gitmiş olduğuna göre o yoldan yürüyebiliriz” dedim.” **T 24** (Tekin, 1994: 11)

kara *kamağ* süsi ögirer tir “(Hanın) bütün sıradan askerleri seviniyor, der.” **IB 63** (Tekin, 2013: 26, 33)

alku burhanlar üzä ögitmiş ıdok nomlug ät’özüg tanuklaguluk “Bütün budaların övdüğü zarif ilahî vücudu tanıklamalı.” **AB 234-235** (Gulcalı, 2015a: 87, 114)

(4) Soru Sıfatları: Kendisinden sonra gelen isimleri soru yönünden belirten sıfatlardır. Bilindiği üzere soru sıfatları, zarfları veya soru kelimeleri anlam bakımından her zaman soru bildirmez, soru işlevinden farklı olarak bazen tamlama veya kelime grubu oluşturup cümlede zaman veya durum bildirebilir.

nä bunı b(a)r (ä)rt(ä)çi (ä)rm(i)ş “Ne (gibi) bir sıkıntısı olacak imiş?” **T 57** (Tekin, 1994: 22-23)

kaçan yerkä tägdüktä bodis(a)t(a)v yänä inçä tep sakındı “Yere düştüğü zaman Bodhisattva yine şöyle düşündü.” **AB 270-271** (Gulcalı, 2015a: 90, 115)

3. Zarflar: Zarflar fiilleri, fiilimsileri, sıfatları ve zarfları açıklayan kelime türüdür. Tek başına kullanılabilmekle beraber, kelime grubu olarak da kullanılabilir. Zarflar, cümle içerisinde zarf tümleci konumundadır ve esas olarak, yer ve zaman bildirir.

Tahsin Banguoğlu zarfları şu şekilde açıklar: “Fiillerin ve sıfatların önüne gelerek anlattıkları kılış, oluş, veya vasıfları açıklayan, yada değiştiren kelimelere *z a r f* (adverbe) deriz: *geç kalmak yalnız yaşamak içeri girmek fazla konuşmak pek çirkin sade güzel koyu yeşil az tuzlu* gibi.” (Banguoğlu, 2011: 371)

Muharrem Ergin zarfları şöyle ele alır: “Zarflar zaman, yer, hal ve miktar isimleridir. Tek başına sıfat olmadığı gibi tek başına zarf da yoktur. Sıfatlar gibi zarflar da tek başlarına isimden başka bir şey değildirler.” (Ergin, 2013: 258)

Marcel Erdal zarfları, fiil gruplarını niteleyen (seçimlik) kelimeler olarak açıklar. (Erdal, 2004: 330)

Zeynep Korkmaz ise şu şekilde açıklar: “Zarflar fillerden, sıfatlardan, sıfat-fiillerden ve zarf niteliğindeki sözlerden önce gelerek onları zaman, yer, yön, nitelik, durum, azlık-çokluk bildirme, pekiştirme ve sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin duruma getiren sözlerdir.” (Korkmaz, 2014: 427)

Neşe Atabay vd. zarfları (belirteçleri) şöyle ele almıştır: “Eylemlerin, eylemsilerin, sıfatların ya da görevce kendine benzeyen sözcüklerin anlamlarını etkileyen, kimi kez güçlendirip kimi zaman kısıtlayan sözcüklere *belirteç* denir.” (Aksan, 1976: 94)

Nurettin Koç ise zarfları (belirteçleri) şöyle tanımlar: “Bir eylemin, bir eylemsinin, bir önadın ya da başka bir belirtecın anlamını **zaman, yer, gösterme, ölçü, nitelik, soru** kavramlarıyla etkileyen sözcüklere **belirteç** (Alm. Adverbium; Fr. adverbe; İng. adverb) denir.” (Koç, 1996: 210)

Fikret Turan klasik gramer kitaplarında, gramer sınıfı olarak zarfların sınırlarının tam olarak çizilemediğini dile getirir ve Türkçe gramerlerde zarfları “fonksiyon, yapı ve semantik” yönüyle yeniden ele alınması gerektiğini ifade eder. (Turan, 301: 1998) Dolayısıyla biz de zarfları daha geniş bir şekilde ele alıp tasnif etmek amacıyla, Turan’ın yayımından hareketle bu gramer sınıfını üç başlıkta inceleyeceğiz: işlev, yapı ve anlam.¹⁹

a. İşlev: Zarflar işlev bakımından fiilleri, fiilimsileri, sıfatları, zarfları ve cümleleri açıklar.

(1) Fiil Açıklayıcı Olarak Zarflar: türk sir bod(u)n y(e)rintä *idi* yor(ı)m(a)zun “Türk Sir halkı, ülkesinde, asla gelişmesin.” **T 11** (Tekin, 1994: 6-7)

er *terkleyü* kelir “(Bir) adam koşar adım geliyor.” **IB 7** (Tekin, 2013: 19, 27)

anı uluğu m(a)habale tegin *körüp* inçä tep tedi “Bunu büyük prens Māhabalā görüp şöyle dedi.” **AB 119-120** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

¹⁹ Zarf ve zarf yapılarıyla ilgili detaylı bilgi için bk. (Turan, 1998: 301-306), (Turan, 2000)

(2) Fiilimsi Açıklayıcısı Olarak Zarflar: *(a)nça ol(u)r(u)r (ä)rkli og(u)zd(u)nt(a)n kür(ä)g k(ä)lti* “Böylece oturur iken Oğuzlardan bir kaçak geldi.” **T 8** (Tekin, 1994: 5)

kün ortu yütürüp tün ortu kanta negüde bulgay ol tir “Güpegündüz kaybedip gece yarısı nerede, nasıl bulacak, der.” **IB 24** (Tekin, 2013: 21, 29)

tingalı olormışta `añ ulugı tegin iki iniläriñä inçä tep teđi “Dinlenmeye oturduklarında en büyük prens iki küçük kardeşine şöyle dedi.” **AB 88-89-90** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

(3) Sıfat Açıklayıcısı Olarak Zarflar: *antag* alp ermiş “(Bu genç) öylesine güçlü imiş.” **IB 40** (Tekin, 2013: 23, 31)

`añ ulugı tegin iki iniläriñä inçä tep teđi “En büyük prens iki küçük kardeşine şöyle dedi.” **AB 89-90** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

ymä antag birär ulug y(a)rlıkançuçı köñüllüg kutlug yalañuklar ürüg uzañı öz ät’özlärin tiñip ıdalap tınl(ı)glarka asıg tusu kılurlar tep teđi “Yine öylesi yüce merhametli gönüllü mübarek insanlar (var ki onlar) daima kendi vücutlarını feda edip, canlılara fayda sağlarlar.” **AB 157-158-159-160-161** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

(4) Zarf Açıklayıcısı Olarak Zarf: *nä anı körüp takı* artokrak oyırkandı yogurkandı “Bunu görünce daha çok endişelendi.” **AB 384-385-386** (Gulcalı, 2015a: 98, 119)

(5) Cümle Açıklayıcısı Olarak Zarflar: *k(a)nin kod(u)p t(a)bg(a)çka y(a)na iç(i)kdi* “Hanımı bırakıp Çin’e yeniden bağımlı oldu.” **T 2** (Tekin, 1994: 2-3)

yana sakınmış, kelmiş “Yine düşünmüş, (geri) gelmiş.” **IB 58** (Tekin, 2013: 25, 33)

amtı isig özümüzkä ät’özümüzkä ärtiñü ilinmiş yapşınmış biz “Şimdi canımıza, vücudumuza son derece bağlanmışız.” **AB 153-154-155** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

b. Yapı: Yapı bakımından zarflar sözlük birimleri (lexeme), zarf-fiiller, çekimli morfo-sentaktik birimler, eş/yakın ve zıt anlamlı tekrar grupları, çekim edatları ve zarflı yan cümlelerden oluşur.

(1) Sözlük Birimi Olarak Zarflar: *künt(ü)z ol(u)rs(ı)k(ı)m k(ä)lm(ä)di* “Gündüz oturasım gelmedi.” **T 12** (Tekin, 1994: 6-7)

kiyik oğlu yügürü äztı “Geyik yavrusu koşup yolunu kaybetti.” **IB 15** (Tekin, 2013: 20, 28)

näçä näçä yirüdi artadı “Nice (süredir) çürüdü.” **AB 165** (Gulcalı, 2015a: 82, 112)

(2) Zarf-fiil: *k(e)y(i)k yiyü t(a)b(ı)şg(a)n y(e)yü ol(u)rur (ä)rt(i)m(i)z* “Yaban hayvanları yiyerek, tavşan yiyerek yaşıyorduk.” **T 8** (Tekin, 1994: 4-5)

kamşayu umatın turur tir “(Öküzler) kımıldayamadan duruyor, der.” **IB 25** (Tekin, 2013: 21, 29)

ol aç barş ymä änükläp yeti kün ärtmiş ärti “O aç kaplan yavrulayalı yedi gün geçmişti.” **AB 113-114** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

(3) Çekimli Morfo-Sentaktik Birimler: Çekimli morfo-sentaktik birimler şu eklerden oluşur:

i. Bulunma-Ayrılma/Çıkma Eki +DA: kün ortu yütürüp tün ortu kanta negüde bulgay ol tir “Güpegündüz kaybedip gece yarısı nerede, nasıl bulacak, der.” **IB 24** (Tekin, 2013: 21, 29)

a ögrä ärtmiş üddä bo çambudivip uluşta m(a)harate atl(ı)g elig han bar ärti “Çok eski devirlerde, bu dünyada Mahāratha adlı (bir) hükümdar var idi.” **AB 59-60-61** (Gulcalı, 2015a: 75, 108)

ii. Araç/Vasıta Eki (X)n: (a)nın b(a)rm(i)ş “O yoldan (bir kez) gitmiş.” **T 24** (Tekin, 1994: 11)

biz kamagun amtı isig özümüzkä ät’özümüzkä ärtinü ilinmiş yapşınmış biz “Biz hepimiz şimdi canımıza, vücudumuza son derece bağlanmışız.” **AB 153-154-155** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

eligin tutmuş “Elleri ile tutmuş.” **IB 63** (Tekin, 2013: 26, 33)

iii. Eşitlik Eki +çA: s(a)b (a)nça idm(i)ş “(Bunlarla) şöyle haber göndermiş.” **T 9** (Tekin, 1994: 5)

ança bilişler edgü ol “Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” **IB 58** (Tekin, 2013: 25, 33)

ürüg uzaı köni nomça töröçä başladaçı imärigmä kamag bodunun karasın asmış üklitmiş “Daima doğru kanun ve öğretiyeye göre (halkına) önderlik edip, çevresindeki bütün halkını çoğaltmış.” **AB 67-68-69** (Gulcalı, 2015a: 76, 108)

iv. Zarf Eki +tI: (ä)dgüti urg(ı)l b(a)s(ı)tma “İyi yerleştir, baskına uğratma!” **T 34** (Tekin, 1994: 15)

katıgtı bā edgüti bā tir “Sıkı bağla, iyi bağla, der.” **IB 14** (Tekin, 2013: 20, 28)

korkma edgüti ötün “Korkma, iyi dua et!” **IB 19** (Tekin, 2013: 21, 29)

ayınma edgüti yalbar “Korkma, iyi yalvar!” **IB 19** (Tekin, 2013: 21, 29)

(4) Eş/Yakın ve Zıt Anlamalı Tekrar Grupları: özlük at öñ yirde arıp onup turu kalmış”(Bir) binek atı çölde yorgunluktan (ve susuzluktan) bitkin halde kalakalmış.” **IB 17** (Tekin, 2013: 20, 28)

bars kiyik enleyü menleyü barmış “Bir kaplan avlanmaya gitmiş.” **IB 49** (Tekin, 2013: 24, 32)

ürüg uzaı köni nomça töröçä başladaçı imärigmä kamag bodunun karasın asmış üklitmiş “Daima doğru kanun ve öğretiyeye göre (halkına) önderlik edip, çevresindeki bütün halkını çoğaltmış.” **AB 67-68-69** (Gulcalı, 2015a: 76, 108)

(5) Çekim Edatları: (a)nta ötrü og(u)z kop(ı)n k(ä)lti “Ondan sonra Oğuzların hepsi geldi, (boyun eğdi).” **T 16** (Tekin, 1994: 8-9)

[bulut] āra kün tugmış busanç āra meñi kelmiş tir “Bulutlar arasından güneş doğmuş, kaygılar arasından (da) sevinç gelmiş, der.” **IB 52** (Tekin, 2013: 24, 32)

montada kâz irinç tınl(ı)g bolgay mu tep tedi “Bu kadar zavallı (bir) canlı olur mu?” **AB 126-127** (Gulcalı, 2015a: 80, 110)

(6) Zarflı Yan Cümleler: *t(a)bg(a)ç og(u)z kıt(a)n buç(ä)gü k(a)b(i)ş(sa)r k(a)lt(a)çı b(i)z* “Çinliler, Kıtaylılar (ve) Oğuzlar, bu üçü birleşirlerse (biz) çaresiz kalırız.” **T 12-13** (Tekin, 1994: 6-7)

ebiñerü kelser özi ātanmış ögrünçülüğ atı yitiglig kelir tir “Evine doğru gelirken kendisi ünlü ve mutlu, atı (da) yetkin olarak geliyor, der.” **IB 55** (Tekin, 2013: 25, 33)

kaçan anda tägip ilinçü mänî işin ärtürdüktä ötrü ol üç tegitlär *hua çäçäk tüş yemiş ävdigäli* ataları elig bağkä ötünüp ayıtp kaltılar “Oraya ulaşp eğlenip neşelendikten sonra, üç prens çiçek, meyve, (ve) yemiş toplamak için babaları hükümdara (izin için) sorup (geride) kaldılar.” **AB 81-82-83-84-85** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

c. Anlam: Anlam bakımından zarflar esas olarak fiil, fiilimsi, sıfat, zarf ve yüklemeleri; durum, yer-yön, zaman, miktar ve soru yönünden açıklar.

(1) Durum: *köñl(ü)nçä* ud(u)z t(e)di ““(Orduyu) gönlünce sevk et!” dedi.” **T 15** (Tekin, 1994: 7)

tıgıg tertrü kişemiş “Demir kır (bir atın ayaklarını) çapraz olarak kösteklemişler.” **IB 39** (Tekin, 2013: 23, 31)

yagız yer monçulayu täpräyür “Kara yer bu kadar titriyor.” **AB 373** (Gulcalı, 2015a: 97, 119)

(2) Yer-Yön: *b(ä)n (ä)bg(ä)rü* tüş(ä)yin tidi ““Ben karargaha ineyim” dedi.” **T 30** (Tekin, 1994: 13)

bulupan uyasıñaru ögire sebinü kelir tir “(Avımı) bulup yuvasına neşe ve sevinç içinde geliyor, der.” **IB 31** (Tekin, 2013: 22, 30)

öñrä yorıyu turzunlar “İleriye yürüyüverin.” **AB 247** (Gulcalı, 2015a: 88, 114)

(3) Zaman: *tün* ud(ı)sık(ı)m k(ä)lm(ä)di *künt(ü)z* ol(u)rs(ı)k(ı)m k(ä)lm(ä)di “Gece uyuyasım gelmedi, gündüz oturasım gelmedi.” **T 12** (Tekin, 1994: 6-7)

kün ortu yütürüp *tün ortu* kanta negüde bulgay ol tir “Güpegündüz kaybedip gece yarısı nerede, nasıl bulacak, der.” **IB 24** (Tekin, 2013: 21, 29)

a öñrä ärtmiş üddä bo çambudivip uluşta m(a)haräte atl(ı)g elig han bar ärti “Çok eski devirlerde, bu dünyada Mahāratha adlı (bir) hükümdar var idi.” **AB 59-60-61** (Gulcalı, 2015a: 75, 108)

(4) Miktar: *t(a)bg(a)çka y(e)ti y(i)girmi sün(ü)şdi kıt(a)nka y(e)ti sün(ü)şdi og(u)zka b(e)ş sün(ü)şdi* “Çinlilerle on yedi (kez) savaştı, Kıtaylılarla yedi (kez) savaştı, Oğuzlarla (da) beş (kez) savaştı.” **T 49** (Tekin, 1994: 20-21)

üküş atlıg ögrünçün yok *kobı* atlıg korkınçın yok “(Sende) çok atı olan (bir kişinin) sevinci yok; (öte yandan, sende) az atı olan bir kişinin korkusu (da) yok.” **IB 36** (Tekin, 2013: 23, 31)

kenindä ogulug yitürdüktä busuşı ämgäki *üküş* turur “Sonra oğlumu kaybedince, acısı büyük oldu.” **AB 427-428-429** (Gulcalı, 2015a: 101, 120)

(5) Soru: *n(ä)kă* t(ä)z(ä)r biz *üküş* t(e)y(i)n *n(ä)kă* korkur biz “Niye kaçıyoruz? (Düşman) çok diye niye korkuyoruz?” **T 38-39** (Tekin, 1994: 17)

neçük yorıyın tir “Nasıl hayatta kalırım? der.” **IB 45** (Tekin, 2013: 24, 32)

bo irinç y(a)rılıg aç barska *nägülük* umug inag bolmaz m(ä)n “Bu zavallı aç kaplana niçin umut (sığınak) olmayayım?” **AB 171-172** (Gulcalı, 2015a: 83, 112)

4. Zamirler: Dilin temel ögesi olan zamirler; ismin yerine kullanılan, ismin yerini tutan, kişileri karşılayan kelime türüdür. İncelediğimiz eserlerde zamirler cümle içerisinde özne, yüklem, nesne, yer-yön tümleci, zarf tümleci konumunda olabilir.

A. von Gabain “Zamirler ve Yakınları” başlığıyla zamirleri şöyle değerlendirir: “Bunlardan bir çoğu birbirlerinden, çekim eki bakımından ayrılırlar. Mesela, şahıs zamirleri, isimlerden daha önce, bir çokluk eki geliştirdiler. Sonuncuların çokluğu ya hiç yoktu, yahut da, sadece, bir vasıflık veya bir son çekim edatı ile ifade edilmiş olmalıydı, *bän* “ben” ve *biz* “biz” arasındaki farka bakarak bu anlaşılabilir.” (Gabain, 1988: 65)

Talat Tekin, zamirlerle ilgili tanım yapmayarak “kişi zamirleri, işaret zamirleri, pekiştirme-dönüşlülük zamirleri, soru zamirleri, belirsizlik zamirleri” başlıkları altında inceler. (Tekin, 2016: 111-120)

Tahsin Banguoğlu zamirleri şu şekilde değerlendirir: “Ardında bir nesne, veya kimse kavramı olan, dolayısıyla bir adın yerini tutan kelimeye *z a m i r* (pronom) deriz: *sen şu biz onlar kim öteki kendi başkası* gibi.” (Banguoğlu, 2011: 356)

Muharrem Ergin’in zamir tanımı şu şekildedir: “Zamirler nesneleri temsil veya işaret suretiyle karşılayan kelimelerdir. Şimdiye kadar gördüğümüz isim cinsinden kelimeler nesneleri doğrudan doğruya karşılayan, onların dildeki karşılıkları olan, onların adları durumunda bulunan kelimelerdi. Zamirler ise nesnelerin dildeki gerçek karşılıkları olmayan, fakat gereğince onları ifade edebilen kelimelerdir.” (Ergin, 2013: 262-263)

Zeynep Korkmaz ise şu tanımı yapar: “Zamirler adların yerlerini tutan, kişileri ve nesneleri temsil veya işaret ederek karşılayan bir gramer kategorisidir: **Ben** burayı çok beğendim. **Sen** kimin kızıydın? **Şunu** bana verir misiniz? *Kitapların hepsini buraya getirin* gibi.” (Korkmaz, 2014: 387)

Neşe Atabay vd. yayımında zamirler (adıl) şöyle ele alınmıştır: “Türkiye Türkçesi dilbilgisinde adıl, ad soylu sözcüklerin önemli bir bölümü olup, genellikle adların yerini tutan, kişi, soru, gösterme ve belgisizlik kavramları taşıyan sözcükler olarak bilinir.” (Aksan, 1976: 115)

Nurettin Koç ise zamirleri (adıl) şu şekilde açıklar: “İşte birtakım yinelemelerden kaçınmak için adların ya da ad öbeklerinin yerine kullandığımız sözcüklere **adıl** (Alm. Pronomen; Fr. pronom; İng. pronoun) denir.” (Koç, 1996: 174)

Biz zamirleri kişi, dönüşlülük-pekiştirme, işaret, belirsizlik ve soru zamirleri olmak üzere beş grupta inceleyeceğiz:

a. Kişi Zamirleri: Kişi isimlerinin yerini tutan zamirlerdir. İncelediğimiz eserlerde *bän/män, sän, ol, olar, biz, anı* gibi kişi zamirleri kullanılmıştır. Bu zamirler hem yalın durumda hem de çekim eki alarak kullanılabilir.

bilgä tuñukuk *b(ä)n* öz(ü)m t(a)bg(a)ç il(i)ñä kıl(ı)nt(ı)m “Bilge Tunyukuk, ben kendim, Çin yönetimi sırasında doğdum.” **T 1** (Tekin, 1994: 2-3)

(a)y(ı)gm(a)si *b(ä)n* (ä)rt(i)m “Sözcüsü ben idim.” **T 5** (Tekin, 1994: 3)

b(ä)n (ä)bg(ä)rü tüş(ä)yin tidi “ “Ben karargaha ineyim” dedi.” **T 30** (Tekin, 1994: 13)

kim *mäniñ* bo ät’özümün esirkägüm idi kälmez “Ki benim bu vücudumu hiç esirgeyesim gelmez.” **AB 97-98** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

mäniñ idi korkınçım ayınçım yok “Benim hiç korkum yok.” **AB 104** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

meni kâmişü uţup sävinçsiz utlısız kıldı “Beni mahvedip yenerek mutsuz etti.” **AB 198-199** (Gulcalı, 2015a: 85, 113)

ol (e)ki kişi *b(a)r* (ä)rs(ä)r *sini* t(a)bg(a)ç(ı)g ölürt(ä)çi tir m(ä)n “O iki kişi var oldukça, sizi, Çinlileri öldürecektir derim.” **T 10** (Tekin, 1994: 5)

b(ä)n *s(a)ña* nä (a)y(a)yin tidi “Ben sana (daha) ne diyeyim? dedi.” **T 32** (Tekin, 1994: 14-15)

tözünüm a *s(ä)n* nän busma busrulma “Ey azizim! Sen hiç üzülme.” **AB 409-410** (Gulcalı, 2015a: 99, 120)

ol *b(i)zni* k(a)g(a)ni (a)lp (ä)rm(i)ş (a)yguçısı bilgä (ä)rm(i)ş k(a)ç(a)n (nä)ñ (ä)rs(ä)r öl(ü)rt(ä)çi kök “Onlar bizi, kağanları cesur imiş, sözcüleri de akıllı imiş, ne zaman olsa, öldüreceklerdir.” **T 20-21** (Tekin, 1994: 9-11)

ol ymä m(a)haraṭe elig han ärtiñü ulug bay barımlıg tsañları agılıkları ı tarıg äd tavar üzä tolu alp aţım süülüg küçinä tükällig “O, Mahāratha hükümdar son derece zengin (idi), ambarları tahıl ve mülk ile dolu (olup) kahraman (ve) nişancı askerî güce sahip (idi).” **AB 61-62-63-64-65** (Gulcalı, 2015a: 75-76, 108)

ol antag osuglug çoğlug yalınlig küçlüg küsünlüg elig hannıñ uluğı hatunınta tugmış körgäli säviglig körklüg mänizlig üç oğlanı ärti “O, böylesine parlak (haşmetli) güçlü (kuvvetli) hükümdarın büyük hanımından doğmuş, görünüşü sevimli, güzel (yüzlü) üç oğlu (var) idi.” **AB 71-72-73-74-75** (Gulcalı, 2015a: 76, 108)

olarının arasında ağlatı takı m(a)has(a)tve tegin ol barsnın açın torokın ämgäkin tolgakın tetrü körüp tägrä tägzinip közin idi andıran kečärü umatın ür keč tetrü körü turup ötrü kodup öñi yorıp bardılar “Onların arasında özellikle de Mahāsattva prens o kaplanın açlığını, zayıflığını, eziyetini tam olarak izleyip, etrafında dönüp dolaşıp gözünü ondan hiç ayırmadan uzun süre dikkatlice bakıp durup, sonra (bakmayı) bırakıp, başka tarafa yürüyüp gittiler.” **AB 177-178-179-180-181-182** (Gulcalı, 2015a: 83-84, 112)

kugu kuş kanatına urup *anın* kalıyu barıpan ögiñe kañıña tegürmiş “Kuğu kuşu (onu) kanatlarına vurup onunla uçmuş ve anasına babasına erıştirmiş.” **IB 35** (Tekin, 2013: 22, 30)

k(a)tun yok bolm(i)ş (ä)rti (a)mı yogl(a)t(a)yin t(e)di “Hatun yok olmuş idi. “Onun cenaze törenini yaptırayım” dedi.” **T 31** (Tekin, 1994: 14-15)

(a)mı (ä)rt(di)m(i)z “Onları geçtik.” **T 44** (Tekin, 1994: 18-19)

biz aş <t>(ä)g (ä)rt(i)m(i)z “Biz (ortadaki) aş gibi idik.” **T 8** (Tekin, 1994: 5)

biz (e)ki biñ (ä)rt(i)m(i)z “Biz iki bin (kişi) idik.” **T 16** (Tekin, 1994: 8-9)

biz y(ä)mä sül(ä)d(i)m(i)z “Biz de sefere çıktık.” **T 44** (Tekin, 1994: 18-19)

birläk(i)yä ünüp üçäğü nägülük titdiñ özügün *bizni* birlä barmadın ögümüz kañımız *biziñä* uñru körüp ayıtsar biz ikäğü nägü tep öñünälim sözlälüm “Beraber çıkıp üçümüz ne diye terk ettin kendini, bizimle varmadın, annemiz babamız bizi görüp sorduklarında biz ikimiz ne diye cevap vereceğiz?” **AB 348-349-350-351-352** (Gulcalı, 2015a: 95-96, 118)

b. Dönüşlülük-Pekiştirme Zamirleri: Bu zamirler kişileri pekiştirmekle beraber, yüklemde/isimde yapılan işin/eylemin öznesini bildirir. İncelediğimiz eserlerde *öz* ve *käntü* zamirleri, yalın durumda ve çekim ekleriyle birlikte kullanılmıştır.

bilgä tuñukuk b(ä)n *öz(ü)m* t(a)bg(a)ç il(i)ñä kıl(i)nt(i)m “Bilge Tunyukuk, ben kendim, Çin yönetimi sırasında doğdum.” **T 1** (Tekin, 1994: 2-3)

öz(ü)m ök k(a)g(a)n kışd(i)m “(Onu) ben kendim kağan yaptım.” **T 6** (Tekin, 1994: 4-5)

b(ä)n *öz(ü)m* bilgä tuñukuk öt(ü)ntük öt(ü)ñç(ü)m(i)n (e)ş(i)dü b(e)rti “(Benim kendimin), Bilge Tunyukuk’un arz ettiğim ricamı dinlemek lütfunda bulundu.” **T 15** (Tekin, 1994: 7)

türk bod(u)n(u)g öt(ü)k(ä)n y(e)rkä b(ä)n *öz(ü)m* bilgä tuñukuk <k(ä)lürt(ü)m> “Türk halkını Ötüken toprağına ben kendim, Bilge Tunyukuk, (getirdim).” **T 17** (Tekin, 1994: 8-9)

altun kurugsakımın kılıçın kesipen *özüm[in]* yul [in]intin başımın yul ebintin tir “Altın kursağımyı kılıç ile keserek nefsimi kopar ininden, başımı kopar evinden, der.” **IB 8** (Tekin, 2013: 19, 27)

özin tilkü yimiş tir “Kendisini (de) bir tilki yemiş, der.” **IB 46** (Tekin, 2013: 24, 32)

özün uzun bolzun timiş “Ömrün uzun olsun! demiş.” **IB 47** (Tekin, 2013: 24, 32)

özi süsi ögire sebinü ordusuñaru kelir tir “Kendisi ve askerleri neşe ve sevinç içinde karargahına doğru geliyor, der.” **IB 34** (Tekin, 2013: 22, 30)

özkä yanıturu asıgsızı üzä yavlak yağı tæg korkınçığ ärür “Kendine karşı faydasızlığından dolayı kötü düşman gibi korkunçtur.” **AB 201-202-203** (Gulcalı, 2015a: 85, 113)

bo üç teginlär öz öz köñüllärintäki sakınmış savların sözläşip ötrü örü turup ol arıg içintä tåkı içgärü kirtılär “Bu üç prens kendi akıllarından geçen sözleri konuşup sonra kalkıp o orman içinden daha içeri girdiler.” **AB 108-109-110-111** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

öz änüklärin yegäli kılınur “Kendi yavrularını yemek üzeredir.” **AB 125** (Gulcalı, 2015a: 80, 110)

ançıp alku *kentü* ülügi erklig ol “Fakat, (yine de) herkes kendi kaderi üzerinde güç sahibidir.” **IB 66** (Tekin, 2013: 26, 34)

bo monça savıg eçilärinä sözläp ötrü *k(ä)ntü* köñülintä inçä tep sakındı” “Bunca sözü ağabeylerine söyleyip sonra kendi gönlünde şöyle düşündü.” **AB 161-162-163** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

m(a)has(a)tve tegin *k(ä)ntü* özi yanıturu yänä ol arıgka kirip aç barş öskintä tægip tärkin tavratı tonın suçulup kamış butıkı üzä asıp inçä tep b(ä)k katıg sav sözläti “Mahäsattva prens kendisi tekrar (dönüp) o ormana girip, aç kaplanın önünce varıp, çabucak giysilerini çıkartıp kamış budağına asıp, oldukça sert bir şekilde şöyle söyledi.” **AB 249-250-251-252-253** (Gulcalı, 2015a: 88-89, 114-115)

k(ä)ntünün ulug y(a)rlıkançuçı köñüllüg çoğı yalını ugrınta ol aç barş yegäli tetinmädi “Kendisinin büyük merhametli gönlünün parlaklığından dolayı o aç kaplan (onu) yemeye cüret edemedi.” **AB 266-267-268** (Gulcalı, 2015a: 89-90, 115)

c. İşaret Zamirleri: Varlıkların yerini işaret yoluyla bildiren zamirlerdir. İncelediğimiz eserlerde sıkça kullanılan işaret zamirleri, genellikle isim çekim eki alır ve çekim edatlarıyla da kullanılabilir: *anı, anda, anın, anıaru, monça, monda, montada; bo, ol...*

anı üçün m(ä)n bökünki küntä bo ät’özimin yonlap muñadınçığ ulug iş küdök kılayın “Onun için ben bugün bu vücudumu kullanarak olağanüstü büyük (bir) iş yapayım.” **AB 205-206-207** (Gulcalı, 2015a: 85, 113)

anda ötrü elig bæg hatunı ançak(ı)ya ögsirämäki sārılıp saçı başı yadılıp iki eligi üzä köküzin tokıyu k(a)ltı balık suvıntın adırılıp isig kumta agınamış tæg yertä agınayu inçä tep yıgladı “Ondan sonra hükümdarın eşinin baygınlığı azıcık sona erip, saçı başı dağılıp iki eli ile göğsüne vurarak, tıpkı balığın sudan çıkıp, sıcak kumda yuvarlanması gibi yerde yuvarlanıp şöyle diyerek ağladı.” **AB 490-491-492-493-494-495-496** (Gulcalı, 2015a: 105, 122)

(a)nın b(a)rm(i)ş “O yoldan (bir kez) gitmiş.” **T 24** (Tekin, 1994: 11)

anın sezindim “Onun için şüphelendim.” **AB 327** (Gulcalı, 2015a: 94, 117)

kim bolgay *moŋa* yaraglıg aş içgü b(ä)lgürtdäçi “Kim olabilir buna uygun yiyecek içeceği gösterecek?” **AB 143-144** (Gulcalı, 2015a: 81, 111)

anda monda inaru bärü yorıyu bir ulug kamışlıg bärk arıgka kirip ötrü *anda* tıngalı olordılar “Oraya buraya, öteye beriye yürüyerek büyük, kamışlı koyu bir ormana girip sonra orada dinlenmek için oturdular.” **AB 85-86-87-88** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

montada kâz irinç tınl(ı)g bolgay mu “Bu kadar zavallı (bir) canlı olur mu?” **AB 126-127** (Gulcalı, 2015a: 80, 110)

k(a)pg(a)n k(a)g(a)n türük sir bod(u)n yorıduki *bu* “Kapgan Kağan’ın Türk Sir halkının gelişmesi (işte) *bu*(dur).” **T 61** (Tekin, 1994: 23)

bo ärsär arzılar turguluk oron ol “Burası evliyaların bulunduğu yerdir.” **AB 103** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

ol yeg bolgay üçägü birläk(i)yä ölsär biz “Üçümüz beraberce ölseydik daha iyi olacaktı.” **AB 352-353** (Gulcalı, 2015a: 96, 118)

d. Belirsizlik Zamirleri: Kişilerin, nesnelerin veya kavramların belirsiz olarak temsil edildiği zamir türüdür. İncelediğimiz eserlerde *kamag* (herkes, her şey), *adınagu* (başkası), *barça* (bütün, hepsi), *kişi oğlu* (insanoğlu), *alku* (hepsi), *yumgı* (bütün, hepsi) gibi belirsizlik zamirleri kullanılmıştır.

biz kamagun amtı isig özümüzkä ät’özümüzkä artırñü ilinmiş yapşınmış *biz* “Biz hepimiz şimdi canımıza, vücudumuza son derece bağlanmışız.” **AB 153-154-155** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

m(ä)n amtı *kamagun* ünüp amrak ögüklärimin tiläyin “Ben şimdi hepsiyle beraber çıkıp sevgili çocuklarımı arayayım.” **AB 410-411-412** (Gulcalı, 2015a: 99-100, 120)

yumgı balıktın taşgaru ünüp öñi öñi yadılıp oron oron sayu tilägäli işägäli bartılar “Hepsi şehirden dışarıya çıkıp her tarafa dağılıp her yere (çocuğu) aramak için gittiler.” **AB 413-414-415-416** (Gulcalı, 2015a: 100, 120)

üç ögüklärim birgärü tapıgçıları birlä *kamagun yumgı* bartılar arıgka ilinçü mänji kılğalı “Üç yavrum, hizmetçilerle birlikte hepsi beraber ormana gittiler eğlenmek için.” **AB 435-436-437** (Gulcalı, 2015a: 101, 120-121)

kamag üze yaruk boltı tir “Her şeyin üzeri aydınlık oldu, der.” **IB 26** (Tekin, 2013: 21, 29)

kara bulıt yorıdı *kamag* üze yagdı “Kara bulut yürüdü, her şeyin üstüne yağmur bıraktı.” **IB 53** (Tekin, 2013: 24, 32)

adınaguka asıg tusu kılğalı bilgä biliglig y(a)ruk közümüz yok bolur arki “Başkasına fayda sağlayacak olan, bilgili (ve) aydınlık gözümüz yok mu oluyor acaba?” **AB 155-156-157** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

barçanı tıtmış ıdalamış bolur m(ä)n ”Hepsini terk etmiş olurum.” **AB 215-216** (Gulcalı, 2015a: 86, 113)

kişi oğlu yorıyu āztı “İnsanoğlu (da) yürüyüp yolunu kaybetti.” **IB 15** (Tekin, 2013: 20, 28)

ançıp alku kentü ülügi erklig ol “Fakat, (yine de) herkes kendi kaderi üzerinde güç sahibidir.” **IB 66** (Tekin, 2013: 26, 34)

e. Soru Zamirleri: İsimlerin, kavramların, nesnelerin yerini soru yoluyla temsil eden zamirlerdir. İncelediğimiz eserlerde *nä* (ne), *nägü* (ne), *kança* (nereye), *kanda* (nerede), *kim* (kim) gibi soru zamirleri kullanılmıştır.

b(ä)n s(a)ña *nä* (a)y(a)yin tidi “Ben sana (daha) ne diyeyim? dedi.” **T 32** (Tekin, 1994: 14-15)

nä kılınmışın arıtı bilinmāz boltılar “Ne yapacaklarını artık hiç bilemez oldular.” **AB 476-477** (Gulcalı, 2015a: 104, 122)

kün ortu yütürüp tün ortu *kanta negüde* bulgay ol tir “Güpegündüz kaybedip gece yarısı nerede, nasıl bulacak, der.” **IB 24** (Tekin, 2013: 21, 29)

bo barş *nägü* yeyür “Bu kaplan ne yer?” **AB 129** (Gulcalı, 2015a: 80, 110)

biz ikägü *nägü* tep ötünālim sözlālim “Biz ikimiz ne diye cevap vereceğiz.” **AB 351-352** (Gulcalı, 2015a: 95-96, 118)

idişimte ayakımta öñi *kança* barır men tir “Kabımdan kacağımdan ayrı nereye gidiyorum ben?, demiş.” **IB 42** (Tekin, 2013: 23, 31)

kiği oğlum *kanta* ärmiş “Küçük oğlum neredeymiş?” **AB 452** (Gulcalı, 2015a: 102, 121)

kim bolgay moña yaraglıg aş içgü b(ä)lgürtdäçi “Kim olabilir buna uygun yiyecek içeceği gösterecek?” **AB 143-144** (Gulcalı, 2015a: 81, 111)

kim ärti ärki ölürdäçi ögükk(i)yām çak seni “Kim idi (o) acaba öldüren, sevgili yavrum seni!” **AB 501-502** (Gulcalı, 2015a: 106, 123)

5. Edatlar: Edatlar yalnız başına anlamı olmayan, cümle içinde görevli kelimelerdir ve başka kelime, kelime grupları ve cümleler arasında ilgi kurarlar. Edatlar, cümle içinde genellikle zarf tümleci olarak kullanılır.

A. von Gabain “Son Çekim Edatları” başlığıyla şu tanımı yapmıştır: “İsimleri, zamirleri ve sayıları takip eden, onlarla sıkı sıkıya bağlı, manalarına göre onlara tabi, fakat gramer bakımından onlara hakim kelimelere son çekim edatları diyoruz.” (Gabain, 1988: 93)

Tahsin Banguoğlu edatları (takıları) şöyle açıklar: “İsimlerden sonra gelip onların söz içinde başka unsurlarla ilişkilerini kuran kelimelere *t a k ı* (postposition) adını veriyoruz: *gibi* için ile göre rağmen değin beri yana içinde gibi.” (Banguoğlu, 2011: 385)

Muharrem Ergin edatları görevli (vazifeli) kelimeler olarak tanımlar: “Edatlar mânâları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimelerdir. Tek başlarına mânâları yoktur. Hiç bir nesne veya hareketi karşılamazlar. Fakat mânâlı kelimelerle birlikte kullanılarak onları desteklemek suretiyle bir gramer vazifesi görürler.” (Ergin, 2013: 348)

Kemal Eraslan da benzer bir tanım yapar: “Türk dilinde *anlamalı* kelimeler *nesne* veya *hareket* karşıladıkları hâlde, *görevli* kelimeler nesne veya hareket karşılamayan, ancak kelime gruplarında veya cümlede diğer kelimelerle birlikte bir *gramer görevi* yüklenen kelimelerdir.” (Eraslan, 2012: 273)

Zeynep Korkmaz’ın tanımı da benzerdir: “Edatlar, yalnız başlarına anlamı olmayan, ad ve ad soylu kelime ve kelime gruplarından sonra gelerek anlam bakımından bunlarla sıkı sıkıya bağlı bulunan, gramer bakımından onlara hâkim olan ve eklendikleri kelimeler ile cümlelerin öteki kelimeleri arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran görevli sözlerdir.” (Korkmaz, 2014: 895)

Neşe Atabay vd. yayımında edatlar (ilgeç) şöyle tarif edilmiştir: “Anlam ve görevleri daha çok, tümce içinde, birlikte bulunduğu, sözlerle beliren, sözcükler arasında ilgi kurmaya yarayan ögelere *ilgeç* denir: *gibi, kadar, dolayı, göre, için, ile. . . vb.*” (Aksan, 1976: 131)

Nurettin Koç ise edatları (ilgeç) şöyle tanımlar: “Tümce içinde, sözcükler ya da öbekler arasında anlam ilgisi kuran sözcüğe *ilgeç* (Alm. Partikel, Nachstellung; Fr. postposition, préposition, particule; İng. postposition, particle) denir.” (Koç, 1996: 229)

Biz edatları incelediğimiz eserlerden hareketle bağlama edatları, soru-şüphe edatı ve çekim edatları olmak üzere üç grupta inceleyeceğiz:

a. Bağlama Edatları: Bağlama edatları kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri biçim ve anlam yönüyle birbirine bağlar. Mevcut örneklere binaen bu edatları sıralama, cümle başı, kuvvetlendirme ve karşılaştırma edatları olarak ele alabiliriz:

(1) Sıralama Edatları: Kelime ve cümleleri birbirine bağlar. Sıralama edatı olarak *udu* (ve) edatı tespit edilmiş ve ...+II...+II eki de isimlerden sonra gelerek sıralama edatı gibi kullanılmıştır.

ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n k(a)zg(a)nm(a)s(a)r *udu* b(ä)n öz(ü)m k(a)zg(a)nm(a)s(a)r il y(ä)mä bod(u)n y(ä)mä yok (ä)rt(ä)çi (ä)rti “İlteriş Kağan kazanmasa (idi), ve ben kendim kazanmasa (idim) devlet de halk da olmayacak idi.” **T 54-55** (Tekin, 1994: 21)

tañ tañlardı *udu* yir yaradı *udu* kün tugdı” (Şafak söktü ve yer aydınlandı ve güneş doğdu.) **IB 26** (Tekin, 2013: 21, 29)

toruk buk(a)lı s(ä)m(i)z buk(a)lı ır(ak)da bils(ä)r s(ä)m(i)z buka toruk buka t(e)y(i)n bilm(ä)z (ä)rm(i)ş t(e)y(i)n (a)nça s(a)k(ı)nt(ı)m “(İnsan) zayıf boğalarla semiz boğaları uzaktan bilmek zorunda kalsa, hangilerinin semiz boğa, hangilerinin zayıf boğa olduğunu bilmez imiş diye öylece düşündüm.” **T 5-6** (Tekin, 1994: 3-5)

adıǵlı toñuzlı ārt üze sokuşmış ermiş “(Bir) ayı ile (bir) domuz (bir) daǵ geçidinde çarpışmışlar.” **IB 6** (Tekin, 2013: 19, 27)

bo savıǵ elig bağli hatunlı āşidip açığıları āmgāklāri üzā umadın ulışdılar sıǵtaşdılar “Bu sözü hükümdar ve eşi iştirip üzüntüyle kendilerini tutamadan feryat ettiler.” **AB 461-462-463** (Gulcalı, 2015a: 103, 121)

(2) Cümle Başı Edatları: Cümleleri kendisinden önceki veya sonraki cümlelere bağlayan edatlardır. *inçip* (fakat, böylelikle), *birök* (eğer), *apam* (eğer), *kaltı* (öyle ki), *kim* (ki, öyle ki, şayet) gibi cümle başı edatları tespit edilmiştir.

ay inim alp titğülük tavar alp iş nāñ *inçip* isig öztā ārtmāz tep tedi “ “Ey kardeşim, servetten vazgeçmek zor, işten (vazgeçmek) zor, fakat hiçbir şey candan (vazgeçmek kadar zor) değildir.” dedi.” **AB 148-149-150** (Gulcalı, 2015a: 81, 111)

y(a)rlıkānçuçı köñül turgurup irinçkādılar tsuyurkadılar *inçip* olarnıñ arasında aglatı taktı m(a)has(a)tve tegin ol barsnıñ açın torokın āmgākin tolgakın tetrü körüp tāgrā tāgzinip közin idi andıran ketārū umatın ür keç tetrü körü turup ötrü kodup öñi yorıp bardılar “Merhametli gönül besleyip, (ona) acıdılar. Fakat onların arasında özellikle de Mahāsattva prens o kaplanın açlığını, zayıflığını, eziyetini tam olarak izleyip, etrafında dönüp dolaşıp gözünü ondan hiç ayırmadan uzun süre dikkatlice bakıp durup, sonra (bakmayı) bırakıp, başka tarafa yürüyüp gittiler.” **AB 175-176-177-178-179-180-181-182** (Gulcalı, 2015a: 83-84, 112)

birök ogulum bo tuşta tirig āsān kavışsar ölsār māñiñ āt’özüm āmgānmāgāy m(ā)n “Eğer oğlum buraya sağ salım kavuşsaydı, ölsem de gam yemeyecektim.” **AB 429-430-431** (Gulcalı, 2015a: 101, 120)

apam birök bu āt’özümün tişsār m(ā)n ötrü ülgüsüz sansız mün kađaglarıǵ kartıǵ bāzig yiriniǵ kanıǵ igig aǵrıǵıǵ korkınçıǵ ayınçıǵ barçanı tiñmiş ıdalamış bolur m(ā)n “Eğer (şimdi) bu vücudumu feda edersem, sonra sayısız günahları, çıbanı, irini, kanı, hastalığı, korkuyu, hepsini terk etmiş olurum.” **AB 211-212-213-214-215-216** (Gulcalı, 2015a: 86, 113)

inçā bolmazun *k(a)ltı* bo arıǵ sāmāk içindā kağır yavlak kāyıklār bar bolup, biz yokağguluk āmgāngülük bolmalıñ “Öyle olmasın (ki) bu orman içinde vahşi yabani hayvanlar var olup, biz (ise) yok olacak eziyet çekecek(lerden) olmayalım.” **AB 92-93-94-95** (Gulcalı, 2015a: 77-78, 109)

k(a)ltı bo māñiñ āt’özüm yüz miñ āzunlartın bārū yoksuz asıǵsız nāçā nāçā yirüdi “Kaldı ki, bu benim vücudum yüz bin varlık şeklinden beri faydasız (olup), nice (süredir) çürüdü.” **AB 163-164-165** (Gulcalı, 2015a: 82, 111-112)

āşidü y(a)rlıkazun eçim a *kim* māñiñ bo āt’özümün esirkāgüm idi kālmāz “Lütfen dinleyin ağabeyim! Ki benim bu vücudumu hiç esirgeyesim gelmez.” **AB 96-97-98** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

(3) Kuvvetlendirme Edatları: Önüne geldiği kelime veya cümlenin anlam bakımından derecesini kuvvetlendirir ve arttırır. *y(ä)mä, ok/ök, takı, ärinç* gibi kuvvetlendirme edatları tespit edilmiştir.

tün *y(ä)mä* ud(ı)sık(ı)m k(ä)lm(ä)z (ä)rti <kün *y(ä)mä*> ol(u)rs(ı)k(ı)m k(ä)lm(ä)z (ä)rti “Gece uyuyasım gelmiyordu, (gündüz) oturasım gelmiyordu.” **T 22** (Tekin, 1994: 10-11)

öñi adırılmaklıg busuşum *ymä* yok “Ayrılık kaygım da yok.” **AB 104-105** (Gulcalı, 2015a: 78, 109-110)

b(i)lg(ä)si ç(a)b(ı)şı b(ä)n *ök* (ä)rt(i)m “Danışmanı (ve) kumandanı ben idim.” **T 7** (Tekin, 1994: 4-5)

yänä *ok* inçä tep sakındı “(Ardından) yine hemen şöyle düşündü.” **AB 210-211** (Gulcalı, 2015a: 86, 113)

olarıñ arasında aglaı *takı* m(a)has(a)tve tegin ol barsıñ açın torokın ämgäkin tolgakın tetrü körüp tägrä tägzinip közin idi andıran keıärü umatın ür keç tetrü körü turup ötrü kodup öñi yorıp bardılar “Onların arasında özellikle de Mahäsattva prens o kaplanın açlığını, zayıflığını, eziyetini tam olarak izleyip, etrafında dönüp dolaşıp gözünü ondan hiç ayırmadan uzun süre dikkatlice bakıp durup, sonra (bakmayı) bırakıp, başka tarafa yürüyüp gittiler.” **AB 177-178-179-180-181-182** (Gulcalı, 2015a: 83-84, 112)

t(ä)ñri (a)nça t(e)m(i)ş (ä)r(i)nç “Tanrı şöyle demiş olmalı.” **T 2** (Tekin, 1994: 2-3)

t(ä)ñri öl t(e)m(i)ş (ä)r(i)nç “Tanrı “Ö!” demiş olmalı.” **T 3** (Tekin, 1994: 2-3)

(4) Karşılaştırma Edatı (ärsär): En az iki unsuru birbiriyle karşılaştıran edattır. Bu edat, *är-* fiiliyle kurulur ve genel olarak şart işleviyle kullanılmaz, şart anlamı taşımaz. Böylelikle incelememizde, cümle içinde zarf tümleci olarak değil, özne olarak kullanılır.

bo ärsär arzılar turguluk oron ol “Burası evliyaların bulunduğu yerdir.” **AB 103** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

barşnıñ irbişniñ manunıñ arslannıñ böriniñ tilküniñ aşı ärsär yalañuz yintäm isig ät kan ärür “Kaplanın, parsın, vaşagın, aslanın, kurdun, tilkinin yemeği ise sadece sıcak et (ve) kandır.” **AB 131-132-133-134** (Gulcalı, 2015a: 80, 110)

b. Soru-Şüphe Edatı (ärki): Soru veya şüphe bildiren edattır. İncelememizde şüphe veya soru işleviyle kullanılan edat, *ärki* edatıdır.

bulgay *ärki* biz yeg adrok buyanıg “Biz daha iyi sevabı bulacak mıyız?” **AB 107** (Gulcalı, 2015a: 78, 110)

adinaguka asıg tusu kılğalı bilgä biliglig y(a)ruk közümüz yok bolur *ärki*” (Başkasına fayda sağlayacak olan, bilgili (ve) aydınlık gözümüz yok mu oluyor acaba?) **AB 155-156-157** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

anın sezindim inimkâ ât'özin titti *ârki* mü tep “Onun için şüphelendim kardeşimden (ki kardeşim) vücudunu feda etmiş midir diye.” **AB 327-328** (Gulcalı, 2015a: 94, 117)

kim ârti *ârki* ölürdäçi ögükk(i)yâm çak seni “Kim idi (o) acaba öldüren sevgili yavrum seni!” **AB 501-502** (Gulcalı, 2015a: 106, 123)

c. Çekim Edatları: İsim çekim ekleriyle benzer bir şekilde kullanılan çekim edatları, isimlerden sonra gelerek cümledeki diğer ögeler arasında ilişki kurar. Cümle içinde, esas olarak zarf tümlece gibi kullanılır. İncelememizde *üzä, üçün, ara, birlä, ötrü, kez, adın, bärü, ugrınta, tägi, täg/tag, öñre, kisrä* gibi çekim edatları mevcuttur.

(a)ltun yış *üzä* k(a)b(ı)ş(a)l(ı)m t(e)m(i)ş “ “Altay dağları üzerinde buluşalım!” demişler.” **T 20** (Tekin, 1994: 9)

çıntan ıgaç *üze* olurupan menjileyür men “Sandal ağacı üzerinde oturarak mutlu oluyorum.” **IB 4** (Tekin, 2013: 19, 27)

yinçü äd tavar *üzä* tapındım “Mücevher (ve) servete taptım.” **AB 192** (Gulcalı, 2015a: 84, 112)

t(ä)ñri bil(i)g b(e)rtük *üç(ü)n* öz(ü)m ök k(a)g(a)n kışd(ı)m “Tanrı akıl verdiği için, (onu) ben kendim kağan yaptım.” **T 6** (Tekin, 1994: 4-5)

içimiz isig sangun itaçuk *üçün* bitidim “Ağabeyimiz aziz Sangun İtaçuk için (bu kitabı) yazdım.” **IB 67** (Tekin, 2013: 26, 34)

artamak buzulmak törölüg *üçün* ürüg uzaı artadı buzuldu “Yok olma/çürüme yaradılışı olduğu için (bu beden) daima çürüdü/yok oldu.” **AB 192-193-194** (Gulcalı, 2015a: 84-85, 112-113)

bu türük bod(u)n (a)ra y(a)r(ı)kl(ı)g y(a)gıg y(ä)ltürm(ä)d(i)m “Bu Türk halkı içinde zırhlı düşmanların akınına imkân vermedim.” **T 54** (Tekin, 1994: 21)

kamuş *āra* başım “Kamışlar arasında başım.” **IB 10** (Tekin, 2013: 20, 28)

anıñ *ara* iki ämigi ev(i)tip süt akıp kälđi “O arada iki memesinden eriyip süt akıp çıktı.” **AB 383-384** (Gulcalı, 2015a: 98, 119)

birläk(i)yä ünüp üçäğü nägülük titdiñ özügin bizni *birlä* barmadın ögümüz kañımız biziñä uıru körüp ayıtsar biz ikäğü näğü tep öñünälim sözlälim “Beraber çıkıp üçümüz ne diye terk ettin kendini, bizimle varmadın, annemiz babamız bizi görüp sorduklarında biz ikimiz ne diye cevap vereceğiz?” **AB 348-349-350-351-352** (Gulcalı, 2015a: 95-96, 118)

(a)nta *ötrü* og(u)z kop(ı)n k(ä)lti “Ondan sonra Oğuzların hepsi geldi, (boyun eğdi).” **T 16** (Tekin, 1994: 8-9)

kaçan anda tägi ilinçü mänı işin ärtürdüktä *ötrü* ol üç tegitlär hua çäçäk tüş yemiş ävdiğäli aıaları elig bägkä ötünüp ayııp kaltılar “Oraya ulaşip eğlenip neşelendikten sonra, üç prens

çiçek, meyve, (ve) yemiş toplamak için babaları hükümdara (izin için) sorup (geride) kaldılar.” **AB 81-82-83-84-85** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

montada *kâz* irinç tınl(ı)g bolgay mu “Bu kadar zavallı (bir) canlı olur mu?” **AB 126-127** (Gulcalı, 2015a: 80, 110)

montada *adın* takı öñi aş içgü yok “Bundan başka yiyecek, içeceği yoktur.” **AB 134-135** (Gulcalı, 2015a: 80, 110)

yüz miñ aẓunlartın *bärü* yoksuz asıgsız nâçâ nâçâ yirüdi “Yüz bin varlık şeklinden beri faydasız (olup), nice (süredir) çürüdü.” **AB 163-164-165** (Gulcalı, 2015a: 82, 111-112)

k(ä)ntünün ulug y(a)rlıkançuçı köñüllüg çoğı yalını *ugrınta* ol aç barş yegäli teñinmädi “Kendisinin büyük merhametli gönlünün parlaklığından dolayı o aç kaplan (onu) yemeye cüret edemedi.” **AB 266-267-268** (Gulcalı, 2015a: 89-90, 115)

t(ä)m(i)r k(a)p(ı)gka t(ä)gi irt(i)m(i)z “Demir Kapı’ya kadar vardık.” **T 45** (Tekin, 1994: 18-19)

katına *tegi* kalmaduk bükiñe *tegi* kodm[ad]uk tir “Katına kadar (sağlam yeri) kalmamış, köşe-bucağına kadar (yanmadık yeri) kalmamış, der.” **IB 9** (Tekin, 2013: 20, 28)

biz aş <t>(ä)g (ä)rt(i)m(i)z “Biz (ortadaki) aş gibi idik.” **T 8** (Tekin, 1994: 5)

näğ kılmuş işlärin eyin kâzigçâ tüzü tükäti ötündi “Neler yaptığını sırasıyla ayrıntılı olarak arz etti.” **AB 459-460** (Gulcalı, 2015a: 103, 121)

antag küçlüg men “O kadar güçlüyüm.” **IB 3** (Tekin, 2013: 19, 27)

sentidä *öñrâ* ölmäkig bulayın ay künk(i)yäm “Senden önce ölseydim ey güneşim!” **AB 487-488** (Gulcalı, 2015a: 105, 122)

(a)nta *kisrâ* t(ä)ñri bil(i)g b(e)rtük *üç(ü)n* öz(ü)m ök k(a)g(a)n kışd(ı)m “Ondan sonra, Tanrı akıl verdiği için, (onu) ben kendim kağan yaptım.” **T 6** (Tekin, 1994: 4-5)

6. Ünlemler: Ünlemler korku, seslenme, üzüntü, sevinç gibi his ve duyguları yansıtan kelimelerdir. İncelediğimiz eserler arasında Aç Bars Hikâyesi’nde sıklıkla kullanılmıştır.

Tahsin Banguoğlu ünlemleri şöyle tanımlar: “Bir duyusu, bir dileği canlı bir şekilde ve bazan tek başına anlatmaya ve bir kimseye seslenmeye yarayan kelimelere *ü n l e m* (interjection) adını veriyoruz: *oh! eyvah! hah! vay! ö! püf! haydi! hey!* gibi.” (Banguoğlu, 2011: 396)

Muharrem Ergin ünlemleri, edatlar başlığı altında (ünlem edatları) incelemiştir: “Bunlar his ve heyecanları, sevinç, keder, iztirap, nefret, hayıflanma, coşkunkluk v. s. gibi ruh hallerini; tabiat seslerini, seslenmeleri; tasdik, red, sorma, gösterme gibi beyan şekillerini ifade eden edatlardır.” (Ergin, 2013: 349)

Kemal Eraslan da ünlem edatları başlığıyla ele almıştır: “Ünlem edatları (ünlemler) çeşitli duyguları, seslenmeleri, çeşitli beyan şekillerini ifade eden edatlardır. Ünlem edatları ifade kabiliyetleri en geniş olan edatlardır; *kabul, red, beğenme, tasdik* gibi pekçok duygu ve düşünceleri ifade edebilirler.” (Eraslan, 2012: 275)

Zeynep Korkmaz ünlemleri şöyle açıklar: “Ünlem, söz içinde konuşanın acıma, beğenme, sevinç, korku, çaresizlik, şaşkınlık, üzüntü, dua, hayret, pişmanlık, kıskançlık, özlem gibi çok çeşitli duygu ve heyecanlarını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya; karşındakilere seslenmeye, çağırmaya, cevap vermeye, göstermeye, sormaya, onları onaylamaya, redde veya tabiattaki sesleri taklit yolu ile kelimeler türetmeye yarayan bir söz türüdür: *aa, aboo, aferin, anam, aşk olsun, ay, ayol, arkadaş, be, bre, başüstüne, cart, ee, eh, ey, eyvah, hah, haydi, hayır, hey, hişt, hoppala, hoş, huu, ooh, ohaa, işte, of, pekâlâ, peki, pist, sakın, şşşt, tüh, vah, varol, vay, yaa, yahu, yaşa, yazık, yoo, yuh, hay hay, o, be, sakın ha, gelsene, tövbe tövbe, tüh be, yeter be, cıbil cıbil, çat pat, horr, çatır çatır, dangıl dungul, fokur fokur, gümbür gümbür, mışıl mışıl, şakır şukur, pisi pisi vb.*” (Korkmaz, 2014: 961)

Neşe Atabay vd. yayımında ünlemler şu şekilde ele alınmıştır: “Ünlemler kimi zaman sevinme, kızma, korku, acıma, şaşma gibi, ansızın beliren duyguları, kimi zaman da birtakım doğa seslerini yansıtmaya yarayan sözcüklerdir.” (Aksan, 1976: 47)

Nurettin Koç ise ünlemleri şöyle tanımlamıştır: “Sevinme, kızma, acıma, şaşma, korku... gibi duyguları anlatan; çağrı, buyruk, yasaklama gibi özel durumları bildiren; ya da bir doğa sesini yansıtan sözcüklere **ünlem** (Alm. Interjektion; Fr. interjection; İng. interjection) denir.”

Aç Bars Hikâyesi’nde sıkça görülen örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

ay inilärim mänin bökünki kün artırñü kork<g>um bälñlögüm kälir “Ey küçük kardeşlerim, benim bugün (içimde) çok korkum var.” **AB 90-91-92** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

ay inim alp titğülük tavar alp iş nän inçip isig öztä artmâz tep tedi “ “Ey kardeşim, servetten vazgeçmek zor, işten (vazgeçmek) zor, fakat hiçbir şey candan (vazgeçmek kadar zor) değildir.” dedi.” **AB 148-149-150** (Gulcalı, 2015a: 81, 111)

ay irinç tişi barş änüklägäli yeti kün bolmış yeti änükläri avıp män yumşak tilägu ok täginç bulmayukka anın açmak suvsamak ämgäk üzä sıkılıp yanñuru yänä öz änüklärin yegäli kılınur “Ey zavallı dişi kaplan, yavrulayalı yedi gün olmuş, yedi yavrusu (onu) kuşatıp, yiyecek isteyip de bulamayınca, açlık susuzluk eziyetinden sıkılıp, yine dönüp kendi yavrularını yemek üzeredir.” **AB 120-121-122-123-124-125** (Gulcalı, 2015a: 79-80, 110)

ay eçilärim a biz kamagun amtı isig özümüzkä ät’özümüzkä artırñü ilinmiş yapşınmış biz “Ey ağabeylerim! Biz hepimiz şimdi canımıza, vücudumuza son derece bağlanmışız.” **AB 152-153-154-155** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

körklä kövşäk tokılıg inimiz ärdin küvâz a “Güzel, ılımlı ve erdemli kardeşimiz idin ey sevgili!” **AB 345-346** (Gulcalı, 2015a: 95, 118)

öğkâ kaṅka sävitmiş ärdiṅ kadaş a “Anneme, babama (kendini) sevdirmiş idin ey kardeş(im)!” **AB 346-347** (Gulcalı, 2015a: 95, 118)

ay ulug elig bağ busanu y(a)rılıkamazun “Ey büyük hükümdar, üzölmeyin lütfeñ!” **AB 418-419** (Gulcalı, 2015a: 100, 120)

muṅ ay muṅ ay yiṭürmiş m(ä)n isig sävâr amrak atayımın “Ey keder, ey keder, kaybetmişim ben samimi/candan (ve) sevgili yavrumu!” **AB 424-425-426** (Gulcalı, 2015a: 100-101, 120)

sentidä öñrä ölmäkig bulayın ay küñk(i)yäm “Senden önce ölseydim ey güneşim!” **AB 487-488** (Gulcalı, 2015a: 105, 122)

7. Fiiller: Dilin temel ögesi olan fiiller; varlıkları, nesneleri ve kavramları iş, oluş ve durum yönüyle karşılayan kelime türüdür. Esasen hareket anlamı taşıyan fiiller, bir durumu zaman veya yer bakımından bildirir.

Tahsin Banguoğlu fiilleri şu şekilde açıklar: “Bir kılış, bir durum veya oluşu, toplu bir deyimle *o l u p b i t e n i* (procés) anlatan kelimeye *f i i l* adını veririz: *kılmak kesmek durmak kalmak olmak büyümek* gibi. (Banguoğlu, 2011: 408)

Muharrem Ergin fiilleri şöyle tanımlar: “Fiiller hareketi karşılayan kelimelerdir. Hareket kelimesini burada tabîî, geniş mânâsı ile alıyor ve nesnelerin zaman ve mekân içindeki her türlü yapma, olma ve durmaları için kullanıyoruz.” (Ergin, 2013: 280)

Zeynep Korkmaz’ın fiil tanımı şöyledir: “Şekil bilgisinin addan sonra en önemli ögesi olan fiiller, iş ve hareket bildiren önemli sözlerdir. Fiiller, karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekân kapsamı içinde, somut veya soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış kılınış ve durumları bildirir.” (Korkmaz, 2014: 487)

Nurettin Koç ise fiilleri (eylem) şöyle açıklar: “Devinim, iş, oluş, kılış, yargı belirten **Eylem** (Alm. Verb. Verbum; Fr. verbe; İng. verb), eylem öbeğinin temel ögesidir; bu öbeğin kurucusu, tümcenin yüklemidir.” (Koç, 1996: 300)

Çekim morfolojisi çerçevesinde fiilleri şöyle ele alabiliriz:

a. Fiil Çekimi: Fiil çekimi, çekimle anlam kazanır ve üç bölümden oluşur: *fiil kök veya gövdesi* + *şekil veya zaman eki* + *kişi eki*. (Özçelik-Erten, 2011: 141)

Fiil çekiminde kullanılan üç tip kişi eki vardır:

(1) Kişi Zamiri Kökenli (1. Tip) Kişi Ekleri: Kişi zamiri kökenli kişi ekleri, görölen geçmiş zaman dışındaki diğfer zamanlarla kullanılan kişi ekleridir. Ayrıca Aç Bars Hikâyesi’nde +*sâr* şart ekinden sonra, zamir kökenli kişi ekleri kullanılmıştır (*tiṭsâr m(ä)n* AB 212, *ölsâr biz* AB 353). Teklik 2. kişi çekimine ait bir kullanım tespit edilememiştir.

Kişi zamiri kökenli kişi eklerini, kişi çekimine göre şöyle ele alabiliriz:

i. Teklik 1. Kişi Çekimi (*män*): ol (e)ki kişi b(a)r (ä)rs(ä)r sini t(a)bg(a)ç(ı)g ölürt(ä)çi tir *m(ä)n* “O iki kişi var oldukça, sizi, Çinlileri öldürecektir derim.” **T 10** (Tekin, 1994: 5)

yagaklıg tograk üze tüşüpen yaylayur *men* “Üstü cevizle dolu kavak üzerine inip yazı geçiririm.” **IB 64** (Tekin, 2013: 26, 34)

apam birök bu ät’özümün tişsär *m(ä)n* ötrü ülgüsüz sansız mün kağaglarıg kartıg bāzig yiriniğ kanıg igig agrıgıg korkınçıg ayınçıg barçanı tişmiş ıdalamış bolur *m(ä)n* “Eğer (şimdi) bu vücudumu feda edersem, sonra sayısız günahları, çıbanı, irini, kanı, hastalığı, korkuyu, hepsini terk etmiş olurum.” **AB 211-212-213-214-215-216** (Gulcalı, 2015a: 86, 113)

ii. Teklik 3. Kişi Çekimi (*Ø, ol*): b(ä)n(i)ñ bod(u)n(u)m (a)nta (ä)rür t(e)m(i)ş “Benim halkım orada olacaktır!” demiş.” **T 21** (Tekin, 1994: 10-11)

küneşke *olurur ol* “Güneşte duruyor.” **IB 57** (Tekin, 2013: 25, 33)

montada kâz irinç tınl(ı)g *bolgay mu* “Bu kadar zavallı (bir) canlı olur mu?” **AB 126-127** (Gulcalı, 2015a: 80, 110)

iii. Çokluk 1. Kişi Çekimi (*biz*) : buç(ä)gü k(a)b(ı)ş(sa)r k(a)lt(a)çı *b(i)z* “Bu üçü birleşirlerse (*biz*) çaresiz kalırız.” **T 12-13** (Tekin, 1994: 6-7)

n(ä)kâ t(ä)z(ä)r biz üküş t(e)y(i)n *n(ä)kâ korkur biz* “Niye kaçıyoruz? (Düşman) çok diye niye korkuyoruz?” **T 38-39** (Tekin, 1994: 17)

amtı isig özümüzkä ät’özümüzkä artırñ ilinmiş yapşınmış biz “Şimdi canımıza, vücudumuza son derece bağlanmışız.” **AB 153-154-155** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

iv. Çokluk 2. Kişi Çekimi (*siz*): ulug y(a)rlıkançuçı köñülünüz üzä tüp tüz *körür siz* tınl(ı)glarıg “Büyük merhametli gönl(ünüz) ile, eşit görürsünüz canlıları.” **AB 297-298** (Gulcalı, 2015a: 92, 116)

birtäm öñi üđrülğäy siz “Ebedîyen aşacaksınız.” **AB 304-305** (Gulcalı, 2015a: 92, 116)

ençgü mänji tapgay siz “Mutluluk bulacaksınız.” **AB 308** (Gulcalı, 2015a: 92, 116)

v. Çokluk 3. Kişi Çekimi (+*lar*): tınl(ı)glarka *asıg tusu kılurlar* “Canlılara fayda sağlarlar.” **AB 160** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

(2) İyelik Kökenli (2. Tip) Kişi Ekleri: Sadece görülen geçmiş zamanla kullanılan eklerdir, tabii olarak bu ekler kendinden önce yardımcı ses almazlar.

i. Teklik 1. Kişi Çekimi (+*m*): bilgä tuñukuk b(ä)n öz(ü)m t(a)bg(a)ç il(i)ñä *kıl(i)nt(i)m* “Bilge Tunyukuk, ben kendim, Çin yönetimi sırasında doğdum.” **T 1** (Tekin, 1994: 2-3)

bars yıl ekinti ay biş yigirmike tay-gün-tan manıstantakı kiçig di[n]tar burua guru eşid[ip] içimiz isig sangun itaçuk üçün *bitidim* “Kaplan yılı(nda), ikinci ayın on beşinde, Taygüntan manastırında, (ben) genç dindar (mürit), mürşit kahinden işitip, ağabeyimiz aziz Sangun İtaçuk için (bu kitabı) yazdım.” **IB 67** (Tekin, 2013: 26, 34)

nän ymä bo ät'özüg küyü küzätü ayayu tutup artatmagalı idi *umadım* “Her halükârda bu vücudu koruyup, (ona) değer verip (de) çürümesini asla önleyemedim.” **AB 194-195-196** (Gulcalı, 2015a: 85, 113)

ii. Teklik 2. Kişi Çekimi (+η): k(a)n(ı)η(i)n kod(u)p iç(i)kd(i)η “Hanını bırakıp (yine) bağımlı oldun.” **T 3** (Tekin, 1994: 2-3)

inimiz *ärđiη* “Kardeşimiz idin.” **AB 345-346** (Gulcalı, 2015a: 95, 118)

öğkä kaŋka sävitmiş *ärđiη* “Anneme, babama (kendini) sevdirmiş idin.” **AB 346-347** (Gulcalı, 2015a: 95, 118)

iii. Teklik 3. Kişi Çekimi (+Ø): bilgä tuñukuk buyla b(a)ga t(a)rk(a)n birlä ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n bol(u)y(ı)n b(i)ryä t(a)bg(a)ç(ı)g öñrä kıt(a)n(ı)g yırya og(u)z(u)g ük(ü)ş ök *öl(ü)rti* “Bilge Tunyukuk Buyla Bağa Tarkan sayesinde İlteriş kağan olarak güneyde Çinlileri, doğuda Kıtayları, kuzeyde Oğuzları pek çok öldürdü.” **T 6-7** (Tekin, 1994: 4-5)

üze tuman *turdı* asra toz *turdı* “Yukarıdan sis bastırdı, aşağıdan toz kalktı.” **IB 15** (Tekin, 2013: 20, 28)

bo savnıŋ basa soñınta m(a)has(a)tve tegin inçä tep *tedi* “Bu sözün hemen sonrasında Mahāsattva prens şöyle dedi.” **AB 151-152** (Gulcalı, 2015a: 81-82, 111)

iv. Çokluk 1. Kişi Çekimi (+mXz): on tünkä y(a)nt(a)k(ı) tug (ä)birü b(a)rd(i)m(i)z “On gecede yandaki engeli dolanarak gittik.” **T 26** (Tekin, 1994: 12-13)

biz (e)ki biŋ (ä)rt(i)m(i)z süŋ(ü)şd(ü)m(ü)z” “Biz iki bin (kişi) idik. Savaşık.” **T 16** (Tekin, 1994: 8-9)

biz y(ä)mä sül(ä)d(i)m(i)z “Biz de sefere çıktık.” **T 44** (Tekin, 1994: 18-19)

v. Çokluk 2. Kişi Çekimi (+ηuz): *ulug tınl(i)g uduŋuz* “Büyük insan olabildiniz.” **AB 296** (Gulcalı, 2015a: 92, 116)

vi. Çokluk 3. Kişi Çekimi (+lAr): yerkä yukup turmışın *körtılär* “Yere yapıştığını / sindiğini gördüler.” **AB 338-339** (Gulcalı, 2015a: 95, 117)

ögsiräp tınsırıp *kamıldılar* “Kendilerinden geçerek yıkıldılar.” **AB 341** (Gulcalı, 2015a: 95, 117)

ulatı iki oĝlanı birlä ulıŋu sıĝtaŋu ketärmäyüük yeviglig tizigligin kamag bağlär birlä yumĝı bodis(a)t(v)nıŋ kalmış süŋöklüg ŋarırın *ävđidilär yıĝdılar* “Diğer iki oĝlu ile ağlayarak (sızlayarak), ziynetlerini çıkarmadan dizilen bütün beyler ile hepsi Bodhisattva’nın geri kalmış kemiklerini topladılar.” **AB 518-519-520-521-522** (Gulcalı, 2015a: 107, 123)

(3) Emir-İstek Kökenli (3.Tip) Kişi Ekleri: Bu ekler, emir-istek kipi ekleriyle kullanılır. Şöyle örneklendirebiliriz:

i. Teklik 1. Kişi Çekimi (+yIn, +AyIn): k(a)tun yok bolm(i)ş (ä)rti (a)nı *yogl(a)t(a)yin* “Hatun yok olmuş idi. Onun cenaze törenini yaptırayım.” **T 31** (Tekin, 1994: 14-15)

yılka tegmişig *yıdıtmayın* ayka tegmişig *artatmayın* “Bir yıla erişmiş korkutmayayım, bir aya erişmiş bozmayayım.” **IB 59** (Tekin, 2013: 25, 33)

tugmak ölmäklig tægziñdin taşgaru tartıp *üntüräyin* “(Kendimi) doğum-ölüm girdabından dışarıya çekip çıkartayım.” **AB 208-209-210** (Gulcalı, 2015a: 85-86, 113)

ii. Teklik 2. Kişi Çekimi (+Ø, +gıl): (a)yg(i)l tidi ““Sözcüm ol!” dedi.” **T 5** (Tekin, 1994: 3)

katıgtı *bā* edgüti *bā* tir “Sıkı bağla, iyi bağla, der.” **IB 14** (Tekin, 2013: 20, 28)

tözünüm a s(ä)n näj *busma busrulma* “Ey azizim! Sen hiç üzülme.” **AB 409-410** (Gulcalı, 2015a: 99, 120)

iii. Teklik 3. Kişi Çekimi (+zun, +zu): t(ä)ñri y(a)rl(i)k(a)zu “Tanrı esirgesin.” **T 53** (Tekin, 1994: 21)

amraklartın adırılğuluk ämgäk *bolmazun* ärti “Sevdiklerimizden ayrılma eziyeti olmasın.” **AB 99-100** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

agılıñta yılkıñ *bolzun* özünğ uzun *bolzun* timiş “Ağılında atların olsun, ömrün uzun olsun!, demiş.” **IB 47** (Tekin, 2013: 24, 32)

iv. Çokluk 1. Kişi Çekimi (+IIm, AIIm): (a)ltun yış üzä *k(a)b(i)ş(a)l(i)m* t(e)m(i)ş “Altay dağları üzerinde buluşalım!” demişler.” **T 20** (Tekin, 1994: 9)

y(a)r(i)ş y(a)zıda *tir(i)l(ä)l(i)m* t(e)m(i)ş “Yarış ovasında toplanalım! demiş.” **T 33** (Tekin, 1994: 14-15)

biz ikägü nägü tep *ötünälim sözlälim* “Biz ikimiz ne diye cevap vereceğiz.” **AB 351-352** (Gulcalı, 2015a: 95-96, 118)

v. Çokluk 2. Kişi Çekimi (+(X)ñ, +ñler): (a)ltun yışda *ol(u)r(u)ñ* t(e)di ““Altay dağlarında oturun,” dedi.” **T 31** (Tekin, 1994: 14-15)

ança *bilinler* edgü ol “Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” **IB 40** (Tekin, 2013: 23, 31)

kılmañ mäniñ köküzümin yarılğuluk singuluk tep tedi “Benimi kalbimi parçalamayın, kırmayın! dedi.” **AB 456-457** (Gulcalı, 2015a: 103, 121)

vi. Çokluk 3. Kişi Çekimi (+zunlar): öñrä yorıyu *turzunlar* “İleriye yürüyüverin.” **AB 247** (Gulcalı, 2015a: 88, 114)

b. Fiillerde Şekil ve Zaman Ekleri: Fiil kök veya gövdelerinin karşıladığı iş, oluş ve hareketi şekil veya zamana bağlayan eklerdir. Şekil özelliği iş, oluş ve hareketin

bildirme veya tasarlama özelliğini ihtiva ederken zaman özelliği bunların ait olduğu/olacağı zamanı bildirir veya sınırlar.²⁰

c. Fiil Kipleri: Fiil kipleri, fiil kök veya gövdelerini şekil veya zaman bakımından kısıtlar. Bu kipleri *bildirme* ve *tasarlama* kipleri olmak üzere ikiye ayrılabiliriz:

(1) Bildirme Kipleri: Bildirme kipleri, bir fiilin ne zaman gerçekleştiğini bildiren kiplerdir. İncelediğimiz eserlerde görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki-geniş zaman ve gelecek zaman olmak üzere dört bildirme kipi kullanılmıştır.

i. Görülen Geçmiş Zaman (+DI): Görülen geçmiş zaman, fiilin geçmişte gerçekleştiğini ve konuşucunun bizzat gördüğünü, tanık olduğunu bildirir.

bilgä tuñukuk b(ä)n öz(ü)m t(a)bg(a)ç il(i)ñä kıl(ı)nt(ı)m “Bilge Tunyukuk, ben kendim, Çin yönetimi sırasında doğdum.” **T 1** (Tekin, 1994: 2-3)

k(a)n b(e)rt(i)m “(Sana) han verdim.” **T 2** (Tekin, 1994: 2-3)

k(a)n(ı)ñ(i)n kod(u)p iç(i)kd(i)ñ “Hanını bırakıp (yine) bağımlı oldun.” **T 3** (Tekin, 1994: 2-3)

türk sir bod(u)n y(e)rintä bod k(a)lm(a)dı “Türk Sir halkı(nın) ülkesinde boy kalmadı.” **T 3-4** (Tekin, 1994: 2-3)

ıda t(a)şda k(a)lm(i)şi kubr(a)n(ı)p y(e)ti yüz boltı “Dağda bayırda kalmış olanları toplanıp yedi yüz (kişi) oldu.” **T 4** (Tekin, 1994: 3)

üze tuman turdı asra toz turdı “Yukarıdan sis bastırdı, aşağıdan toz kalktı.” **IB 15** (Tekin, 2013: 20, 28)

yir yarudı udu kün tugdı “Yer aydınlandı ve güneş doğdu.” **IB 26** (Tekin, 2013: 21, 29)

kamag üze yaruk boltı “Her şeyin üzeri aydınlık oldu.” **IB 26** (Tekin, 2013: 21, 29)

bir tabılku yüz boltı “Bir hünnap yüz oldu.” **IB 32** (Tekin, 2013: 22, 30)

kara bulıt yorıdı kamag üze yagdı “Kara bulut yürüdü, her şeyin üstüne yağmur bıraktı.” **IB 53** (Tekin, 2013: 24, 32)

`añ uluğı tegin iki iniläriñä inçä tep teđi “En büyük prens iki küçük kardeşine şöyle dedi.” **AB 89-90** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

bo monça savıg eçiläriñä sözläp ötrü k(ä)ntü köñülintä inçä tep sakındı “Bunca sözü ağabeylerine söyleyip sonra kendi gönlünde şöyle düşündü.” **AB 161-162-163** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

şlok sözlätülär “Şiir söylediler.” **AB 295** (Gulcalı, 2015a: 92, 116)

²⁰ Bilindiği üzere, dilbilimde “mood (kip), modality (kiplik), aspect (görünüş) ve tense (zaman)” tartışılan kavramlardır. Biz genel Türk filolojisini takip ettiğimiz için şekil (tasarlama) ve zaman (bildirme) terimlerini kullandık. Konuya ilişkin bazı görüşler için bk. (Comrie, 1976), (Slobin-Aksu, 1982: 185-200), (Uzun, 1988: 5-22), (Corcu, 2003), (Johanson, 2016)

üç ögüklärim birgärü tapıgçıları birlä kamagun yumgı bartılar arıgka ilinçü mänjı kılğalı “Üç yavrum, hizmetçilerle birlikte hepsi beraber ormana gittiler eğlenmek için.” **AB 435-436-437** (Gulcalı, 2015a: 101, 120-121)

nätäg kılmuş işlärin eyin kızıgça tüzü tükäti ötündi “Neler yaptığını sırasıyla ayrıntılı olarak arz etti.” **AB 459-460** (Gulcalı, 2015a: 103, 121)

ii. Öğrenilen Geçmiş Zaman (+mİş): Konuşucunun bizzat görmediği, tanık olmadığı, algıladığı, hissettiği, öğrendiği geçmiş zamandır. Yani öğrenilen geçmiş zaman esas olarak fiilin bir başkası aracılığıyla öğrenildiğini bildirir.

t(ä)ñri (a)nça t(e)m(i)ş (ä)r(i)nç “Tanrı şöyle demiş olmalı.” **T 2** (Tekin, 1994: 2-3)

t(ä)ñri öl t(e)m(i)ş (ä)r(i)nç “Tanrı “Öl!” demiş olmalı.” **T 3** (Tekin, 1994: 2-3)

(a)ltun yış üzä k(a)b(ı)ş(a)l(ı)m t(e)m(i)ş “ “Altay dağları üzerinde buluşalım!” demişler.” **T 20** (Tekin, 1994: 9)

(a)pa t(a)rk(a)ng(a)ru içrä s(a)b ıdm(i)ş “Apa Tarkan’a (ise) gizli mesaj göndermiş.” **T 34** (Tekin, 1994: 15)

(a)nın b(a)rm(i)ş “O yoldan (bir kez) gitmiş.” **T 24** (Tekin, 1994: 11)

beg er yuntınaru barmış “Bey atlarına doğru gitmiş.” **IB 5** (Tekin, 2013: 19, 27)

āk bisi kulunlamış “Ak kısrığı yavrulamış.” **IB 5** (Tekin, 2013: 19, 27)

ulug eb örtenmiş “Büyük (bir) ev yanmış.” **IB 9** (Tekin, 2013: 20, 28)

er abka barmış “Adam(ın biri) ava gitmiş.” **IB 12** (Tekin, 2013: 20, 28)

tagda kamılmış “Dağda (yürürken) düşmüş.” **IB 12** (Tekin, 2013: 20, 28)

törtin sınar yer oronug iymış basmış “Dört bir yanındaki yerleri, (kendine) tâbi kılmış.” **AB 65-66** (Gulcalı, 2015a: 76, 108)

üküşkä ayatmış “Çoğunluğa (kendini) saydırtmış.” **AB 66** (Gulcalı, 2015a: 76, 108)

amtı isig özümüzkä ät’özümüzkä ärtiñü ilinmiş yapşınmış biz “Şimdi canımıza, vücudumuza son derece bağlanmışız.” **AB 153-154-155** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

muñ ay muñ ay yitürmiş m(ä)n isig sävär amrak atayımın “Ey keder, ey keder, kaybetmişim ben samimi/candan (ve) sevgili yavrumu!” **AB 424-425-426** (Gulcalı, 2015a: 100-101, 120)

ıçgıñmış m(ä)n känçimin “Kaybetmişim gencimi.” **AB 498-499** (Gulcalı, 2015a: 105-106, 123)

iii. Şimdiki-Geniş Zaman (+(X)r, +Ar, +(y)Ur, +mAz): Fiilin geçmişte, şuanda ve gelecekte yapıldığını/yapılacağını bildirir. Yani, fiilin geçmişte başlayıp gelecek zamana kadar süreceğini gösterir.

k(a)g(a)n ol(u)rtı tir “Kağan tahta çıktı.” diyor.” **T 9** (Tekin, 1994: 5)

ol (e)ki kişi b(a)r (ä)rs(ä)r sini t(a)bg(a)ç(ı)g ölürt(ä)çi tir m(ä)n “O iki kişi var oldukça, sizi, Çinlileri öldürecektir derim.” **T 10** (Tekin, 1994: 5)

n(ä)kä t(ä)z(ä)r biz üküş t(e)y(i)n n(ä)kä korkur biz “Niye kaçıyoruz? (Düşman) çok diye niye korkuyoruz?” **T 38-39** (Tekin, 1994: 17)

tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin tutar men sebdükümin yiyür men “Vücudumun tüyleri henüz tam büyümemiş olmakla birlikte, deniz (kıyısın)da yatarak dilediğimi tutuyor, sevdiğimi yiyorum.” **IB 3** (Tekin, 2013: 19, 27)

çintan ıgaç üze olurupan menileyür men “Sandal ağacı üzerinde oturarak mutlu oluyorum.” **IB 4** (Tekin, 2013: 19, 27)

beglik yaragay tir “(Buna da) beylik yaraşır (diye düşünmüş), der.” **IB 5** (Tekin, 2013: 19, 27)

er terkleyü kelir “(Bir) adam koşar adım geliyor.” **IB 7** (Tekin, 2013: 19, 27)

kop ögirer sebinür tir “Hepsi (de) mutlu olur, sevinirler, der.” **IB 15** (Tekin, 2013: 20, 28)

kamşayu umatın turur tir “(Öküzler) kımıldayamadan duruyor, der.” **IB 25** (Tekin, 2013: 21, 29)

oglı yutuzı kop ögirer tir “Çocukları ve kadını hep seviniyorlar, der.” **IB 29** (Tekin, 2013: 22, 30)

ät'özüntä tolu ögrünç sävinç tugar “Vücudum büyük sevinçle dolar.” **AB 106** (Gulcalı, 2015a: 78, 110)

ät'öz ärsär b(ä)ksiz mänüşüz tetir “Vücut ise dayanıksız (ve) geçicidir.” **AB 200-201** (Gulcalı, 2015a: 85, 113)

bo mäniñ sävär amrak ät'özümün tiğär m(ä)n ıdalayur m(ä)n “Bu benim sevdiğim vücudumu terk ederim.” **AB 257-258** (Gulcalı, 2015a: 89, 115)

ulug y(a)rıkancuçı köñülünüz üzä түп түз körür siz tınl(ı)glarığ “Büyük merhametli gön(ünüz) ile, eşit görürsünüz canlıları.” **AB 297-298** (Gulcalı, 2015a: 92, 116)

közüm ämigim täpräyür “Gözüm göğsüm seğiyor.” **AB 376-377** (Gulcalı, 2015a: 97, 119)

iv. Gelecek Zaman (+gAy, +DAçI): Gelecek zaman, fiilin içinde bulunduğu zamandan sonra, gelecekte olacağını / gerçekleşeceğini bildirir. Bilindiği üzere, +gAy gelecek zaman eki Eski Uygurca eserlerden itibaren kullanılmıştır, yani Tonyukuk Yazıtları'nda böyle bir ek söz konusu değildir. İncelediğimiz eserlerden hareketle şöyle örneklendirilebilir:

sini t(a)bg(a)ç(ı)g ölürt(ä)çi “Sizi, Çinlileri öldürecektir.” **T 10** (Tekin, 1994: 5)

bini og(u)z(u)g öl(ü)rt(ä)çık “Bizi, Oğuzları öldürecektir şüphesiz.” **T 10-11** (Tekin, 1994: 5-7)

buç(ä)gü k(a)b(ı)ş(sa)r k(a)lt(a)ç(ı) b(i)z “Bu üçü birleşirlerse (biz) çaresiz kalırız.” **T 12-13** (Tekin, 1994: 6-7)

k(a)ç(a)n (nä)ñ (ä)rs(ä)r öl(ü)rt(ä)ç(ı) kök “Ne zaman olsa, öldüreceklerdir.” **T 21** (Tekin, 1994: 10-11)

kut birgey men “Kut vereceğim.” **IB 2** (Tekin, 2013: 19, 27)

altun tuyuglug adgırlık yaragay “(Bu taya) altın toynaklı bir aygır olmak yaraşır (diye düşünmüş).” **IB 5** (Tekin, 2013: 19, 27)

kün ortu yütürüp tün ortu kanta negüde bulgay ol “Güpegündüz kaybedip gece yarısı nerede, nasıl bulacak.” **IB 24** (Tekin, 2013: 21, 29)

ıdukluk yaragay “(Bunu) Tanrı’ya kurban etmek uygun olur.” **IB 41** (Tekin, 2013: 23, 31)

bulgay ärki biz yeg adrok buyanıg “Biz daha iyi sevabı bulacak mıyız?” **AB 107** (Gulcalı, 2015a: 78, 110)

montada kâz irinç tınl(ı)g bolgay mu ”Bu kadar zavallı (bir) canlı olur mu?” **AB 126-127** (Gulcalı, 2015a: 80, 110)

monuñ isig özin ulagalı udaç(ı) “Bunun hayatını devam ettirebilecek.” **AB 145-146** (Gulcalı, 2015a: 81, 111)

ämğänmägäy m(ä)n “Zahmet çekmeyeceğim.” **AB 430-431** (Gulcalı, 2015a: 101, 120)

(2) Tasarlama Kipleri: Tasarlama kipleri tasarlanan iş, oluş ve hareketi ifade eden fiil kipleridir. Bu kipler, herhangi bir zaman ifadesi taşımaz ancak anlam bakımından, genelde geniş zamana göndermede bulunduğunu söyleyebiliriz. İncelediğimiz eserlerde gereklilik, emir-istek ve şart olmak üzere üç tasarlama şekli vardır:

i. Gereklilik Şekli (+miş kergek, +gUlUk): Tasarlanan fiilin yapılması gerektiğini ifade eden tasarlama şeklidir.

utlısız kıl(ı) mäneñ küçümin anın inçä bilmiş k(ä)rgäk “Benim gücümü sonuçsuz kıldı. Onun için böyle bilmek gerek.” **AB 199-200** (Gulcalı, 2015a: 85, 113)

ämğäk tolgakıg birtäm tarkarguluk “Eziyeti bütünüyle uzaklaştırmalı.” **AB 227** (Gulcalı, 2015a: 87, 114)

tugmak ölmäklig tægzinçig amırtgurguluk “Doğum ve ölüm döngüsünü sona erdirmeli.” **AB 228-229** (Gulcalı, 2015a: 87, 114)

nizvanılıg ilişig üzgülik “Tutku bağlarını koparmalı.” **AB 229** (Gulcalı, 2015a: 87, 114)

dyan bilgä biliglig küçüg küçländürgülik “Dhyāna gücünü güçlendirmeli.” **AB 229** (Gulcalı, 2015a: 87, 114)

tolu tükäl bışrunmaklıg ädgüg ägsüksüz bütürgülük “Mükemmel eğitim almayı (ve) iyiliği eksiksiz (şekilde) tamamlamalı.” **AB 230-231** (Gulcalı, 2015a: 87, 114)

yüz buyanlığı etigin eetingülük “Yüz sevaplı işi işlemeli.” **AB 232** (Gulcalı, 2015a: 87, 114)

alku burhanlar üzä ögitmiş ıdok nomlug at’özüg tanuklaguluk “Bütün budaların övdüğü zarif ilahî vücudu tanıklamalı.” **AB 234-235** (Gulcalı, 2015a: 87, 114)

ii. Emir-İstek Şekli (+yIn, +AyIn, +Ø, +gıl, +zun, +zu, +IIm, Allm, +(X)η, +ηler, +zunlar): Emir-istek şekli, tasarlanan fiilin istendiği, gerekli görüldüğü veya zorunlu kılındığı tasarlama şeklidir. Özellikle emir şeklinin anlam bakımından muhataba (2. kişiye) dönük olduğunu belirtmek gerekir. Bundan dolayı gerek incelediğimiz metinlerde gerekse Türkçenin tarihi metinlerde, +gIl emir pekiştirme ekinin esas olarak muhatapla, yani 2. kişiyle kullanımı görülmektedir. Olumsuz şekli +mA eki ile yapılır.

k(a)tun yok bolm(i)ş (ä)rti (a)nı yogl(a)t(a)yin “Hatun yok olmuş idi. Onun cenaze törenini yaptırayım.” **T 31** (Tekin, 1994: 14-15)

yılka tegmişig yıdıtmayın ayka tegmişig artatmayın “Bir yıla erişmiş korkutmayayım, bir aya erişmiş bozmayayım.” **IB 59** (Tekin, 2013: 25, 33)

tugmak ölmäklig tægzinçdin taşgaru tartıp üntüräyin “(Kendimi) doğum-ölüm girdabından dışarıya çekip çıkartayım.” **AB 208-209-210** (Gulcalı, 2015a: 85-86, 113)

(a)yğ(i)l tidi “ “Sözcüm ol!” dedi.” **T 5** (Tekin, 1994: 3)

(ä)dgüti urg(i)l b(a)s(ı)tma “İyi yerleştir, baskına uğratma!” **T 34** (Tekin, 1994: 15)

katıgtı bā edgüti bā tir “Sıkı bağla, iyi bağla, der.” **IB 14** (Tekin, 2013: 20, 28)

tözünüm a s(ä)n nāñ busma busrulma “Ey azizim! Sen hiç üzülme.” **AB 409-410** (Gulcalı, 2015a: 99, 120)

t(ä)ηrı y(a)rl(ı)k(a)zu “Tanrı esirgesin.” **T 53** (Tekin, 1994: 21)

amraklartın adırılğuluk ämgäk bolmazun ärti “Sevdiklerimizden ayrılma eziyeti olmasın.” **AB 99-100** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

agılıñta yılkıñ bolzun özün uzun bolzun timiş ” “Ağlında atların olsun, ömrün uzun olsun!, demiş.” **IB 47** (Tekin, 2013: 24, 32)

(a)ltun yış üzä k(a)b(ı)ş(a)l(i)m t(e)m(i)ş “ “Altay dağları üzerinde buluşalım!” demişler.” **T 20** (Tekin, 1994: 9)

y(a)r(ı)ş y(a)zıda tir(i)l(ä)l(i)m t(e)m(i)ş “Yarış ovasında toplanalım! demiş.” **T 33** (Tekin, 1994: 14-15)

biz ikägü nägü tep ötünälim sözlälim “Biz ikimiz ne diye cevap vereceğiz.” **AB 351-352** (Gulcalı, 2015a: 95-96, 118)

(a)ltun yıſda ol(u)r(u)ſ t(e)di “ “Altay dağlarında oturun,” dedi.” **T 31** (Tekin, 1994: 14-15)

ança bilinler edgü ol “Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” **IB 40** (Tekin, 2013: 23, 31)

kılmaſ mäneſ köküzümin yarılğuluk singuluk tep tedi “Benimi kalbimi parçalamayın, kırmayın! dedi.” **AB 456-457** (Gulcalı, 2015a: 103, 121)

öſrâ yorıyu turzunlar “İleriye yürüyüverin.” **AB 247** (Gulcalı, 2015a: 88, 114)

iii. Şart Şekli (+sAr): Tasarlanan fiilin bir şarta bağı olduğunu ifade eden tasarlama şeklidir. Bu nedenle şart şekilleri, yan cümle oluşturarak şartlı yan cümleleri meydana getirir ve yan cümleyle ana cümle arasında zaman uyumu beklenir. Bununla beraber daha önce değindiğimiz üzere +sAr eki şart bildirmediği durumda, şartlı yan cümle oluşturmaz, incelediğimiz eserlerde karşılaştırma edatı olarak kullanılır.

ol (e)ki kiſi b(a)r (ä)rs(ä)r sini t(a)bg(a)ç(ı)g ölürt(ä)çi tir m(ä)n “O iki kiſi var oldukça, sizi, Çinlileri öldürecektir derim.” **T 10** (Tekin, 1994: 5)

yuyka k(a)l(i)n bols(a)r top(u)lguluk (a)lp (ä)rm(i)ſ y(i)nçgä yog(u)n bols(a)r üzg(ü)lük alp (ä)rm(i)ſ “Yufka, kalın olursa (onu) delmek zor imiş, ince yoğun olursa (onu) kırmak zor imiş.” **T 13-14** (Tekin, 1994: 7)

(a)ſ(a)ru sül(ä)m(ä)s(ä)r k(a)ç n(ä)ſ (ä)rs(ä)r ol b(i)zni k(a)g(a)ni (a)lp (ä)rm(i)ſ (a)yguçısı bilgä (ä)rm(i)ſ k(a)ç(a)n (nä)ſ (ä)rs(ä)r öl(ü)rt(ä)çi kök “Eğer onların üzerine ordu sevk etmezsek, ne zaman olsa, onlar bizi, kağanları cesur imiş, sözcüleri de akıllı imiş, ne zaman olsa, öldüreceklerdir.” **T 20-21** (Tekin, 1994: 9-11)

ebiſerü kelser özi ātanmış ögrünçülüğ atı yitiglig kelir tir “Evine doğru gelirken kendisi ünlü ve mutlu, atı (da) yetkin olarak geliyor, der.” **IB 55** (Tekin, 2013: 25, 33)

apam birök bu āt’özümün tiſsär m(ä)n ötrü ülgüsüz sansız mün kağaglarıg kartıg bāzig yiriſig kanıg igig ağırıgıg korkınçıg ayınçıg barçanı tiſmiş ıdalamış bolur m(ä)n “Eğer (şimdi) bu vücudumu feda edersem, sonra sayısız günahları, çıbanı, irini, kanı, hastalığı, korkuyu, hepsini terk etmiş olurum.” **AB 211-212-213-214-215-216** (Gulcalı, 2015a: 86, 113)

birläk(i)yä ünüp üçäğü nāgülık titdiſ özügün bizni birlä barmadın ögümüz kaſımız biziſä uſru körüp ayıtsar biz ikäğü nāğü tep ötünälim sözlälim “Beraber çıkıp üçümüz ne diye terk ettin kendini, bizimle varmadın, annemiz babamız bizi görüp sorduklarında biz ikimiz ne diye cevap vereceğiz?” **AB 348-349-350-351-352** (Gulcalı, 2015a: 95-96, 118)

birök ogulum bo tuſta tirig äsän kavıſsar ölsär mäneſ āt’özüm ämgänmägäy m(ä)n “Eğer oğlum buraya sağ salım kavıſsaydı, ölsem de gam yemeyecektim.” **AB 429-430-431** (Gulcalı, 2015a: 101, 120)

d. Fiillerin Birleşik Çekimleri: Fiillerin birleşik çekimleri iki çekimli fiilin birlikte kullanılması anlamına gelir. Bu çekimli fiiller, ār- ek-fiiliyle yapılır ve bütün kipler, birleşik çekimli fiil oluşturmaz. İncelediğimiz eserlerde birleşik çekim oluşturanlar aşağıda örneklendirilecektir.

Talat Tekin Orhun Türkçesi Grameri'nde *Birleşik Eylem Biçimleri* başlığı altında “Sürekli Geçmiş Zaman I, Sürekli Geçmiş Zaman II, Uzak Geçmiş Zaman, Gerçekleşmeyen Gelecek Zaman, Gerçeğe Aykırı Şartlar” alt başlıklarını incelemiştir: “Birleşik eylem biçimleri yüklem görevinde bir eylem sıfatı ile onu izleyen çekimli *är-* yardımcı eyleminden oluşur.” (Tekin, 2016: 172)

Muharrem Ergin fiillerin birleşik çekimiyle ilgili şu bilgiyi verir: “Türkçede birleşik çekimde asıl fiil önce, ana yardımcı fiil sonra gelir. Birleşik çekimi tam olarak adlandırırken de önce asıl fiil kipini, sonra yardımcı fiil kipini söylüyoruz: *şimdiki zamanın hikâyesi, gelecek zamanın rivayeti, geniş zamanın şartı* gibi.” (Ergin, 2013: 320)

Kemal Eraslan fiil birleşik çekimini şöyle açıklar: “Birleşik çekim iki ayrı çekim şeklinin, dolayısıyla iki ayrı çekimli fiilin bir araya gelmesinden oluşan çekim şeklidir. Basit çekimde belli bir şekle, bir zamana ve bir şahsa bağlanan bir hareketin, görülen geçmiş zamanda, duyulan geçmiş zamanda veyahut şart tarzında ifade edilmesi birleşik çekimle mümkün olur.” (Eraslan, 2012: 351)

Zeynep Korkmaz *birleşik kipli fiiller* başlığıyla konuyu ele alır: “Birleşik kipli fiillerde ise, birden fazla kip eki vardır. Bunlar genellikle iki kipten oluşmuştur. Üç kipten oluşan katmerli birleşik zamanlı fiiller çok seyrek. Sonuç olarak, birleşik kipli fiiller, içinde birden fazla kip eki bulunan fiiller olarak tanımlanabilir. Yalnız şahıs eklerinin yer bakımından, belirli eklere özgü olmak üzere kurala aykırı bazı yapılar da söz konusudur.

Birçok kipli birinci, ikinci ve üçüncü şahıs teklik çekimleri ile, birinci ve ikinci şahıs çokluk çekimlerinde, şahıs ekleri genellikle hikâye, rivayet ve şart eklerinden sonra, yani en sonda bulunur. Bunun tipik bir istisnası, ileride kipler üzerinde durulurken ayrıca belirtileceği ve verilen örneklerde de görüleceği üzere, görülen geçmiş zaman kipinin hikâye çekimindedir. Bu çekim de, şahıs ekleri *aldıydım* ve *aldımdı* örneklerinde görüldüğü gibi, kip veya hikâye ekinden sonra gelebilme gibi bir ikili seçenek taşımaktadır.” (Korkmaz, 2014: 643)

Nurettin Koç *birleşik zaman* başlığıyla şu açıklamayı yapar: “*İmek* ekeylemi, yalnız ad soylu sözcüklerin sonuna gelmez; çekimli eylemlerin de sonuna sonuna gelir ve *birleşik zaman* (Alm. zusammengesetztes Tempora; Fr. temps composé; compound tense) yapar.” (Koç, 1996: 318)

Bizce fiil birleşik çekimlerinin “birleşik zaman” olarak ele alınışı ile ilgili, karşımıza iki problem çıkmaktadır: Birinci problem, fiil birleşik çekimlerinde gerçekte asıl zaman hangisidir? Yani, *kör(ü)r (ä)rti* (görür idi.) yüklemli bir birleşik çekimde asıl zaman geçmiş zaman mı, geniş zaman mıdır? Burada ifade edilen asıl zaman geçmiş zamandır çünkü bu örnekte fiilin geçmişte olduğunu/yapıldığını/gerçekleştiğini görüyoruz. İkinci problemse, anlamla ilgilidir. Bir fiil aynı anda, iki farklı zamanda gerçekleşebilir mi? Basit olarak, bir insanın aynı anda iki farklı zamanda olamayacağı düşünülürse bir fiilin de aynı anda iki farklı zaman diliminde gerçekleşemeyeceği görülür. Yine de biz, bu konuyu dilbiliminin tartışma alanına bırakarak filolojik çerçevede Ergin’i takip edeceğiz.

Mevcut eserlerde fiil birleşik çekimi “*bildirme kipi + hikâye / rivayet / şart*” şeklinde kurulmuştur ancak incelememizde özel bir yapı daha vardır. Aç Bars Hikâyesi’nde emir-istek 1. ve 3. tekil kişi ekinin hikâye birleşik çekimiyle kullanımı tespit edilmiştir: *+yin ärti AB 489, +zun ärti AB 99-100* (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

(1) Hikâye: Fiil birleşik çekiminde, yardımcı fiilin görülen geçmiş zamanı karşıladığı fiil birleşik çekimidir.

i. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi +miş ärti: *k(a)tun yok bolm(i)ş (ä)rti* “Hatun yok olmuş idi.” **T 31** (Tekin, 1994: 14-15)

(a)zça bod(u)n t(ä)zm(i)ş (ä)rti “Biraz halk kaçıp gitmiş idi.” **T 43** (Tekin, 1994: 18-19)

ol aç barş ymä änüklöp yeti kün ärtmiş ärti “O aç kaplan yavrulayalı yedi gün geçmişti.” **AB 113-114** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

ii. Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi +tX ärdi: *azığ tişim koñrulup tüşüp kälir boltı ärdi* “Azı dişim koparak düşüyor idi.” **AB 508-509-510** (Gulcalı, 2015a: 106, 123)

tülümtä m(ä)n b(ä)lgülüg körtüm ärdi “Rüyamda ben bu işareti açıkça görmüş idim.” **AB 506-507** (Gulcalı, 2015a: 106, 123)

iii. Geniş-Şimdiki Zamanın Hikâyesi +(X)r / +m(ä)z ärti: *türk bod(u)n t(a)bg(a)čka kör(ü)r (ä)rti* “Türk halkı (o zaman) Çin’e bağımlı idi.” **T 1** (Tekin, 1994: 2-3)

çoğ(a)y kuzin k(a)ra kum(u)g ol(u)rur (ä)rt(i)m(i)z “Çoğay (dağlarının) kuzeyinde, Karakum’da oturuyor idik.” **T 7** (Tekin, 1994: 4-5)

k(e)y(i)k yiyü t(a)b(ı)şg(a)n y(e)yü ol(u)rur (ä)rt(i)m(i)z “Yaban hayvanları yiyerek, tavşan yiyerek yaşıyorduk.” **T 8** (Tekin, 1994: 4-5)

yurtda y(a)tu k(a)lur (ä)rti “Yurtta yata kalıyordu.” **T 19** (Tekin, 1994: 9)

tün y(ä)mä ud(ı)sık(ı)m k(ä)lm(ä)z (ä)rti <kün y(ä)mä> *ol(u)rs(ı)k(ı)m k(ä)lm(ä)z (ä)rti* “Gece uyuyasım gelmiyordu, (gündüz) oturasım gelmiyordu.” **T 22** (Tekin, 1994: 10-11)

(a)t(ı)g ıka b(a)yur (ä)rt(i)m(i)z “Atları ağaçlara bağlıyorduk.” **T 27** (Tekin, 1994: 12-13)

y(a)n(ı)gma y(a)gıg k(ä)lür[ü]r (ä)rt(i)m “Dönen düşmanı (geri) getirirdim.” **T 53** (Tekin, 1994: 21)

unakaya ölgäli yatur ärti “Neredeyse ölmek üzere yatıyorlardı.” **AB 118** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

iv. Gelecek Zamanın Hikâyesi +t(ä)çi (ä)rti: *ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n k(a)zg(a)nm(a)s(a)r udu b(ä)n öz(ü)m k(a)zg(a)nm(a)s(a)r il y(ä)mä bod(u)n y(ä)mä yok*

(ä)rt(ä)çi (ä)rti²¹ “İlteriş Kağan kazanmasa (idi), ve ben kendim kazanmasa (idim) devlet de halk da olmayacak idi.” T 54-55 (Tekin, 1994: 21)

ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n k(a)zg(a)nm(a)s(a)r yok (ä)rti (ä)rs(ä)r b(ä)n öz(ü)m bilgä tuñukuk k(a)zg(a)nm(a)s(a)r b(ä)n yok (ä)rt(i)m (ä)rs(ä)r k(a)pg(a)n k(a)g(a)n türük sir bod(u)n y(e)rintä bod y(ä)mä bod(u)n y(ä)mä kişi y(ä)mä idi yok (ä)rt(ä)çi (ä)rti “İlteriş Kağan kazanmasa (idi), (ya da hiç) olmasa idi, ben kendim Bilge Tunyukuk kazanmasa (idim), (ya da) ben hiç olmasa idim Kapgan Kağan Türk Sir halkı ülkesinde boy da, halk da, insan da hiç olmayacak idi.” T 59-60 (Tekin, 1994: 23)

v. Emir in/İsteğin Hikâyesi +zun/+yin ärti: amraklartın adırılğuluk ämgäk bolmazun ärti “Sevdiklerimizden ayrılma eziyeti olmasın.” AB 99-100 (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

körmäyin ärti monı tæg ulug açığ “Görmeseydik böyle büyük acıyı.” AB 489 (Gulcalı, 2015a: 105, 122)

(2) Rivayet: Fiil birleşik çekiminde, yardımcı fiilin öğrenilen geçmiş zamanı karşıladığı fiil birleşik çekimidir.

i. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayeti +miş ärmış: adıglı toñuzlı ärt üze sokuşmış ermiş “(Bir) ayı ile (bir) domuz (bir) dağ geçidinde çarpışmışlar.” IB 6 (Tekin, 2013: 19, 27)

ii. Geniş Zamanın Rivayeti +(y)Ur/+mAz ärmış: toruk buk(a)lı s(ä)m(i)z buk(a)lı ır(ak)da bils(ä)r s(ä)m(i)z buka toruk buka t(e)y(i)n bilm(ä)z (ä)rm(i)ş t(e)y(i)n (a)ñça s(a)k(ı)nt(ı)m “(İnsan) zayıf boğalarla semiz boğaları uzaktan bilmek zorunda kalsa, hangilerinin semiz boğa, hangilerinin zayıf boğa olduğunu bilmez imiş diye öylece düşündüm.” T 5-6 (Tekin, 1994: 3-5)

(a)zk(ı)ña türk [bod(u)n?] yorıyur (ä)rmış “Azıcık türk (halkı?) gelişıyormuş.” T 9-10 (Tekin, 1994: 5)

teginig tiläp takı bulmaz ärmış “Prens aranıp henüz bulunamamış.” AB 389 (Gulcalı, 2015a: 98, 119)

körür ärmış m(ä)n oğgurak “Görmüşüm ben açıkça.” AB 510 (Gulcalı, 2015a: 106, 123)

iii. Gelecek Zamanın Rivayeti +t(ä)çi (ä)rm(i)ş: nä buñı b(a)r (ä)rt(ä)çi (ä)rm(i)ş “Ne (gibi) bir sıkıntısı olacak imiş?” T 57 (Tekin, 1994: 22-23)

(3) Şart: Fiil birleşik çekiminde, yardımcı fiilin şart kipiyle karşılandığı fiil birleşik çekimidir.

i. Görülen Geçmiş Zamanın Şartı +Di ärsär: ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n k(a)zg(a)nm(a)s(a)r yok (ä)rti (ä)rs(ä)r b(ä)n öz(ü)m bilgä tuñukuk k(a)zg(a)nm(a)s(a)r b(ä)n

²¹ Bu çekimli fiili, katmerli birleşik çekimle karıştırmamak gerekir çünkü buradaki fiil yok (ä)r- şeklindedir.

yok (ä)rt(i)m (ä)rs(ä)r k(a)pg(a)n k(a)g(a)n türük sir bod(u)n y(e)rintä bod y(ä)mä bod(u)n y(ä)mä kişi y(ä)mä idi yok (ä)rt(ä)çi (ä)rti “İlteriş Kağan kazanmasa (idi), (ya da hiç) olmasa idi, ben kendim Bilge Tunyukuk kazanmasa (idim), (ya da) ben hiç olmasa idim Kapgan Kağan Türk Sir halkı ülkesinde boy da, halk da, insan da hiç olmayacak idi.” **T 59-60** (Tekin, 1994: 23)

näçä käd uzanıp *igiddim ärsär* ymä k(a)ltı yavlak yağı törösincä yanțuru meni kämişü uțup sävinçsiz utlısız kıltı “Ne kadar uğraşıp (vücudumu) beslediysem de tıpkı kötü (bir) düşman gibi tekrar beni mahvedip yenerek mutsuz etti.” **AB 196-197-198-199** (Gulcalı, 2015a: 85, 113)

8. Fiilimsiler: Fiil kök veya gövdelerinden türeyen fiilimsiler; iş, oluş, hareket ve zaman bildirir. Fiilimsiler, fiiller gibi cümle ögeleri alabilir ve böylelikle kelime grubu oluşturabilirler. Fiilimsiler kelime türü bakımından iyelik eki alması, sıfat tamlamalarında tamlayan olarak kullanılması gibi özelliklerinden dolayı isme yakınlık gösterir ancak yan cümle oluştururken nesne alabilmeleri, zarfların açıklananı olması bakımından da fiillere benzerler.

Talat Tekin “eylem çekimi” başlığıyla fiilimsileri ele alır: “Eylem şekillerinin kabaca üç türü vardır: Eylem adları, eylem zarfları ve son eylemler. (Tekin, 2016: 152)

Tahsin Banguoğlu fiilimsileri “yatık fiiller” başlığıyla inceler: “Fiilin isimleşmiş şekilleri sayılan yatık fiiller kişi ekleri almazlar (fakat ad olarak iyelik ekleri alanları vardır) ve ancak tamamlanmamış bir yargıya yüklem olurlar.” (Banguoğlu, 2011: 419)

Muharrem Ergin fiilimsileri “partisipler”(isim-fiil) ve “gerundiumlar”(zarf-fiil) olmak üzere iki grupta incelemiştir. (Ergin, 2013: 333-348)

Zeynep Korkmaz fiilimsileri “çekimsiz fiiller” olarak adlandırıp şöyle gruplandırır: “Çekimsiz fiiller ise, yine fiil kök veya gövdelerinden belirli eklerle türetilen; ancak, şahıs ekleri alarak çekime girmedikleri için, yargı bildirmeyen, dolayısıyla da *bitmemiş fiil* (Lât. *verbum infinitum*; Alm. *infinite Verbsform*) niteliğinde olan fiilerdir. *Çekimsiz fiil* diye adlandırılmaları da bu nedenledir.” (Korkmaz, 2014: 747)

“Çekimsiz fiiller, kendi içlerinde de: I. *Ad-fiil (infinitive, mastar)* II. *Sıfat-fiil (participium, partisip)* III. *Zarf-fiil (gerundium, gerundif)* olmak üzere birbirinden farklı üç grup oluşturur.” (Korkmaz, 2014: 747)

Nurettin Koç ise fiilimsileri (eylemsi) şöyle tanımlar: “Eylemden türeyen, eylem gibi özne, nesne ve dolaylı tümleç alan ancak yargı belirttiği halde eylem gibi çekilmeyen sözcüklere **eylemsi** (Alm. *Infinitivum-Participium-Gerundium*; Fr. *quasi-proposition*; İng. *verbalia*) adı verilir.” (Koç, 1996: 387)

Biz fiilimsileri isim-fiiller, sıfat-fiiller ve zarf-fiiller olmak üzere üç başlıkta inceleyeceğiz:

a. İsim-fiiller: İş, oluş ve hareket bildiren fiilimsilerdir. İncelememizde +mAk isim-fiili tespit edilmiştir. Ayrıca +mAk isim-fiilinin yapım eki aldığı örnekler de Aç Bars Hikâyesi’nde mevcuttur.

öñi adırılmaklıg busuşum ymä yok “Ayrılık kaygım da yok.” **AB 104-105** (Gulcalı, 2015a: 78, 109-110)

tugmak ölmäklig tægziñçdin taşgaru tartıp üntüräyin tep sakındı “(Kendimi) doğum-ölüm girdabından dışarıya çekip çıkartayım, diye düşündü.” **AB 208-209-210** (Gulcalı, 2015a: 85-86, 113)

tugmak ölmäklig tægziñçig amırtgurguluk “Doğum ve ölüm döngüsünü sona erdirmeli.” **AB 228-229** (Gulcalı, 2015a: 87, 114)

b. Sıfat-fiiller: Sıfat-fiiller zaman bildiren fiilimsi türüdür. Bu bakımdan, diğer fiilimsilerden ayrılırlar. Bu fiilimsiler kelime gruplarında sıfat görevi görür. Sıfat-fiileri bildirdiği zaman bakımından üçe ayırabiliriz: geçmiş zaman bildiren, geniş zaman bildiren ve gelecek zaman bildiren sıfat-fiiller.

(1) Geçmiş Zaman Bildiren Sıfat-fiiler +mİş, +DUk, +yUk: ıda t(a)şda k(a)lm(i)şi kubr(a)n(ı)p y(e)ti yüz boltı “Dağda bayırda kalmış olanları toplanıp yedi yüz (kişi) oldu.” **T 4** (Tekin, 1994: 3)

t(a)loy üg(ü)zkä t(ä)gm(i)ş yok (ä)rm(i)ş “Sarı Irmağa vardığı yok imiş.” **T 18** (Tekin, 1994: 9)

bo alañurmış aç barşıg tirgürgülük tep tedi “Bu zayıflamış aç kaplanı diriltsin.” **AB 136-137** (Gulcalı, 2015a: 80, 111)

alku burhanlar üzä ögitmiş ıdok nomlug ät’özüg tanuklaguluk “Bütün budaların övdüğü zarif ilahî vücudu tanıklamalı.” **AB 234-235** (Gulcalı, 2015a: 87, 114)

y(a)ñduk yolta y(ä)mä ölti kök “Bozguna uğrayanları da yollarda ölüp kaldılar.” **T 16** (Tekin, 1994: 8-9)

b(ä)n öz(ü)m k(a)zg(a)ntuk(u)m üç(ü)n il y(ä)mä il boltı “Ben kendim kazandığım için, devlet de devlet oldu.” **T 55-56** (Tekin, 1994: 21-23)

tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin tutar men sebdükümin yiyür men “Vücudumun tüyleri henüz tam büyümemiş olmakla birlikte, deniz (kıyısın)da yatarak dilediğimi tutuyor, sevdiğimi yiyorum.” **IB 3** (Tekin, 2013: 19, 27)

yeti änükläri avıp mänj yumşak tiläğü ok tæginc bulmayukka anın açmak suvsamak ämgäk üzä sıkılıp yañturu yänä öz änüklärin yegäli kılınur “Yedi yavrusu (onu) kuşatıp, yiyecek isteyip de bulamayınca, açlık susuzluk eziyetinden sıkılıp, yine dönüp kendi yavrularını yemek üzeredir.” **AB 121-122-123-124-125** (Gulcalı, 2015a: 79-80, 110)

ulatı iki oğlanı birlä ulısu sıgtaşı ketärmäy^{ük} yeviglig tizigligin kamag bağlar birlä yumgı bodis(a)t(v)nıñ kalmış süñöklüg şarırın ävđidilär yıgdılar “Diğer iki oğlu ile ağlayarak (sızlayarak), ziynetlerini çıkarmadan dizilen bütün beyler ile hepsi Bodhisattva’nın geri kalmış kemiklerini topladılar.” **AB 518-519-520-521-522** (Gulcalı, 2015a: 107, 123)

(2) Geniş Zaman Bildiren Sıfat-fiiller +(X)r, +är, +(X)gma, +(X)GI: (a)nça ol(u)r(u)r (ä)rkli og(u)zd(u)nt(a)n kür(ä)g k(ä)lti “Böylece oturur iken Oğuzlardan bir kaçak geldi.” **T 8** (Tekin, 1994: 5)

bo mäniñ sävär amrak ät’özümün tişär m(ä)n ıdalayur m(ä)n “Bu benim sevdiğim vücudumu terk ederim.” **AB 257-258** (Gulcalı, 2015a: 89, 115)

`añ kiçigi sävär amrak ögükümin yavlak b(ä)lgü utlısı idi äzüg bolmadı “En küçük sevgili yavrucuğumu; (bu) fena işaretin sonucu hiç yalan olmadı.” **AB 515-516** (Gulcalı, 2015a: 107, 123)

y(e)ti yüz kişig ud(u)z(u)gma ul(u)gı ş(a)d (ä)rti “Yedi yüz kişiyi sevk eden üstleri “şad” idi.” **T 4-5** (Tekin, 1994: 3)

k(ä)l(i)gmä b(ä)gl(ä)rin bod(u)nin it(i)p yığ(ı)p (a)zça bod(u)n t(ä)zm(i)ş (ä)rti “(Bize) gelen beylerini ve halkını derleyip torlayıp, biraz halk kaçıp gitmiş idi.” **T 43** (Tekin, 1994: 18-19)

udıgmag odguru yatıglıg turguru yorıyur men “Uyuyanları uyandırıp yatanları kaldırırım.” **IB 20** (Tekin, 2013: 21, 29)

yuyka (ä)rkli top(u)lg(a)lı uç(u)z (ä)rm(i)ş “(Bir şey) yufka iken (onu) delmek kolay imiş.” **T 13** (Tekin, 1994: 6-7)

(3) Gelecek Zaman Bildiren Sıfat-fiiller +sık, +DAçI, +gü, +guçı, +gUlUk: ol s(a)b(ı)g (e)ş(i)d(i)p tün ud(ı)sık(ı)m k(ä)lm(ä)di künt(ü)z ol(u)rs(ı)k(ı)m k(ä)lm(ä)di “Bu haberi işitip gece uyuyasım gelmedi, gündüz oturasım gelmedi.” **T 12** (Tekin, 1994: 6-7)

tün y(ä)mä ud(ı)sık(ı)m k(ä)lm(ä)z (ä)rti <kün y(ä)mä> ol(u)rs(ı)k(ı)m k(ä)lm(ä)z (ä)rti “Gece uyuyasım gelmiyordu, (gündüz) oturasım gelmiyordu.” **T 22** (Tekin, 1994: 10-11)

öñrä kıt(a)nda b(i)ryä t(a)bg(a)çda kurya kur(ı)d(ı)nta yırya og(u)zda (e)ki üç biñ süm(ü)z k(ä)l(ä)çim(i)z bar mu nä “Doğuda Kıtay’dan, güneyde Çin’den, batıda batıdan, kuzeyde de Oğuzlar’dan gelecek iki üç bin (kadar) askerimiz var mı ne?” **T 14** (Tekin, 1994: 7)

kim ärti ärki ölürdäçi ögükk(i)yäm çak seni “Kim idi (o) acaba öldüren sevgili yavrum seni!” **AB 501-502** (Gulcalı, 2015a: 106, 123)

montada adın takı öñi aş içgü yok “...Bundan başka yiyecek, içeceği yoktur.” **AB 134-135** (Gulcalı, 2015a: 80, 110)

kim bolgay moña yaraglıg aş içgü b(ä)lgürtdäçi “Kim olabilir buna uygun yiyecek içeceği gösterecek?” **AB 143-144** (Gulcalı, 2015a: 81, 111)

(a)yguçısı bilgä (ä)rm(i)ş “Sözcüleri akıllı imiş.” **T 10** (Tekin, 1994: 5)

(a)yguçl[si?] y(ä)mä b(ä)n ök (ä)rt(i)m “Sözcüsü de ben idim.” **T 49-50** (Tekin, 1994: 20-21)

yuyka k(a)l(ı)n bols(a)r top(u)lguluk (a)lp (ä)rm(i)ş y(i)nçgä yog(u)n bols(a)r üzg(ü)lük alp (ä)rm(i)ş “Yufka, kalın olursa (onu) delmek zor imiş, ince yoğun olursa (onu) kırmak zor imiş.” **T 13-14** (Tekin, 1994: 7)

ay inim alp titg(ü)lük tavar alp iş nän inçip isig öztä ärtmāz tep tedi “ “Ey kardeşim, servetten vazgeçmek zor, işten (vazgeçmek) zor, fakat hiçbir şey candan (vazgeçmek kadar zor) değildir.” dedi.” **AB 148-149-150** (Gulcalı, 2015a: 81, 111)

monı tæg k(ä)rgäklig işlätg(ü)lük yonlaguluk oron tapıp bo montag yıdıg k(ä)rgäksiz ät’özümün sıdmiş kāmısmış yin yar tæg tişip ıdalap bo irinç y(a)r(lıg) aç barska næg(ü)lük umug ınag bolmaz m(ä)n “Bunun gibi gerekli, kullanılacak yer bulup, böyle kötü kokan, gereksiz bedenimi atmış tükürük ve sümük gibi (bir yana) bırakıp, bu zavallı aç kaplana niçin umut (sığınak) olmayayım?” **AB 167-168-169-170-171-172** (Gulcalı, 2015a: 83, 112)

c. Zarf-fiiller: Zarf-fiiller cümlede anlamı genişleten, zarf olarak kullanılan fiilimsi türüdür. Yani, cümle ögesi olarak zarf tümleci konumundadır. İncelediğimiz eserlerde tespit ettiğimiz zarf-fiiller şunlardır: +kAn, +(X)pAn, +y(U), +i, +y(A), +(X)p, +maDın, +gınça, +gAll, +(X)yIn, +mİştA, +düktä,. Bunlar arasında +mİştA, +düktä zarf-fiilleri, sıfat-fiil eki (+mİş, +dük) ile bulunma-ayrılma durumu ekinin (+tA) birleşmesiyle oluşmuştur. +kAn zarf-fiili sadece är- fiiliyle kullanılır ancak olumsuz çekiminde (+mAzkAn), är- fiili kullanılmamıştır.

karı üpgük yıl yarumazkan etdi “Yaşlı hüthüt (kuşu) (yeni) yıl (sabahı daha ortalık) ağarmamışken öttü.” **IB 21** (Tekin, 2013: 21, 29)

ediz kalıkta yatıp udiyur ärkän ärtinü yavız tül tüşädi “Yüksek (bir) kulede yatıp uyuyorken çok kötü (bir) rüya gördü.” **AB 362-363-364** (Gulcalı, 2015a: 96, 118)

yarın kiçe altun örgin üze olurupan meñileyür men “Sabah akşam altın taht üzerinde oturarak mutlu oluyorum.” **IB 1** (Tekin, 2013: 19, 27)

altun kurugsakımin kılıçın kesipen özüm[in] yul [in]intin başımın yul ebintin tir “Altın kursağımı kılıç ile keserek nefsimi kopar ininden, başımı kopar evinden, der.” **IB 8** (Tekin, 2013: 19, 27)

k(e)y(i)k yiyü t(a)b(ı)şg(a)n y(e)yü ol(u)rur (ä)rt(i)m(i)z “Yaban hayvanları yiyerek, tavşan yiyerek yaşıyorduk.” **T 8** (Tekin, 1994: 4-5)

er terkleyü kelir “(Bir) adam koşar adım geliyor.” **IB 7** (Tekin, 2013: 19, 27)

ança yorıyü yañı änüklämiş bir tişi barsıg körtılär “Biraz yürüyüp yeni yavrulmuş bir dişi kaplan gördüler.” **AB 112-113** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

edgü söz elti kelir tir “İyi haberler getirerek geliyor, der.” **IB 7** (Tekin, 2013: 19, 27)

(a)ltun yış(ı)g (a)şa k(ä)lt(i)m(i)z “Altay dağlarını aşarak geldik.” **T 37** (Tekin, 1994: 16-17)

kuş og(l)ı uça âztı “Kuş yavrusu uçup yolunu kaybetti.” **IB 15** (Tekin, 2013: 20, 28)

bo savıg elig bağ âşidip ürkä bälirläyü açığı üzä *tıkılıp* ağılayu inçä tep sözläti “Bu sözü hükümdar işitince ürküp, üzüntüye boğulup ağlayarak şöyle söyledi.” **AB 403-404-405** (Gulcalı, 2015a: 99, 119-120)

ıda t(a)şda k(a)lm(i)şi kubr(a)n(i)p y(e)ti yüz boltı “Dağda bayırda kalmış olanları toplanıp yedi yüz (kişi) oldu.” **T 4** (Tekin, 1994: 3)

utru yirde ogrı sokuşup *tutupan* minmiş “Yolda karşısına (bir) hırsız çıkmış, (atı) tutup (üstüne) binmiş.” **IB 16** (Tekin, 2013: 20, 28)

bo savnıñ basa soñınta m(a)has(a)tve tegin inçä tep tedi “Bu sözün hemen sonrasında Mahāsattva prens şöyle dedi.” **AB 151-152** (Gulcalı, 2015a: 81-82, 111)

kamşayu *umatın* turur tir “(Öküzler) kımıldayamadan duruyor, der.” **IB 25** (Tekin, 2013: 21, 29)

açıqları ämgäkläri üzä *umadın* ulışdılar sıgtaşdılar “Üzüntüyle kendilerini tutamadan feryat ettiler.” **AB 462-463** (Gulcalı, 2015a: 103, 121)

tokuz kat üçürgün *topulgınça* teritzün tir “Dokuz kat teyeltin yırtılıp delininceye kadar terlesinler, der.” **IB 50** (Tekin, 2013: 24, 32)

yuyka (ä)rkli top(u)lg(a)lı uç(u)z (ä)rm(i)ş “(Bir şey) yufka iken (onu) delmek kolay imiş.” **T 13** (Tekin, 1994: 6-7)

oş iç *oygalı* barmış “İç organ ve bağırsaklarını oymaya gitmiş.” **IB 29** (Tekin, 2013: 22, 30)

yeti änükläri avıp mänj yumşak tiläğü ok täginç bulmayukka anın açmak suvsamak ämgäk üzä *sıkılıp yanıturu* yänä öz änüklärin *yegäli* kılınur “Yedi yavrusu (onu) kuşatıp, yiyecek isteyip de bulamayınca, açlık susuzluk eziyetinden sıkılıp, yine dönüp kendi yavrularını yemek üzeredir.” **AB 121-122-123-124-125** (Gulcalı, 2015a: 79-80, 110)

bilgä tuñukuk buyla b(a)ga t(a)rk(a)n birlä ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n bol(u)y(i)n b(i)ryä t(a)bg(a)ç(ı)g öñrä kıt(a)n(ı)g yırya og(u)z(u)g ük(ü)ş ök öl(ü)rti “Bilge Tunyukuk Buyla Bağa Tarkan sayesinde İlteriş kağan olarak güneyde Çinlileri, doğuda Kıtayları, kuzeyde Oğuzları pek çok öldürdü.” **T 6-7** (Tekin, 1994: 4-5)

tingalı olormışta `än uluğı tegin iki iniläriñä inçä tep tedi “Dinlenmeye oturduklarında en büyük prens iki küçük kardeşine şöyle dedi.” **AB 88-89-90** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

kenindä ogulug yitürdüktä busuşı ämgäki üküş turur “Sonra oğlumu kaybedince, acısı büyük oldu.” **AB 427-428-429** (Gulcalı, 2015a: 101, 120)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TONYUKUK YAZITLARI, IRK BİTİĞ VE AÇ BARS HİKÂYESİ’NİN SENTAKTİK ÖZELLİKLERİ

Yunanca syn- öneki “eş, birlikte” ve taxis “diziliş, sıra” (Kocaman, 2002: 64) sözcüklerinden oluşan “sentaks” / cümle bilgisi / sözdizimi; en genel anlamıyla cümle yapılarını, cümle kuruluş ilkelerini, cümle öğelerini inceleyen bilim dalıdır. Türkçenin cümle öge dizilişi, bilindiği üzere şöyle kurulur: *özne + tümleç + yüklem*.

Bizim incelememizin sentaktik çerçevesi *kelime grupları, cümleler (cümlelerin öğeleri, cümle türleri)* olarak belirlenmiştir.

A. Sentaks

1. Kelime Grupları: Kelime grupları tek kelimeyle karşılanamayan, en az iki kelimedenden oluşup yapıda ve anlamda teklik gösteren dil birlikleridir. Bu bakımdan kelime grupları, cümle içerisinde bir bütünlük meydana getirir. Türkçede önce yardım unsur, daha sonra da asıl unsur gelir.

Kelime grupları üzerine yapılmış belli başlı tanımları şöyle sıralayabiliriz:

A. von Gabain’ın tanımı şu şekildedir: “İsimler, sıfatlar, fiil şekilleri, yüklem belirleyicileri, belirsiz sayılar, cümle belirleyicileri ve cümle başlatıcıları, sık sık, icabında ekseriya sonuncusu ek alan aynı fonksiyonda iki kelime ile ifade edilir. Böyle bir birleşğin (Komposition), nadiren, her iki üyesi de, hal, çokluk yahut şahıs eki alırlar.” (Gabain, 1988: 107)

Talat Tekin “Söz Öbekleri” başlığıyla şöyle tanımlar: “Söz öbeği öznesiz ve yüklemsiz bir sözcük kümesidir. Söz öbeklerinin üç türü vardır: Sıralama öbekleri, niteleme öbekleri ve sontakı öbekleri.” (Tekin, 2016: 177)

Muharrem Ergin “Kelime Gurupları” başlığıyla geniş bir tanım yapar: “Kelime gurubu birden fazla kelimeyi içine alan, yapısında ve mânâsında bir bütünlük bulunan, dilde bir bütün olarak muamele gören bir dil birliğidir. Kelime gurubu için birden fazla kelime bir takım kaidelerle belirli bir düzen içinde yan yana getirilir. Böylece belirli bir düzenle kurulduğu için kelime gurubunun yapısında bir bütünlük bulunur.” (Ergin, 2013: 374)

Leylâ Karahan şöyle açıklar: “Kelime grubu, bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu, bir hareketi karşılamak veya belirtmek, pekiştirmek ve nitelemek üzere, belirli kurallar içinde yan yana dizilmiş kelimelerden oluşan yargısız dil birimidir.” (Karahan, 2013: 39)

Münür Erten ise kelime gruplarını şu şekilde tanımlamıştır: “Tek kelimeyle ifade edemeyeceğimiz nesne, kavram ve hareketleri ifade edebilmek için başvurduğumuz birden fazla kelimedenden oluşmuş dil birliklerine kelime grubu diyoruz. Kelime grupları, birden fazla

kelimenin belirli kurallarla ve belirli bir düzenle yan yana gelmesiyle oluşurlar. Yapı ve anlam bakımından bir bütünlük taşırlar.” (Erten, 2018: 1)

İncelediğimiz eserlerde *isim tamlaması, sıfat tamlaması, tekrar grubu, edat grubu, bağlama grubu, ünlem grubu, birleşik isim grubu, birleşik fiil grubu, unvan grubu, fiilimsi grupları, kısaltma grupları ve sayı grubu* olmak üzere çeşitli kelime grupları tespit edilmiştir.

a. İsim Tamlaması: İsim tamlaması en az iki isim arasında yapı ve anlamda birlik gösteren tamlama türüdür. İsim tamlaması anlam bakımından varlığın, kavramın veya nesnenin kime/neye ait olduğunu bildirir. Bu tamlamalarda 3. kişi dışındaki tüm kişiler zamirle tamlama oluşturur ve genel olarak önce tamlayan, sonra tamlanan kullanılır. İsim tamlamalarında tamlayan ve tamlanan arasında, farklı tamlamalar da kullanılabilir.

Muharrem Ergin isim tamlamasını şöyle tanımlar: “Bu gurup iki isim unsurunun meydana getirdiği kelime gurubudur. Bir isim mânâsının iyelik sistemi içinde başka bir isimle tamamlanması esasına dayanır. Bir nesnenin başka bir nesnenin parçası olduğunu, bir nesnenin başka bir nesneye ait bulunduğunu veya bir nesnenin bir başka bir nesne ile tamamlandığını ifade etmek için bu kelime gurubuna baş vurulur. Gurubu meydana getiren iki isim unsurundan biri tamlayan, biri tamlanan unsurdur. Tamlayan önce, tamlanan sonra gelir. İki unsur iyelik sistemiyle birbirine bağlanır ve gurubun temelini iyelik ifadesi teşkil eder.” (Ergin, 2013: 381)

İncelediğimiz eserlerden hareketle isim tamlamalarının yapısını üç başlıkta inceleyebiliriz:

(1) Belirtili İsim Tamlaması: Belirtili isim tamlaması tamlayanın ilgi eki, tamlanın ise iyelik eki aldığı isim tamlamasıdır: *tamlayan (ilgi durumu) + tamlanan (iyelik eki)*. Belirtili isim tamlamasında tamlayan, ilgi durumu eki aldığı için anlam çerçevesi geniş değildir.

b(ä)n(i)ŋ bod(u)n(u)m (a)nta (ä)rür t(e)m(i)ş “ “Benim halkım orada olacaktır!” demiş.” **T 21** (Tekin, 1994: 10-11)

adıŋ karnı yarılmış toŋuzuŋ azıŋ sınmış tir “Aydın karnı yarılmış, domuzun azı dişleri kırılmış, der.” **IB 6** (Tekin, 2013: 19, 27)

mäniŋ böküŋki kün ärtiŋü kork<g>um bälüŋlägüm kälir “Benim bugün (içimde) çok korkum var.” **AB 91-92** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

kim mäniŋ bo ät’özümün esirkägüm idi kälmez “Ki benim bu vücudumu hiç esirgeyesim gelmez.” **AB 97-98** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

mäniŋ idi *korkınçım ayınçım* yok “Benim hiç korkum yok.” **AB 104** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

utlısız kıltı mäniŋ küçümün anın inçä bilmiş k(ä)rgäk “Benim gücümü sonuçsuz kıldı. Onun için böyle bilmek gerek.” **AB 199-200** (Gulcalı, 2015a: 85, 113)

bo *māniḡ sāvār amrak āt'özüm*in tiṭār m(ä)n ıdalayur m(ä)n “Bu benim sevdiğim vücudumu terk ederim.” **AB 257-258** (Gulcalı, 2015a: 89, 115)

kılmaḡ *māniḡ köküzü*min yarılğuluk singuluk tep tedi “Benimi kalbimi parçalamayın, kırmayın! dedi.” **AB 456-457** (Gulcalı, 2015a: 103, 121)

`āḡ kiçiḡi *oglu*nı *aṭı* m(a)has(a)tve ārti “En küçük oğlunun adı Mahāsattva idi.” **AB 78-79** (Gulcalı, 2015a: 76-77, 109)

bo *savnuḡ basa soḡınta* m(a)has(a)tve tegin inçā tep tedi “Bu sözün hemen sonrasında Mahāsattva prens şöyle dedi.” **AB 151-152** (Gulcalı, 2015a: 81-82, 111)

kamaḡ kurtlarınḡ koḡuzlarınḡ tergini kannıḡ yirinniḡ ornagı siḡirin tamırın yörgälmiş süñöklär ulagı üzā tuṭuşmış ārtiñü yirinçig yarsınçig ārür “Bütün böceklerin yığıldığı, kanın irinin toplandığı yeri, damarlarla sarılmış kemikler(in) bağla(n)masıyla tutunmuş, son derece iğrenç (bir yapı)dır.” **AB 219-220-221-222-223** (Gulcalı, 2015a: 86, 113-114)

*inimizniḡ āt'öz*in tiṭmāk b(ä)lgüsi “Kardeşimizin vücudunu adadığının işareti(dir).” **AB 321** (Gulcalı, 2015a: 93, 117)

ol üdün *m(a)has(a)tve teginniḡ tapıḡçıları* teginimiz kaçdı tep kaçan bartı yorıḡlar kanda ol iştälim tep t(e)şdiler “O zaman Mahāsattva presin hizmetçileri: “Prensimiz gecikti, nereye gitti, hadi gidelim, nasıldır o, arayalım.” diye konuştular.” **AB 358-359-360-361** (Gulcalı, 2015a: 96, 118)

(2) Belirtisiz İsim Tamlaması: Belirtisiz isim tamlası, tamlayanın ilgi eki almadığı, tamlanın ise iyelik eki aldığı isim tamlamasıdır: *tamlayan (Ø) + tamlanan (iyelik eki)*. Belirtisiz isim tamlamasında, tamlayan ilgi durumu eki almadığı için anlam çerçevesi daha geniştir.

bod(u)n bog(u)zi tok (ä)rti “Halkın boğazı tok idi.” **T 8** (Tekin, 1994: 4-5)

kür(ä)ḡ s(a)bi (a)nt(a)ḡ “Kaçaḡ(ın) sözleri şöyle (idi).” **T 9** (Tekin, 1994: 5)

türk sir bod(u)n y(e)rintä bod k(a)lm(a)dı “Türk Sir halkı(nın) ülkesinde boy kalmadı.” **T 3-4** (Tekin, 1994: 2-3)

öz (i)çi t(a)ş(ı)n tutm(i)ş t(ä)ḡ biz “Kendi iç (kuvvetler)i (ile) dış (topraklar)ı tutmuş gibiyiz.” **T 13** (Tekin, 1994: 6-7)

on ok k(a)ḡ(a)ni y(a)ḡ(ı)m(ı)z (ä)rti “On Ok kaḡanı düşmanımız idi.” **T 19** (Tekin, 1994: 9)

köḡm(ä)n yolu bir (ä)rm(i)ş “Köḡmen yolu bir imiş.” **T 23** (Tekin, 1994: 10-11)

on ok b(ä)ḡl(ä)ri bod(u)ni kop k(ä)lti yükünti “On Ok beyleri ve halkı hep geldiler, boyun eğdiler.” **T 42-43** (Tekin, 1994: 18-19)

kuş og(l)ı uça āztı “Kuş yavrusu uçup yolunu kaybetti.” **IB 15** (Tekin, 2013: 20, 28)

kiyik oḡlı yügürü āztı “Geyik yavrusu koşup yolunu kaybetti.” **IB 15** (Tekin, 2013: 20, 28)

kişi oğlu yorıyū āztı “İnsanoğlu (da) yürüyüp yolunu kaybetti.” **IB 15** (Tekin, 2013: 20, 28)

yana *teñri kutı*nta üçünç yılda kop esen tükel körüşmiş “Yine Tanrı lütfu ile üçüncü yılda sağ salım (buluşup) görüşmüşler.” **IB 15** (Tekin, 2013: 20, 28)

togan *ügüz kuşu* kuşlayū barmış “Bir şahin, su kuşu avlamaya gitmiş.” **IB 43** (Tekin, 2013: 23, 31)

kiyik oğlu men “Geyik yavrusuyum.” **IB 45** (Tekin, 2013: 24, 32)

kul sabı begiñerü ötünür “Kölenin sözü beyinden ricadır.” **IB 54** (Tekin, 2013: 25, 33)

kuzgun sabı teñrigerü yalbarur “Kuzgunun sözü Tanrı’ya yakarıştır.” **IB 54** (Tekin, 2013: 25, 33)

ögüm ötin alayın *kañım sabın* tıñlayın “Annemin öğüdünü alayım, babamın sözlerinin dinleyeyim.” **IB 58** (Tekin, 2013: 25, 33)

kaçan anda *täğip ilinçü mäñi işin* ärtürdüktä ötrü ol üç tegitlär hua çäçäk tüş yemiş ävdiğäli aṭaları elig bağkä ötünüp ayıtp kaltılar “Oraya ulaşip eğlenip neşelendikten sonra, üç prens çiçek, meyve, (ve) yemiş toplamak için babaları hükümdara (izin için) sorup (geride) kaldılar.” **AB 81-82-83-84-85** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

bo üç teginlär *öz öz köñüllärintäki* sakınmış savların sözläşip ötrü örü turup ol arıg içintä ṭakı içğärü kirtilär “Bu üç prens kendi akıllarından geçen sözleri konuşup sonra kalkıp o orman içinden daha içeri girdiler.” **AB 108-109-110-111** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

ol arıg içintä ṭakı içğärü kirtilär “O orman içinden daha içeri girdiler.” **AB 110-111** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

ymä antag birär ulug y(a)rlıkançuçı köñüllüg kutlug yalañuklar ürüg uzaṭı *öz ät’özlärin* tiṭip ıdalap tınl(ı)glarka asıg tusu kılurlar tep tedi “Yine öylesi yüce merhametli gönüllü mübarek insanlar (var ki onlar) daima kendi vücutlarını feda edip, canlılara fayda sağlarlar.” **AB 157-158-159-160-161** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

(3) Eksiz İsim Tamlaması: Eksiz isim tamlası; tamlayanın ilgi eki almadığı, tamlanın da iyelik eki almadığı isim tamlamasıdır: *tamlayan (Ø) + tamlanan (Ø)*. Bu tür tamlamalar, diğer tamlamalara göre yaygın kullanıma sahip değildir.

türk bod(u)n t(a)bg(a)çka kör(ü)r (ä)rti “Türk halkı (o zaman) Çin’e bağımlı idi.” **T 1** (Tekin, 1994: 2-3)

türk bod(u)n ölti (a)lk(ı)ntı yok boltı “Türk halkı öldü, mahvoldu, yok oldu.” **T 3** (Tekin, 1994: 2-3)

öt(ü)k(ä)n yışg(a)ru ud(u)zt(u)m “Ötüken dağlarına doğru sevk ettim **T 15** (Tekin, 1994: 7)

türk bod(u)n(u)g öt(ü)k(ä)n y(e)rkä b(ä)n öz(ü)m bilgä tuñukuk <k(ä)lürt(ü)m> “Türk halkını Ötüken toprağına ben kendim, Bilge Tunyukuk, (getirdim).” **T 17** (Tekin, 1994: 8-9)

(a)ltun yış üzä k(a)b(ı)ř(a)l(ı)m t(e)m(i)ř “ “Altay dağları üzerinde buluşalım!” demişler.” T 20 (Tekin, 1994: 9)

(a)nı sub[ka] b(a)rd[(ı)m(ı)z] “Anı ırmağına vardık.” T 27 (Tekin, 1994: 12-13)

ilt(e)r(i)ř k(a)g(a)n k(a)zg(a)nm(a)s(a)r yok (ä)rti (ä)rs(ä)r b(ä)n öz(ü)m bilgä tuñukuk k(a)zg(a)nm(a)s(a)r b(ä)n yok (ä)rt(i)m (ä)rs(ä)r k(a)pg(a)n k(a)g(a)n *türük sir bod(u)n* y(e)rintä bod y(ä)mä bod(u)n y(ä)mä kişi y(ä)mä idi yok (ä)rt(ä)çi (ä)rti “İleriş Kağan kazanmasa (idi), (ya da hiç) olmasa idi, ben kendim Bilge Tunyukuk kazanmasa (idim), (ya da) ben hiç olmasa idim Kapgan Kağan Türk Sir halkı ülkesinde boy da, halk da, insan da hiç olmayacak idi.” T 59-60 (Tekin, 1994: 23)

k(a)pg(a)n k(a)g(a)n *türük sir bod(u)n* yorıduki bu “Kapgan Kağan’ın Türk Sir halkının gelişmesi (işte) bu(dur).” T 61 (Tekin, 1994: 23)

āla atlıg yol teñri men “Alaca atlı yol tanrısıym.” IB 2 (Tekin, 2013: 19, 27)

kugu kuş kanatıña urup anın kalıyu barıpan ögiñe kañıña tegürmiş “Kuğu kuşu (onu) kanatlarına vurup onunla uçmuş ve anasına babasına eriştirmiş.” IB 35 (Tekin, 2013: 22, 30)

a öñrä ärtmiř üddä bo *çambudivip uluşta* m(a)haräte atl(ı)g elig han bar ärti “Çok eski devirlerde, bu dünyada Mahāratha adlı (bir) hükümdar var idi.” AB 59-60-61 (Gulcalı, 2015a: 75, 108)

b. Sıfat Tamlaması: Sıfat tamlaması, en az bir niteleyici / belirtici sıfat veya zarf ve ismin oluşturduğu kelime grubudur. Sıfat tamlamasında tamlayan kısım, yani sıfat kısmı yalın bir isim olabileceğı gibi herhangi bir kelime grubu da olabilir. Ayrıca tamlanan kısım da, bir isim veya kelime grubundan meydana gelebilir.

Muharrem Ergin bu kelime grubunu şöyle açıklar: “Sıfat tamlaması bir sıfat unsuru ile bir isim unsurunun meydana getirdikleri kelime grubudur. Sıfat unsuru isim unsurunu vasıflandırmak veya belirtmek için getirilir. Sıfat tamlayan, yardımcı, isim tamlanan, asıl unsurdur. Sıfat tamlaması eksiz bir birleşmedir. Her iki unsur da ek almadan doğrudan doğruya yan yana getirilirler. Sıfat bu birleşmede daima teklik halde bulunur, sıfatların çoklukları yapılmaz. Sıfat tamlamasında sıfat ismin başına gelir; yani sıfat önce, isim sonra getirilir. Tamlamanın sıfat unsuru bir sıfat veya sıfat olarak kullanılan bir kelime grubu, isim unsuru ise bir isim veya isim vazifesi gören bir kelime grubu olur.” (Ergin, 2013: 380)

(e)ki ül(ü)gi (a)tl(ı)g (ä)rti “İki bölüğü atlı idi.” T 4 (Tekin, 1994: 3)

ol (e)ki kişi b(a)r (ä)rs(ä)r sini t(a)bg(a)ç(ı)g ölürt(ä)çi tir m(ä)n “O iki kişi var oldukça, sizi, Çinlileri öldürecektir derim.” T 10 (Tekin, 1994: 5)

öñrä kıt(a)nda b(i)ryä t(a)bg(a)çda kurya kur(ı)d(ı)nta yırya og(u)zda (e)ki üç biñ süm(ü)z k(ä)lt(ä)çim(i)z bar mu nā “Doğuda Kıtay’dan, güneyde Çin’den, batıda batıdan, kuzeyde de Oğuzlar’dan gelecek iki üç bin (kadar) askerimiz var mı ne?” T 14 (Tekin, 1994: 7)

bilgä tunukuk *öt(ü)ntük öt(ü)nç(ü)m(i)n* (e)ş(i)dü b(e)rti “Bilge Tunyukuk’un arz ettiğim ettiğim ricamı dinlemek lütfunda bulundu.” **T 15** (Tekin, 1994: 7)

biz (e)ki *biñ* (ä)rt(i)m(i)z “Biz iki bin (kişi) idik.” **T 16** (Tekin, 1994: 8-9)

y(a)*ñduk* yolta y(ä)mä ölti kök “Bozguna uğrayanları da yollarda ölüp kaldılar.” **T 16** (Tekin, 1994: 8-9)

b(i)ry(ä)ki *bod(u)n kury(a)kı yıry(a)kı öñr(ä)ki bod(u)n* k(ä)lti “Güneydeki halklar, batıdaki, kuzeydeki ve doğudaki halklar (üzerimize) geldiler.” **T 17** (Tekin, 1994: 8-9)

üç *ot(u)z b(a)lık* sıdı “Yirmi üç şehri zaptetti.” **T 19** (Tekin, 1994: 9)

küç[l(ü)g *k(a)g(a)n y(a)g(i)m(i)z*] boltı “Güç(lü kağan düşmanımız) oldu.” **T 20** (Tekin, 1994: 9)

ol üç *k(a)g(a)n* ögl(ä)ş(i)p (a)ltun yış üzä *k(a)b(ı)ş(a)l(ı)m t(e)m(i)ş* “Bu üç kağan birbirine akıl danışıp “Altay dağları üzerinde buluşalım!” demişler.” **T 20** (Tekin, 1994: 9)

bu yol(u)n yoris(a)r y(a)r(a)m(a)çı t(e)d(i)m “ “Bu yoldan yürüseğ iyi olmayacak” dedim.” **T 23** (Tekin, 1994: 10-11)

öñr(ä)ki (ä)r *yug(u)rça ıd(ı)p ı b(a)r baş (a)şd(ı)m(i)z* “Öncü askerleri (karları) yoğururcasına yürütüp ormanla kaplı doruğu aştık.” **T 25-26** (Tekin, 1994: 11-13)

on *tünkä y(a)nt(a)kı tug* (ä)birü *b(a)rd(ı)m(i)z* “On gecede yandaki engeli dolanarak gittik.” **T 26** (Tekin, 1994: 12-13)

yarın kiçe *altun örgin* üye olurupan menjileyür men “Sabah akşam altın taht üzerinde oturarak mutlu oluyorum.” **IB 1** (Tekin, 2013: 19, 27)

āla *atlıg yol teñri* men “Alaca atlı yol tanrısıyım.” **IB 2** (Tekin, 2013: 19, 27)

altun kanatlıg talım kara kuş men “Altın kanatlı yırtıcı (bir) kartalım.” **IB 3** (Tekin, 2013: 19, 27)

antag küçlüg men “O kadar güçlüyüm.” **IB 3** (Tekin, 2013: 19, 27)

ürün esri togan kuş men “Ak benekli şahin kuşuyum.” **IB 4** (Tekin, 2013: 19, 27)

āk bisi kulunlamış “Ak kısırağı yavrulamış.” **IB 5** (Tekin, 2013: 19, 27)

altun tuyuglug adgırhık yaragay “(Bu taya) altın toynaklı bir aygır olmak yaraşır (diye düşünmüş).” **IB 5** (Tekin, 2013: 19, 27)

üçünç kunçuyı urılanmış “Üçüncü prensesi (bir) oğlan doğurmuş.” **IB 5** (Tekin, 2013: 19, 27)

menilig beg ermiş “Mutlu (bir) bey imiş.” **IB 5** (Tekin, 2013: 19, 27)

altun başlıg yılan men “Altın başlı yılanım.” **IB 8** (Tekin, 2013: 19, 27)

altun kurugsakımın kılıçın kesipen özüm[in] yul [in]intin başımın yul ebintin tir “Altın kursağımı kılıç ile keserek nefsimi kopar ininden, başımı kopar evinden, der.” **IB 8** (Tekin, 2013: 19, 27)

esnegen bars men “Esneyip duran kaplanım.” **IB 10** (Tekin, 2013: 20, 28)

sarıg atlıg sabçı yazıg atlıg yalabaç edgü söz sab elti kelir tir “Sarı atlı haberci, yağız atlı elçi iyi haberler getirerek geliyor, der.” **IB 11** (Tekin, 2013: 20, 28)

yana teñri kutınta üçünç yılda kop esen tükel körüşmiş “Yine Tanrı lütfu ile üçüncü yılda sağ salım (buluşup) görüşmüşler.” **IB 15** (Tekin, 2013: 20, 28)

uzun tonlug közüñüşin kölke ıçgıñmış “(Bir) kadın aynasını göle düşürmüş.” **IB 22** (Tekin, 2013: 21, 29)

eki öküzüg bir bukursıka kölmiş “İki öküzü bir sabana koşmuşlar.” **IB 25** (Tekin, 2013: 21, 29)

bir karı öküzüg bilin biçe kumursga yimiş “Yaşlı bir öküzü, bir karınca, belini biçerek yemiş.” **IB 37** (Tekin, 2013: 23, 31)

ol antag osuglug çoğlug yalınlig küçlüg küsünlüg elig hannıñ uluğı hatunınta tugmış körgäli säviglig körklüg mänizlig üç oğlanı ärti “O, böylesine parlak (haşmetli) güçlü (kuvvetli) hükümdarın büyük hanımından doğmuş, görünüşü sevimli, güzel (yüzlü) üç oğlu (var) idi.” **AB 71-72-73-74-75** (Gulcalı, 2015a: 76, 108)

bir ugrta ol elig han üç oğlanı birlä taştın tagta arıgta ilinçükä bartı “Bir gün o hükümdar üç oğlu ile dışarıya kırlara, ormana eğlenceye gitti.” **AB 79-80-81** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

ol üç tegiñlär hua çäçäk tüş yemiş ävdiğäli añaları elig bağkä ötünüp ayıtıp kaltılar “Üç prens çiçek, meyve, (ve) yemiş toplamak için babaları hükümdara (izin için) sorup (geride) kaldılar.” **AB 83-84-85** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

bo savıg äşidip üçünçi m(a)has(a)tve tegin iki eçiläriñä ötrü inçä tep ötündi “Bu sözü duyup üçüncü prens Mahāsattva iki ağabeyine şöyle söyledi.” **AB 100-101-102** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

bo üç tegiñlär öz öz köñüllärintäki sakınmış savların sözläşip ötrü örü turup ol arıg içintä tıkı içgärü kirtilär “Bu üç prens kendi akıllarından geçen sözleri konuşup sonra kalkıp o orman içinden daha içeri girdiler.” **AB 108-109-110-111** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

ança yorıyü yanı änüklämiş bir tişi barşıg körtılär “Biraz yürüyüp yeni yavrulamış bir dişi kaplan gördüler.” **AB 112-113** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

bo barş nägü yeyür “Bu kaplan ne yer?” **AB 129** (Gulcalı, 2015a: 80, 110)

c. Tekrar Grubu: Tekrarlar cümlede anlamı pekiştiren ve kuvvetlendiren, anlama süreklilik, çokluk katan kelimelerdir. Tekrar grupları aynı türden en az iki kelimenin bir araya gelmesinden oluşur ve kendisinden sonra çekim veya yapım eki alabilirler.

Muharrem Ergin tekrar grubunu şu şekilde tanımlar: “Tekrarlar aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile meydana gelen kelime gruplarıdır. Tekrarı meydana getiren iki kelimenin tekrara iştiraki tamamıyla birbirine eşittir. Fonksiyonları da, şekilleri de, vurguları da birbirinden farksızdır. Eksiz yan yana gelirler ve her iki kelime de kendi vurgusunu taşır. Bu kelime gurubunun yapısının temelini kelimelerin arka arkaya tekrarlanması teşkil eder. Bu vasıfları ile tekrarlar en basit, en sade kelime gruplarıdır diyebiliriz.” (Ergin, 2013: 377)

Mevcut eserlerden hareketle tekrar gruplarını *eş/yakın anlamlı tekrarlar*, *zıt anlamlı tekrarlar*, *aynen tekrarlar* ve *eklemeli tekrarlar* olmak üzere dört başlıkta inceleyebiliriz:

(1) Eş/Yakın Anlamlı Tekrarlar: Yakın veya tamamen aynı anlama gelen kelimelerin arka arkaya sıralanmasıyla oluşan tekrarlardır.

k(ä)l(i)gmä b(ä)gl(ä)rin bod(u)nin *it(i)p yığ(i)p* (a)zça bod(u)n t(ä)zm(i)ş (ä)rti “(Bize) gelen beylerini ve halkını derleyip torlayıp, biraz halk kaçıp gitmiş idi.” **T 43** (Tekin, 1994: 18-19)

k(a)ra t(ä)r(i)m yüg(ü)rt[i] *(i)ş(i)g küç(ü)g* b(e)rt(i)m ök “Kara terimi döktürerek hizmet ettim.” **T 52** (Tekin, 1994: 20-21)

sarıg atlıg sabçı yazıg atlıg yalabaç edgü *söz sab* elti kelir tir “Sarı atlı haberci, yağız atlı elçi iyi haberler getirerek geliyor, der.” **IB 11** (Tekin, 2013: 20, 28)

esen tükel bolmış tir “(Koyun böylece) sağ salim kalmış, der.” **IB 27** (Tekin, 2013: 22, 30)

köçürü konturu kelir “(Askerlerini) göç ettire kondura geliyor.” **IB 34** (Tekin, 2013: 22, 30)

idişimte ayakımta öñi kaçça barır men tir “Kabımdan kacağımdan ayrı nereye gidiyorum ben?, demiş.” **IB 42** (Tekin, 2013: 23, 31)

törttin sıñar yer oronug *iymiş basmış* “Dört bir yanındaki yerleri, (kendine) tâbi kılmış.” **AB 65-66** (Gulcalı, 2015a: 76, 108)

ürüg uzağı köni nomça töröçä başladaçı *imärigmä kamağ bodunun karasın asmış üklitmiş* “Daima doğru kanun ve öğretiyeye göre (halkına) önderlik edip, çevresindeki bütün halkını çoğaltmış.” **AB 67-68-69** (Gulcalı, 2015a: 76, 108)

kaçan anda tığip ilinçü mänî işin ärtürdüktä ötrü ol üç tegitlär *hua çäçäk tüş yemiş* ävdiğäli ataları elig bāgkā *ötünüp ayıtıp* kaltılar “Oraya ulaşp eğlenip neşelendikten sonra, üç prens çiçek, meyve, (ve) yemiş toplamak için babaları hükümdara (izin için) sorup (geride) kaldılar.” **AB 81-82-83-84-85** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

ay inilärim mänîñ bökünki kün ärtinü *kork<g>um bāliñlägüm* kälir “Ey küçük kardeşlerim, benim bugün (içimde) çok korkum var.” **AB 90-91-92** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

mänîñ idi *korkınçım ayınçım* yok “Benim hiç korkum yok.” **AB 104** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

ät’özümtä tolu *ögrünç sävinç* tugar “Vücudum büyük sevinçle dolar.” **AB 106** (Gulcalı, 2015a: 78, 110)

arşamak buzulmak törölüg için ürüg uzağı artadı buzuldu “Yok olma/çürüme yaradılışı olduğu için (bu beden) daima çürüdü/yok oldu.” **AB 192-193-194** (Gulcalı, 2015a: 84-85, 112-113)

(2) Zıt Anlamlı Tekrarlar: Zıt anlama gelen kelimelerin arka arkaya sıralanmasıyla oluşan tekrarlardır. Örnekleri azdır.

yarın kiçe altun örgin üze olurupan menileyür men “Sabah akşam altın taht üzerinde oturarak mutlu oluyorum.” **IB 1** (Tekin, 2013: 19, 27)

yarın kiçe eşür men “Sabah akşam (atımla) rahvan gidiyorum.” **IB 2** (Tekin, 2013: 19, 27)

barın yokın biläyin “Varlığını yokluğunu bileyim.” **AB 412** (Gulcalı, 2015a: 100, 120)

anda monda inaru bärü yoriyu bir ulug kamlışık bärk arıka kirip ötrü anda tıngalı olordılar “Oraya buraya, öteye beriye yürüyerek büyük, kamlışık koyu bir ormana girip sonra orada dinlenmek için oturdular.” **AB 85-86-87-88** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

(3) Aynen Tekrarlar: Birebir aynı kelimelerin arka arkaya sıralanmasıyla oluşan tekrarlardır. Sadece Aç Bars Hikâyesi’nde nispeten yaygın kullanıma sahiptir.

bo üç teginlär öz öz köñüllärintäki sakınmış savların sözläşip ötrü örü turup ol arıg içintä tıakı içgärü kirtılär ”Bu üç prens kendi akıllarından geçen sözleri konuşup sonra kalkıp o orman içinden daha içeri girdiler.” **AB 108-109-110-111** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

ol bars üzä öñin öñin y(a)rıkancuçı köñül turgurup irinçkädilär tsuyurkadılar “O kaplana ayrı ayrı merhametli gönül besleyip, (ona) acıdılar.” **AB 174-175-176** (Gulcalı, 2015a: 83, 112)

kan ündürüp akuru akuru barska yakın bardı “Kan çıkarıp usulca/yavaş yavaş kaplana yaklaştı.” **AB 276-277** (Gulcalı, 2015a: 90, 115)

montag montag sav äşidtim “Böyle böyle söz işttim.” **AB 400** (Gulcalı, 2015a: 99, 119)

yumgı balıktın taşgaru ünüp öñi öñi yadılıp *oron oron* sayu tilägäli işägäli bartılar “Hepsi şehirden dışarıya çıkıp her tarafa dağılıp her yere (çocuğu) aramak için gittiler.” **AB 413-414-415-416** (Gulcalı, 2015a: 100, 120)

(4) Eklemeli Tekrarlar: Kelime başına ek unsurlar getirilerek yapılan tekrarlardır. Örneği yok denecek kadar azdır.

ulug y(a)rıkancuçı köñülünüz üzä tüp tüz körür siz tınl(ı)glarig “Büyük merhametli gönül(ünüz) ile, eşit görürsünüz canlıları.” **AB 297-298** (Gulcalı, 2015a: 92, 116)

d. Edat Grubu: En az bir isim ve çekim edatıyla kurulmuş kelime grubudur. Edat grubu isimden sonra çekim edatı alabileceği gibi, araç/vasıta durumu eki alarak da edat grubu oluşturabilir, böylece özel bir yapı oluşturur: *isim + çekim edatı* veya *isim + araç/vasıta eki + (X)n*. Edat grupları, cümle içinde büyük ölçüde zarf tümleci olarak kullanılır.

Muharrem Ergin edat grubunu şu şekilde açıklar: “Edat grubu bir isim unsuru ile bir son çekim edatının meydana getirdiği kelime grubudur. İsim unsuru önce, son çekim edatı sonra getirilir. İsim unsuru zamir veya isim olmasına ve edatın cinsine göre, son çekim edatları bahsinde belirttiğimiz çeşitli hallere girer ve çeşitli çekim ekleri alır. Edat ise, tabîî, gurubun eksiz, değişmez unsuru olarak kalır. Edat unsuru daima tek kelime hâlinedir. İsim unsuru ise tek bir kelime olabileceği gibi isim yerine kullanılan bir kelime gurubu da olabilir.” (Ergin, 2013: 392)

k(a)n(i)ḡ(i)n kod(u)p iç(i)kd(i)ḡ iç(i)kdük üç(ü)n t(ä)ḡri öl t(e)m(i)ş (ä)r(i)nç “Hanımı bırakıp (yine) bağımlı oldun. (Türk halkı yeniden) bağımlı olduğu için Tanrı “Öl!” demiş olmalı.” T 3 (Tekin, 1994: 2-3)

(a)nta kisrā t(ä)ḡri bil(i)g b(e)rtük üç(ü)n öz(ü)m ök k(a)g(a)n kışd(i)m “Ondan sonra, Tanrı akıl verdiği için, (onu) ben kendim kağan yaptım.” T 6 (Tekin, 1994: 4-5)

biz aş <t>(ä)g (ä)rt(i)m(i)z “Biz (ortadaki) aş gibi idik.” T 8 (Tekin, 1994: 5)

(a)nta ötrü k(a)g(a)n(i)ma öt(ü)nt(ü)m “Ondan sonra kağanıma ricada bulundum.” T 12 (Tekin, 1994: 6-7)

(a)nta ötrü og(u)z kop(i)n k(ä)lti “Ondan sonra Oğuzların hepsi geldi, (boyun eğdi).” T 16 (Tekin, 1994: 8-9)

(a)ltun yış üzä k(a)b(i)ş(a)l(i)m t(e)m(i)ş “ “Altay dağları üzerinde buluşalım!” demişler.” T 20 (Tekin, 1994: 9)

(a)t üzä b(i)nt(ü)rä k(a)r(i)g sökd(ü)m “(Askerleri) at üzerine bindirip karları söktüm.” T 25 (Tekin, 1994: 11)

t(ä)ḡri y(a)rl(i)k(a)duk üç(ü)n üküş t(e)y(i)n korkm(a)d(i)m(i)z “Tanrı buyurduğu için, (düşman) çok diye korkmadık.” T 40-41 (Tekin, 1994: 17)

t(ä)m(i)r k(a)p(i)gka t(ä)gi irt(i)m(i)z “Demir Kapı’ya kadar vardık.” T 45 (Tekin, 1994: 18-19)

yarın kiçe altun örgin üze olurupan meḡileyür men “Sabah akşam altın taht üzerinde oturarak mutlu oluyorum.” IB 1 (Tekin, 2013: 19, 27)

çintan ıgaç üze olurupan meḡileyür men “Sandal ağacı üzerinde oturarak mutlu oluyorum.” IB 4 (Tekin, 2013: 19, 27)

adıglı toḡuzlı ārt üze sokuşmış ermiş “(Bir) ayı ile (bir) domuz (bir) dağ geçidinde çarpışmışlar.” IB 6 (Tekin, 2013: 19, 27)

katıḡa tegi kalmaduk bükiḡe tegi kodm[ad]uk tir “Katına kadar (sağlam yeri) kalmamış, köşe-bucağına kadar (yanmadık yeri) kalmamış, der.” IB 9 (Tekin, 2013: 20, 28)

kamuş āra başım “Kamışlar arasında başım.” IB 10 (Tekin, 2013: 20, 28)

yiliğe kudursuğıña tegi yağrıpan kamşayu umatın turur tir “(At hızlı koşmaktan) yelesine ve kuyruğına kadar yara bere içinde kalmış, kımıldayamadan duruyor, der.” **IB 16** (Tekin, 2013: 20, 28)

kamag üze yaruk boltı tir “Her şeyin üzeri aydınlık oldu, der.” **IB 26** (Tekin, 2013: 21, 29)

[bulut] āra kün tugmış *busanç āra* menji kelmiş tir “Bulutlar arasından güneş doğmuş, kaygılar arasından (da) sevinç gelmiş, der.” **IB 52** (Tekin, 2013: 24, 32)

kara bulut yorıdı *kamag üze* yagdı “Kara bulut yürüdü, her şeyin üstüne yağmur bıraktı.” **IB 53** (Tekin, 2013: 24, 32)

içimiz isig sangun itaçuk üçün bitidim “Ağabeyimiz aziz Sangun İtaçuk için (bu kitabı) yazdım.” **IB 67** (Tekin, 2013: 26, 34)

kaçan anda tægip ilinçü mænî işin ärtürdüktä ötrü ol üç tegitlär hua çäçäk tüş yemiş ävdigäli aṭaları elig bägkä ötünüp ayıtip kaltılar “Oraya ulaşip eğlenip neşelendikten sonra, üç prens çiçek, meyve, (ve) yemiş toplamak için babaları hükümdara (izin için) sorup (geride) kaldılar.” **AB 81-82-83-84-85** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

montada kâz irinç tınl(ı)g bolgay mu “Bu kadar zavallı (bir) canlı olur mu?” **AB 126-127** (Gulcalı, 2015a: 80, 110)

yüz miñ azunlartın bärü yoksuz asıgsız năcă năcă yirüdi “Yüz bin varlık şeklinden beri faydasız (olup), nice (süredir) çürüdü.” **AB 163-164-165** (Gulcalı, 2015a: 82, 111-112)

yinçü äd tavar üzä tapındım “Mücevher (ve) servete taptım.” **AB 192** (Gulcalı, 2015a: 84, 112)

arṭamak buzulmak törölüg üçün ürüg uzaṭı artadı buzuldu “Yok olma/çürüme yaradılışlı olduğu için (bu beden) daima çürüdü/yok oldu.” **AB 192-193-194** (Gulcalı, 2015a: 84-85, 112-113)

k(ä)ntünün ulug y(a)rlıkançuçı köñüllüg çoğı yalını ugrınta ol aç barş yegäli tetinmädi “Kendisinin büyük merhametli gönlünün parlaklığından dolayı o aç kaplan (onu) yemeye cüret edemedi.” **AB 266-267-268** (Gulcalı, 2015a: 89-90, 115)

anta korkınçlıgın busuşlugın inçä tep tedi “O anda korku (ve) kaygıyla şöyle dedi.” **AB 371-372** (Gulcalı, 2015a: 97, 118-119)

anıṭ ara iki ämigi ev(i)ṭip süt akıp kälđi “O arada iki memesinden eriyip süt akıp çıktı.” **AB 383-384** (Gulcalı, 2015a: 98, 119)

sentidä öñrä ölmäkiğ bulayın ay künk(i)yäm “Senden önce ölseydim ey güneşim!” **AB 487-488** (Gulcalı, 2015a: 105, 122)

e. Bağlama Grubu: Bağlama grubu en az bir isimle başka bir ismi bağlama edatıyla bağlayan kelime grubudur: Bizim incelememizde bağlama grubu, *1.isim* + bağlama

edatı işlevinde olan +...II ...+II eki + 2. isim (nadiren 3. isim de kullanılabilir: **AB 461-462-463**) yapısıyla meydana gelmektedir.

Muharrem Ergin bağlama grubunu şöyle tanımlar: “Bağlama gurubu sıralama bağlama edatları ile yapılan kelime gurubudur. Bugün sıralama edatları ve, ile bir de ara (..’den ..’e kadar) ifade eden Arapça *ilâ*’dır.” (Ergin, 2013: 379) İncelediğimiz eserlerde örnekleri azdır.

toruk buk(a)lı s(ä)m(i)z buk(a)lı ır(ak)da bils(ä)r s(ä)m(i)z buka toruk buka t(e)y(i)n bilm(ä)z (ä)rm(i)ş t(e)y(i)n (a)nça s(a)k(ı)nt(ı)m “(İnsan) zayıf boğalarla semiz boğaları uzaktan bilmek zorunda kalsa, hangilerinin semiz boğa, hangilerinin zayıf boğa olduğunu bilmez imiş diye öylece düşündüm.” **T 5-6** (Tekin, 1994: 3-5)

adırlı toıuzlı ârt üze sokuşmış ermiş “(Bir) ayı ile (bir) domuz (bir) dağ geçidinde çarpışmışlar.” **IB 6** (Tekin, 2013: 19, 27)

bo savıg *elig bağli hatunlı* âşidip açığıları âmgäkläri üzä umadın ulışdılar sıgtaşdılar “Bu sözü hükümdar ve eşi işitip üzüntüyle kendilerini tutamadan feryat ettiler.” **AB 461-462-463** (Gulcalı, 2015a: 103, 121)

f. Ünlem Grubu: Ünlem grubu en az bir ünlem ile bir isim veya kelime grubuyla kurulur. Ünlem isimden / kelime grubundan önce de sonra da gelebilir: *ünlem + isim / kelime grubu* veya *isim / kelime grubu + ünlem*. Sadece Aç Bars Hikâyesi’nde sıklıkla kullanılmıştır.

Muharrem Ergin ünlem grubunu şöyle açıklamıştır: “Ünlem gurubu bir seslenme edatı ile bir isim unsurundan meydana gelen kelime gurubudur. Seslenme edatı önce, isim sonra gelir. Eksiz bir birleşme olur. Edat tek kelime hâlinde, isim unsuru ise bir isim veya isim yerine geçen bir kelime grubu hâlinde bulunur: *a beyim, be birader, be adam, bre kız, ey arkadaş, hey Allahın kulu, yâ Ali, ey bu topraklar için toprağa düşmüş* asker misallerinde olduğu gibi.” (Ergin, 2013: 390)

ay inilärim mänin bökünki kün ârtinü kork<g>um bälınlägüm kälir “Ey küçük kardeşlerim, benim bugün (içimde) çok korkum var.” **AB 90-91-92** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

ay irinç tişi barş ânüklägäli yeti kün bolmış yeti ânükläri avıp män yumşak tilägü ok täginç bulmayukka anın açmak suvsamak ämgäk üzä sıkılıp yanıturu yänä öz ânüklärin yegäli kılınur “Ey zavallı dişi kaplan, yavruyalı yedi gün olmuş, yedi yavrusu (onu) kuşatıp, yiyecek isteyip de bulamayınca, açlık susuzluk eziyetinden sıkılıp, yine dönüp kendi yavrularını yemek üzeredir.” **AB 120-121-122-123-124-125** (Gulcalı, 2015a: 79-80, 110)

ay inim alp titgülük tavar alp iş nän inçip isig öztä ärtmâz tep tedi “ “Ey kardeşim, servetten vazgeçmek zor, işten (vazgeçmek) zor, fakat hiçbir şey candan (vazgeçmek kadar zor) değildir.” dedi.” **AB 148-149-150** (Gulcalı, 2015a: 81, 111)

ay eçilärim a biz kamagun amtı isig özümüzkä ät’özümüzkä ärtinü ilinmiş yapşınmış biz “Ey ağabeylerim! Biz hepimiz şimdi canımıza, vücudumuza son derece bağlanmışız.” **AB 152-153-154-155** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

körklä kövşäk tokılıg inimiz ärdiñ küvâz a “Güzel, ılımlı ve erdemli kardeşimiz idin ey sevgili!” **AB 345-346** (Gulcalı, 2015a: 95, 118)

öğkâ kañka sävitmiş ärdiñ kadaş a “Anneme, babama (kendini) sevdirmiş idin ey kardeş(im)!” **AB 346-347** (Gulcalı, 2015a: 95, 118)

ay ämgäk ay ämgäk bökünki küntä amrak ögükk(i)yämin ymä yitdürdim ıçgındım ärki mü m(ä)n “Ey eziyet! Ey eziyet! Bugün sevgili yavrucuğumu yitirdim mi?” **AB 406-407-408** (Gulcalı, 2015a: 99, 120)

tözünüm a s(ä)n nän busma busrulma “Ey azizim! Sen hiç üzülme.” **AB 409-410** (Gulcalı, 2015a: 99, 120)

ay ulug elig bağ busanu y(a)rılıkamazun “Ey büyük hükümdar, üzülmeysin lütfen!” **AB 418-419** (Gulcalı, 2015a: 100, 120)

muñ ay muñ ay yitürmiş m(ä)n isig sävâr amrak atayımın “Ey keder, ey keder, kaybetmişim ben samimi/candan (ve) sevgili yavrumu!” **AB 424-425-426** (Gulcalı, 2015a: 100-101, 120)

ötrü elig bağ aña ay buryuk a amrak atayım m(a)has(a)tve kanta ärmiş tep ayıtı y(a)rılıkadı “Hükümdar ona: “Ey kumandan, sevgili yavrum Mahāsattva nasılmış?” diye sordu.” **AB 442-443-444-445** (Gulcalı, 2015a: 102, 121)

t(ä)rkın sözläñ buryuk a “Çabuk söyleyen ey kumandan!” **AB 451-452** (Gulcalı, 2015a: 102, 121)

sentidä öñrä ölmäkig bulayın ay künk(i)yäm “Senden önce ölseydim ey güneşim!” **AB 487-488** (Gulcalı, 2015a: 105, 122)

g. Birleşik İsim Grubu: Birleşik isim grubu, bir nesneyi karşılamak üzere birden fazla ismin meydana getirdiği kelime grubudur. (Ergin, 2013: 385) Ergin bu kelime grubuyla ilgili şu bilgiyi verir: “Bir nesnenin çok defa tek tek de adı olan isimler aynı nesneyi karşılamak, aynı nesneye beraber ad olmak için doğrudan doğruya, eksiz olarak yan yana gelir ve birleşik isim yaparlar. Birleşik isimler Türkçede hep has isimlerdir. Bazı yer adları ile ikili üçlü bütün şahıs adları Türkçenin birleşik isimlerini teşkil ederler: *Afyon Karahisar, Mehmet Kaplan, Ahmet Hamdi Tanpınar, Halide Edip Adivar, Orhan Veli, Faruk Nafiz Çamlıbel, Taşdemir, Timurtaş, Demirtaş, Ahmet Caferoğlu* gibi.” (Ergin, 2013: 385) Bizim incelememizde, birleşik isim grubu kişi adlarıyla kurulmuştur ve örnekleri oldukça azdır:

tonra (e)ş(i)m(i)g idm(i)ş “Tongra Eşim’i göndermiş.” **T 9** (Tekin, 1994: 5)

bars yıl ekinti ay biş yigirmike tay-gün-tan manıstantakı kiçig di[n]tar burua guru eşid[ip] içimiz isig *sangun itaçuk* üçün bitidim” (Kaplan yılı(nda), ikinci ayın on beşinde, Taygüntan manastırında, (ben) genç dindar (mürüt), mürşit kahinden işitip, ağabeyimiz aziz Sangun İtaçuk için (bu kitabı) yazdım.” **IB 67** (Tekin, 2013: 26, 34)

h. Birleşik Fiil Grubu: Bir isim ile yardımcı bir fiil unsurunun oluşturduğu fiil grubudur. Birleşik fiil grupları, diğer kelime grupları gibi yapıda ve anlamda birlik taşıyan

kelime gruplarıdır. Dolayısıyla, en az iki kelimeden oluşmasına rağmen tek fiil göreviyle kullanılırlar. Birleşik fiil grubunda, isim ile fiil arasına başka kelimeler girebilir.

Muharrem Ergin birleşik fiil grubunu şöyle tanımlar: “Birleşik fiil bir yardımcı file bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime gurubudur. İsim veya fiil unsuru önce, yardımcı fiil sonra getirilir. Yardımcı fiilin başına getirilen unsurun isim veya fiil olmasına göre birleşik fiiller ikiye ayrılır. Bu iki çeşit birleşik fiilin yardımcı filleri de ayrı ayrıdır.” (Ergin, 2013: 386)

ıda t(a)şda k(a)lm(i)şi kubr(a)n(ı)p y(e)ti yüz boltı “Dağda bayırda kalmış olanları toplanıp yedi yüz (kişi) oldu.” **T 4** (Tekin, 1994: 3)

(a)nta kisrā t(ä)ñri bil(i)g b(e)rtük üç(ü)n öz(ü)m ök k(a)g(a)n kışd(i)m “Ondan sonra, Tanrı akıl verdiği için, (onu) ben kendim kağan yaptım.” **T 6** (Tekin, 1994: 4-5)

ol s(a)b(i)g (e)ş(i)d(i)p tün ud(i)sık(i)m k(ä)lm(ä)di künt(ü)z ol(u)rs(i)k(i)m k(ä)lm(ä)di “Bu haberi işitip gece uyuyasım gelmedi, gündüz oturasım gelmedi.” **T 12** (Tekin, 1994: 6-7)

yuyka k(a)l(i)n bols(a)r top(u)lguluk (a)lp (ä)rm(i)ş y(i)ñgä yog(u)n bols(a)r üzg(ü)lük alp (ä)rm(i)ş “Yufka, kalın olursa (onu) delmek zor imiş, ince yoğun olursa (onu) kırmak zor imiş.” **T 13-14** (Tekin, 1994: 7)

k(a)ra t(ä)r(i)m yüg(ü)rt[i] (i)ş(i)g küç(ü)g b(e)rt(i)m ök “Kara terimi döktürerek hizmet ettim.” **T 52** (Tekin, 1994: 20-21)

b(ä)n öz(ü)m k(a)zg(a)ntuk(u)m üç(ü)n il y(ä)mä il boltı “Ben kendim kazandığım için, devlet de devlet oldu.” **T 55-56** (Tekin, 1994: 21-23)

çekik etiñ kutlug bolzun tir “Tarla kuşu! Etin kutlu olsun!, der.” **IB 23** (Tekin, 2013: 21, 29)

kamag üze yaruk boltı tir “Her şeyin üzeri aydınlık oldu, der.” **IB 26** (Tekin, 2013: 21, 29)

esen tükel bolmış tir “(Koyun böylece) sağ salım kalmış, der.” **IB 27** (Tekin, 2013: 22, 30)

bir tabılku yüz boltı yüz tabılku miñ boltı “Bir hünnap yüz oldu. Yüz hünnap bin oldu.” **IB 32** (Tekin, 2013: 22, 30)

abınçu katun bolzun tir “(Bu köle kız) Hatun olsun!, der.” **IB 38** (Tekin, 2013: 23, 31)

ürünj esri inek buzagulaçı bolmış “Ak benekli bir inek doğurmak üzere imiş.” **IB 41** (Tekin, 2013: 23, 31)

agılınğa yılkın bolzun özün uzun bolzun timiş “Ağılında atların olsun, ömrün uzun olsun!, demiş.” **IB 47** (Tekin, 2013: 24, 32)

er busuşlug teñri bulıtlıg boltı “Adam kaygılı, gök bulutlu oldu.” **IB 52** (Tekin, 2013: 24, 32)

yılıkıka kişike edgü boltı tir “Hayvanlar ve insanlar için iyi oldu, der.” **IB 53** (Tekin, 2013: 24, 32)

semiz atı agzı *katıg boltı* “Semiz atın ağzı sertleşti.” **IB 65** (Tekin, 2013: 26, 34)

māniḡ bōkūnki kūn ārtiḡ *kork<g>um bāliḡlāḡūm kālir* “Benim bugün (içimde) çok korkum var.” **AB 91-92** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

bo arıḡ sāmāk iḡinḡā kaḡır yavlak kāyıklār *bar bolup biz yokaḡguluk āmgāḡḡūluk bolmalım* “Bu orman içinde vahşi yabani hayvanlar var olup, biz (ise) yok olacak eziyet çekecek(lerden) olmayalım.” **AB 93-94-95** (Gulcalı, 2015a: 77-78, 109)

kim māniḡ bo āt’ōzümin *esirkāḡūm* idi *kālmāz* “Ki benim bu vücudumu hiç esirgeyesim gelmez.” **AB 97-98** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

adinaguka *asıḡ tusu kılḡalı* bilgä biliglig y(a)ruk közümüz *yok bolur* ārki “Başkasına fayda sağlayacak olan, bilgili (ve) aydınlık gözümüz yok mu oluyor acaba?” **AB 155-156-157** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

bo irinḡ y(a)rılıḡ aç barska nāḡūluk *umug inag bolmaz* m(ä)n “Bu zavallı aç kaplana niçin umut (sığınak) olmayayım?” **AB 171-172** (Gulcalı, 2015a: 83, 112)

enḡ māḡilic kılāyın tep tedi ““Mutlu edeyim.” dedi.” **AB 262-263** (Gulcalı, 2015a: 89, 115)

1. Unvan Grubu: Unvan grubu incelediğimiz eserlerde, genel olarak *unvan bildiren bir isim + kagan/tegin* yapısıyla kurulmuştur. Tonyukuk Yazıtları’nda nispeten yaygın olarak kullanılan bu kelime grubunda çoğunlukla önce unvanlar (*bilge, böḡü, ilteriḡ* vs.), daha sonra ise rütbe bildiren *kagan* (kağan, hükümdar) ismi yer alır. Aç Bars Hikâyesinde ise *bodisatav tegin* kullanımı, unvan grubu olarak düşünülebilecek bir kelime grubudur çünkü *bodisatav* kelimesi, *teginin* (prens) dinî unvanını gösterir.

bilgä tuḡukuk b(ä)n öz(ü)m t(a)bg(a)ḡ il(i)ḡā kıl(i)nt(i)m türk bod(u)n t(a)bg(a)ḡka körür (ä)rti “Bilge Tunyukuk, ben kendim, Çin yönetimi sırasında doğdum. Türk halkı (o zaman) Çin’e bağımlı idi.” **T 1** (Tekin, 1994: 2-3)

bōḡ<ü> k(a)g(a)n b(a)ḡ(a)ru (a)nḡa yıdmiḡ “Böḡü Kağan, bana böyle (haber) göndermiş. **T 34** (Tekin, 1994: 15)

ilt(e)r(i)ḡ k(a)g(a)n bilg(ä)sin üç(ü)n (a)lpin üç(ü)n t(a)bg(a)ḡka y(e)ti y(i)ḡirmi sūḡūḡdi “İlteriḡ Kağan akıllı olduğu için, cesur olduğu için, Çinlilerle on yedi (kez) savaştı.” **T 48-49** (Tekin, 1994: 19-21)

k(a)pg(a)n k(a)g(a)n ol(u)rtd(u)m “(Onu) ben Kapgan Kağan (olarak) tahta oturttum.” **T 51** (Tekin, 1994: 20-21)

sū b(a)ḡi *in(ä)l k(a)g(a)n* t(a)rduḡ ḡ(a)d b(a)rzun t(e)di “Kumandan (olarak) İnel Kağan ile Tarduḡların ḡadı görev yapsınlar! dedi.” **T 31** (Tekin, 1994: 14-15)

anḡaḡnḡa *bodis(a)t(a)v teginniḡ* uluḡı eḡisi yer tāprāmiḡin körüp inisiḡā inḡā tep tedi “Bu esnada Bodhisattva prensin büyük ağabeyi yerin titrediḡini görüp küçük kardeşine ḡöyle dedi.” **AB 314-315-316** (Gulcalı, 2015a: 93, 117)

ol üdün ikinti buryuk ötrü *bodis(a)t(a)v tegin* at'özin buşı berip nātāg kılmış işlärin eyin kâzigçā tüzü tükāti ötündi “O zaman ikinci kumandan, Bodhisattva prensin vücudunu feda ederek neler yaptığını sırasıyla ayrıntılı olarak arz etti.” **AB 457-458-459-460** (Gulcalı, 2015a: 103, 121)

i. Fiilimsi Grupları: Fiilimsi grupları, cümleler gibi cümle ögesi alıp yan cümle oluşturan kelime gruplarıdır. Fiilimsilerin kelime grubu oluşturabilmeleri için en az bir cümle ögesi almaları gerekir.

Muharrem Ergin “fiil gurubu” başlığıyla bu kelime gruplarını şöyle ele alır: “Fiil gurubu fiil isimleri üzerine kurulan kelime gurubudur. Fiil isimleri bu gurubun esas unsurudur ve tabiî en sonda bulunur. Kendisinden önce gelen gerekli unsurlarla birlikte fiil gurubunu meydana getirir. Kendisinden önce gelen bu unsurlar fiil kökünün gerektirdiği unsurlardır. Hareketler tek başına var olmadıkları ve nesnelere bağlı oldukları için onların dildeki karşılıkları olan fiil kök ve gövdeleri de kullanış sahasına çıkarken nesnelere, nesnelerin karşılıkları olan isimlere bağlanmak isterler. Fiil kök ve gövdeleri ancak isimlere bağlandıktan sonra müşahhas hale gelirler. Demek ki her harekette nesne isteme, her fiilde isim isteme hassası vardır.” (Ergin, 2013: 395)

Fiilimsi gruplarını *isim-fiil grubu*, *sıfat-fiil grubu* ve *zarf-fiil grubu* olmak üzere üç başlıkta inceleyebiliriz:

(1) İsim-fiil Grubu: İsim-fiil eklerinden birini alarak kullanılan fiilimsi grubudur. En az bir cümle ögesi alır. İncelediğimiz eserlerde örneği oldukça azdır.

inimizniñ *āt'özin tiñmāk* b(ä)lgüsi “Kardeşimizin vücudunu adadığının işareti(dir).” **AB 321** (Gulcalı, 2015a: 93, 117)

(2) Sıfat-fiil Grubu: Sıfat-fiil eklerinden birini alarak oluşturulan fiilimsi grubudur. Fiilimsi grubu oluşturması için en az bir cümle ögesi alması gerekir. Mevcut eserlerde genel olarak birden fazla cümle ögesi almıştır.

ıda t(a)şda k(a)lm(i)şi kubr(a)n(ı)p y(e)ti yüz boltı “Dağda bayırda kalmış olanları toplanıp yedi yüz (kişi) oldu.” **T 4** (Tekin, 1994: 3)

y(e)ti yüz kişig ud(u)z(u)gma ul(u)gı ş(a)d (ä)rti “Yedi yüz kişiyi sevk eden üstleri “şad” idi.” **T 4-5** (Tekin, 1994: 3)

öz (i)çi t(a)ş(i)n tutm(i)ş t(ä)g biz “Kendi iç (kuvvetler)i (ile) dış (topraklar)ı tutmuş gibiyiz.” **T 13** (Tekin, 1994: 6-7)

ş(a)ntuñ b(a)lık(k)a t(a)loy üg(ü)zkā t(ä)gm(i)ş yok (ä)rm(i)ş “Şantung şehirlerine, Sarı Irmağa vardığı yok imiş.” **T 18** (Tekin, 1994: 9)

t(ä)ñri y(a)rl(i)k(a)duk üç(ü)n üküş t(e)y(i)n korkm(a)d(ı)m(ı)z “Tanrı buyurduğu için, (düşman) çok diye korkmadık.” **T 40-41** (Tekin, 1994: 17)

tinsi oğlu (a)yt(i)gma b(ä)nl(i)g (ä)k t(a)g(i)g (ä)rtü t(ä)m(i)r k(a)p(i)gka t(ä)gi irt(i)m(i)z “Tanrı oğlu” denilen (dorukları ak) benekli (yani “karla kaplı”) Ek dağını aşarak Demir Kapı’ya kadar vardık.” **T 44-45** (Tekin, 1994: 18-19)

tinsi oğlu (a)yt(i)gma t(a)gka t(ä)gm(i)ş idi yok (ä)rm(i)ş “Tanrı oğlu” denilen dağlara (kadar) vardıği hiç yok imiş.” **T 47** (Tekin, 1994: 19)

b(ä)n öz(ü)m k(a)zg(a)ntuk(u)m üç(ü)n il y(ä)mä il boltı “Ben kendim kazandığım için, devlet de devlet oldu.” **T 55-56** (Tekin, 1994: 21-23)

k(a)pg(a)n k(a)g(a)n türük sir bod(u)n yorıduki bu “Kapgan Kağan’ın Türk Sir halkının gelişmesi (işte) bu(dur).” **T 61** (Tekin, 1994: 23)

yılka tegmişig yıdıtmayın ayka tegmişig artatmayın “Bir yıla erişmiş korkutmayayım, bir aya erişmiş bozmayayım.” **IB 59** (Tekin, 2013: 25, 33)

ol antag osuglug çoğlug yalınlig küçlög küsünlög elig hannıñ uluğı hatunınta tugmış körgäli säviglig körklög mänizlig üç oğlanı ärti “O, böylesine parlak (haşmetli) güçlü (kuvvetli) hükümdarın büyük hanımından doğmuş, görünüşü sevimli, güzel (yüzlü) üç oğlu (var) idi.” **AB 71-72-73-74-75** (Gulcalı, 2015a: 76, 108)

ança yorıyu yañı äniüklämiş bir tişi barsıg körtilär “Biraz yürüyüp yeni yavrulmuş bir dişi kaplan gördüler.” **AB 112-113** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

bo montag yıdıg k(ä)rgäksiz ät’özümün sıdmiş kemişmiş yin yar täg tiñip ıdalap bo irinç y(a)rılıg aç barska nägülük umug mag bolmaz m(ä)n “Böyle kötü kokan, gereksiz bedenimi atmış tükürük ve sümük gibi (bir yana) bırakıp, bu zavallı aç kaplana niçin umut (sığınmak) olmayayım?” **AB 169-170-171-172** (Gulcalı, 2015a: 83, 112)

ät’özümün isig özümün tiñgülük ıdalaguluk üd kolu soka kälti “Vücudumu, hayatımı adamak zamanı çıkageldi.” **AB 185-186** (Gulcalı, 2015a: 84, 112)

kamag kurtlarınñ koñuzlarınñ tergini kannıñ yirinnıñ ornagı sinjirin tamırın yörgälmiş süñöklär ulagı üzä tuñuşmış ärtinü yirinçig yarsınçig ärtür “Bütün böceklerin yığıldığı, kanın irinin toplandığı yeri, damarlarla sarılmış kemikler(in) bağla(n)masıyla tutunmuş, son derece iğrenç (bir yapı)dır.” **AB 219-220-221-222-223** (Gulcalı, 2015a: 86, 113-114)

alku burhanlar üzä ögitmiş idok nomlug ät’özüg tanuklaguluk “Bütün budaların övdüğü zarif ilahî vücudu tanıklamalı.” **AB 234-235** (Gulcalı, 2015a: 87, 114)

nä kılınmışın arıtı bilinmüz boltılar “Ne yapacaklarını artık hiç bilemez oldular.” **AB 476-477** (Gulcalı, 2015a: 104, 122)

kim ärti ärki ölürdäçi ögükk(i)yäm çak seni “Kim idi (o) acaba öldüren sevgili yavrum seni!” **AB 501-502** (Gulcalı, 2015a: 106, 123)

(3) Zarf-fiil Grubu: Zarf-fiil eklerinden birini alarak oluşturulan fiilimsi grubudur. En az bir cümle ögesi alır. Zarf-fiil grupları cümle içinde zarflı yan cümle oluşturur, yani zarf tümleci olarak kullanılır.

türk bod(u)n k(a)nin bulm(a)y(i)n t(a)bg(a)çda (a)dr(ı)ltı “Türk halkı, (kendi) hanını bulmayınca, Çin’den ayrıldı.” **T 2** (Tekin, 1994: 2-3)

k(a)nin kod(u)p t(a)bg(a)çka y(a)na iç(i)kdi “Hanını bırakıp Çin’e yeniden bağımlı oldu.” **T 2** (Tekin, 1994: 2-3)

bilgä tuñukuk buyla b(a)ga t(a)rk(a)n birlä ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n bol(u)y(i)n b(i)ryä t(a)bg(a)ç(ı)g öñrä kıt(a)n(ı)g yırya og(u)z(u)g ük(ü)ş ök öl(ü)rti “Bilge Tunyukuk Buyla Bağa Tarkan sayesinde İlteriş kağan olarak güneyde Çinlileri, doğuda Kıtayları, kuzeyde Oğuzları pek çok öldürdü.” **T 6-7** (Tekin, 1994: 4-5)

kök öñ(ü)g yog(u)ru öt(ü)k(ä)n yışg(a)ru ud(u)zt(u)m “Kök Öng (ırmağı)nı geçerek (orduyu) Ötüken dağlarına sevk ettim.” **T 15** (Tekin, 1994: 7)

öt(ü)k(ä)n y(e)r(i)g konm(i)ş t(e)y(i)n (e)ş(i)d(i)p b(i)ry(ä)ki bod(u)n kury(a)k yıry(a)k öñr(ä)ki bod(u)n k(ä)lti “(Türk halkı) Ötüken toprağına yerleşmiş diye haber alıp güneydeki halklar, batıdaki, kuzeydeki ve doğudaki halklar (üzerimize) geldiler.” **T 17** (Tekin, 1994: 8-9)

türk bod(u)n kıl(lı)ng(a)lı türk k(a)g(a)n ol(u)rg(a)lı ş(a)ntuñ b(a)lık(k)a t(a)loy üg(ü)zkä t(ä)gm(i)ş yok (ä)rm(i)ş “Türk halkı (yaratılalı), Türk kağanı tahta oturalı Şantung şehirlerine, Sarı Irmağa vardığı yok imiş.” **T 18** (Tekin, 1994: 8-9)

yarın kiçe altun örgin üze olurupan meñileyür men “Sabah akşam altın taht üzerinde oturarak mutlu oluyorum.” **IB 1** (Tekin, 2013: 19, 27)

tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin tutar men sebdükümin yiyür men “Vücudumun tüyleri henüz tam büyümemiş olmakla birlikte, deniz (kıyısın)da yatarak dilediğimi tutuyor, sevdiğimi yiyorum.” **IB 3** (Tekin, 2013: 19, 27)

çıntan ıgaç üze olurupan meñileyür men “Sandal ağacı üzerinde oturarak mutlu oluyorum.” **IB 4** (Tekin, 2013: 19, 27)

altun kurugsakımin kılıçın kesipen özüm[in] yul [in]intin başımın yul ebintin tir “Altın kursağımyı kılıç ile keserek nefsimi kopar ininden, başımı kopar evinden, der.” **IB 8** (Tekin, 2013: 19, 27)

yaglıg kamic bulupan yalgayu tirilmiş “Yağlı bir kepçe bulup yalamış, (öylece) hayatta kalmış.” **IB 13** (Tekin, 2013: 20, 28)

yirin öpen yügürü barmış “(Kaldığı) yerini düşünüp koşarak gitmiş.” **IB 16** (Tekin, 2013: 20, 28)

āk at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötüğke ıdmiş tir “Kır at, rakibini üç arayışta seçerek bir dilsiz duaya yollamış, der.” **IB 19** (Tekin, 2013: 21, 29)

udımag odguru yatıglıg turguru yoriyur men “Uyuyanları uyandırıp yatanları kaldırım.” **IB 20** (Tekin, 2013: 21, 29)

karı üpgük yıl yarumazkan etdi “Yaşlı hüthüt (kuşu) (yeni) yıl (sabahı daha ortalık) ağarmamışken öttü.” **IB 21** (Tekin, 2013: 21, 29)

kün ortu yütürüp tün ortu kanta negüde bulgay ol tir “Güpegündüz kaybedip gece yarısı nerede, nasıl bulacak, der.” **IB 24** (Tekin, 2013: 21, 29)

bir karı öküzüg bilin biçe kumursga yimiş “Yaşlı bir öküzü, bir karınca, belini biçerek yemiş.” **IB 37** (Tekin, 2013: 23, 31)

kaçan anda tägip ilinçü mänı işin ärtürdüktä ötrü ol üç tegitlär hua çäçäk tüş yemiş ävdigäli aṭaları elig bägkä ötüñüp ayıṭıp kaltılar “Oraya ulaşip eğlenip neşelendikten sonra, üç prens çiçek, meyve, (ve) yemiş toplamak için babaları hükümdara (izin için) sorup (geride) kaldılar.” **AB 81-82-83-84-85** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

anda monda ınaru bärü yoriyu bir ulug kamışlıg bärk arıgka kirip ötrü anda tıngalı olordılar “Oraya buraya, öteye beriye yürüyerek büyük, kamışlı koyu bir ormana girip sonra orada dinlenmek için oturdular.” **AB 85-86-87-88** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

tingalı olormışta `än uluḡı tegin iki inilärinjä inçä tep ṭedi “Dinlenmeye oturduklarında en büyük prens iki küçük kardeşine şöyle dedi.” **AB 88-89-90** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

bo savıg äşidip üçünçi m(a)has(a)tve tegin iki eçilärinjä ötrü inçä tep ötündi “Bu sözü duyup üçüncü prens Mahāsattva iki ağabeyine şöyle söyledi.” **AB 100-101-102** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

bo üç teginlär öz öz köñüllärintäki sakınmış savların sözläşip ötrü örü turup ol arıg içintä ṭakı içgärü kirtilär “Bu üç prens kendi akıllarından geçen sözleri konuşup sonra kalkıp o orman içinden daha içeri girdiler.” **AB 108-109-110-111** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

ança yoriyu yañı änüklämiş bir tişi barsıg körtılär “Biraz yürüyüp yeni yavrulamış bir dişi kaplan gördüler.” **AB 112-113** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

ol aç bars ymä änükläp yeti kün ärtmiş ärti “O aç kaplan yavrulayalı yedi gün geçmişti.” **AB 113-114** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

j. Kısaltma Grupları: Dil zihinde tasarlananı ifade etme ve açıklama durumudur. Zihinde tasarlanan olgu, kavram veya nesne her zaman bir bütün olarak belirmez, bazen eksiltiyle veya kısaltılarak ortaya çıkar. Bu durum, çoğunlukla “*en az çabayla ifade etme*” veya “*derin yapı-yüzey yapı*” olgularıyla ilişkilendirilir. İşte kısaltma grupları, bu noktadan hareketle belirmiş kelime grupları olarak düşünülebilir.

Muharrem Ergin kısaltma gruplarını şöyle açıklamıştır: “Bunlar kelime guruplarının ve cümlelerin kısalması, yıpranması neticesinde ortaya çıkan kelime guruplarıdır. Her hangi bir kaideleri yoktur. Daha geniş bir guruptan kısalmış ve klişeleşmiş guruplardır. Sayıları pek fazla değildir.” (Ergin, 2013: 396-397)

(1) Bulunma-Ayrılma (Lokatif) Durumu Grubu: Bulunma ayrılma (lokatif) durumu eki alan bir isimle yalın durumda olan bir isimden oluşur. Örneği yok denecek kadar azdır.

Muharrem Ergin bu kelime grubunu (lokatif gurubunu) şöyle tanımlar: “Lokatifli bir isim unsuru ile ondan sonra gelen bir isim unsurunun meydana getirdiği kelime gurubudur. Her iki unsur da ya tek bir isim veya isim yerine geçen bir kelime gurubu olur: *geçmişte bugün, dam üstünde saksağan, elde bir, yükte hafif, pahada ağır, işinde usta, işinde gücünde adam, üçte iki, dörtte bir, beşte üç, onda bir, yüzde beş, binde bir* misallerinde olduğu gibi.” (Ergin, 2013: 394)

kamagta kığıgi sāvār amrak ogulum yalañuz kalıp kâlmāsār bolmış bolgay oğgurak adırılğuluk alp ada tep monçulayu siñilādi ”Hepsinden küçüğü, sevgili oğlum yalnız kalıp gelmezse, mutlaka olacak ayrılık tehlikesi, diye böylece sızlandı.” **AB 437-438-439-440** (Gulcalı, 2015a: 101-102, 121)

*idişimte ayakımta öñi*²² kança barır men tir “Kabımdan kacağımdan ayrı nereye gidiyorum ben?, demiş.” **IB 42** (Tekin, 2013: 23, 31)

(2) Ayrılma/Çıkma (Ablatif) Durumu Grubu: Ayrılma/çıkma (ablatif) durumu eki alan bir isimle yalın durumda olan bir isimden oluşur. İncelememizde oldukça istisnai örnekleri vardır.

Muharrem Ergin ayrılma/çıkma durumu gurubunu (ablatif gurubunu) şu şekilde açıklar: “Ablatif bir unsurla ondan sonra gelen bir isim unsurunun meydana getirdiği kelime gurubudur. Her iki unsur da ya tek bir isim veya isim yerine geçen bir kelime gurubu olur: *kafadan kontak, doğuştan sakat, yandan çarklı, anadan doğma, sonradan görme, sıradan adam, gözden uzak, ağızdan dolma, candan arkadaş, yalandan dostluk, içinden pazarlıklı, kendisinden çok emin, bunlardan biri, eğlencesine düşkün olanlardan hiç biri, içlerinden çoğu, gençlerden üçü* misallerinde olduğu gibi.” (Ergin, 2013: 394)

törttin sıñar yer oronug iymiş basmış “Dört bir yanındaki yerleri, (kendine) tâbi kılmış.” **AB 65-66** (Gulcalı, 2015a: 76, 108)

koptın sıñar yağısız yavlapsız artı “Her tarafı düşmandan arındırmış idi.” **69-70** (Gulcalı, 2015a: 76, 108)

²² Bu örnek ilk bakışta bir edat grubu gibi görünse de bizce *idişimte ayakımta öñi* kelimelerinden sonra düşen bir *bol-* fiili söz konusudur. Yani kelime *idişimte ayakımta öñi* [bolup] “kabımdan kacağımdan ayrı [olarak/kalarak] şeklinde tasarlanmıştır. Dolayısıyla bu kelime grubu bulunma-ayrılma (lokatif) durumu grubu içerisinde değerlendirilmiştir.

k. Sayı Grubu: Türkçede sayıların karşılanması üç şekilde gerçekleşir: “1. tek kelime ile, 2. sıfat tamlaması ile, 3. sayı gurubu ile.” (Ergin, 2013: 390) A. von Gabain *Eski Türkçenin Grameri*’nde sayıları *asıl sayılar, sıra sayıları, üleştirme sayıları, ortaklık sayıları, katlama sayıları, sayılardan türetilmiş olanlar, belirsiz sayılar* gibi alt başlıklarda incelemiştir. (Gabain, 1988: 74-76) Talat Tekin de *Orhon Türkçesi Grameri*’nde benzer şekilde *asıl sayılar, sıra sayıları, topluluk sayıları, katlama sayıları, belirsizlik sayıları* başlıklarıyla ele almıştır. (Tekin, 2016: 120-125)

İncelediğimiz eserlerde, önce küçük sayı daha sonra da büyük sayı yer alır: *küçük sayı + büyük sayı*.²³

t(a)bg(a)çka y(e)ti y(i)girmi sün(ü)şdi kıt(a)ńka y(e)ti sün(ü)şdi og(u)zka b(e)ş sün(ü)şdi “Çinlilerle on yedi (kez) savaştı, Kıtaylılarla yedi (kez) savaştı, Oğuzlarla (da) beş (kez) savaştı.” **T 49** (Tekin, 1994: 20-21)

bars yıl ekinti ay biş yigirmike tay-gün-tan manıstantakı kiçig di[n]tar burua guru eşid[ip] içimiz isig sangun itačuk üçün bitidim” (Kaplan yılı(nda), ikinci ayın on beşinde, Taygüntan manastırında, (ben) genç dindar (mürit), mürşit kahinden işitip, ağabeyimiz aziz Sangun İtačuk için (bu kitabı) yazdım.” **IB 67** (Tekin, 2013: 26, 34)

bo ät'öz ärsär *altı kırk* törlüg arıgsızların tolu suv üzäki kār(ä)kü täg b(ä)ksiz yarpsız kamag kurtlarınıñ koñuzlarınıñ tergini kannıñ yirinnıñ ornagı sıjirin tamırın yörgälmiş sünöklär ulagı üzä tuıuşmış ärtiñü yirinçig yarsınçig ärür “Bu vücut ise otuz altı türlü pislikle dolu, su üstündeki köpük gibi dayanıksızdır. Bütün böceklerin yığıldığı, kanın irinin toplandığı yeri, damarlarla sarılmış kemikler(in) bağla(n)masıyla tutunmuş, son derece iğrenç (bir yapı)dır.” **AB 216-217-218-219-220-221-222-223** (Gulcalı, 2015a: 86, 113-114)

2. Cümlelerin Öğeleri: Cümle bir durumu, hareketi, olayı, fikri belirten, yargı bildiren söz veya sözdizimidir. Yani, cümleler en az bir yargı taşımak zorundadır. Cümleler dilin en geniş unsurlarıdır ve ifade ettiği anlam çerçevesine göre çeşitli cümle öğeleri alırlar. Cümlelerin öğelerini şöyle sıralayabiliriz: *yüklem, özne, nesne, zarf tümleci, yer-yön tümleci*.

a. Yüklem: Cümlede yargıyı bildiren esas ögedir. Yüklem sayısı kadar, cümle meydana gelir. Böylelikle yüklem, cümlelerin en temel ögesini oluştururlar. İncelediğimiz eserlerde yüklem genellikle sonda kullanılmıştır.

bilgä tuńukuk b(ä)n öz(ü)m t(a)bg(a)ç il(i)ñä *kıl(ı)nt(ı)m* türk bod(u)n t(a)bg(a)çka *kör(ü)r (ä)rti* “Bilge Tunyukuk, ben kendim, Çin yönetimi sırasında doğdum. Türk halkı (o zaman) Çin’e bağımlı idi.” **T 1** (Tekin, 1994: 2-3)

türk bod(u)n k(a)nın bulm(a)y(i)n t(a)bg(a)çda *(a)dr(ı)ltı* “Türk halkı, (kendisi) hanını bulmayınca, Çin’den ayrıldı.” **T 2** (Tekin, 1994: 2-3)

k(a)nın kod(u)p t(a)bg(a)çka y(a)na *iç(i)kdi* “Hanını bırakıp Çin’e yeniden bağımlı oldu.” **T 2** (Tekin, 1994: 2-3)

²³ Eski Türkçede sayıların kullanımıyla ilgili geniş bilgi için bk. (Erdal, 2004: 220-227)

türk sir bod(u)n y(e)rintä bod *k(a)lm(a)dı* “Türk Sir halkı(nın) ülkesinde boy kalmadı.” **T 3-4** (Tekin, 1994: 2-3)

yırya og(u)z(u)g ük(ü)ş ök *öl(ü)rti* “Kuzeyde Oğuzları pek çok öldürdü.” **T 7** (Tekin, 1994: 4-5)

tonra (e)ş(i)m(i)g *ıdm(i)ş* “Tongra Eşim’i göndermiş.” **T 9** (Tekin, 1994: 5)

kök öñ(ü)g yog(u)ru öt(ü)k(ä)n yışg(a)ru *ud(u)zt(u)m* “Kök Öng (ırmağı)nı geçerek (orduyu) Ötüken dağlarına sevk ettim.” **T 15** (Tekin, 1994: 7)

üg(ü)zkä *tüşdi* “İrmağa düştüler.” **T 16** (Tekin, 1994: 8-9)

türk bod(u)n(u)g öt(ü)k(ä)n y(e)rkä b(ä)n öz(ü)m bilgä tuñukuk *<k(ä)lürt(ü)m>* “Türk halkını Ötüken toprağına ben kendim, Bilge Tunyukuk, (getirdim).” **T 17** (Tekin, 1994: 8-9)

k(a)g(a)n(n)ma *öt(ü)nt(ü)m* “Kağanıma arz ettim.” **T 24-25** (Tekin, 1994: 11)

kögm(ä)n yış(ı)g (ä)b(i)rü *k(ä)lt(i)m(i)z* “Kögmən dağlarını dolanıp geldik.” **T 28** (Tekin, 1994: 13)

(a)nı (ä)rt(di)m(i)z “Onları geçtik.” **T 44** (Tekin, 1994: 18-19)

öt(ü)ntük öt(ü)ñç(ü)m(i)n (e)ş(i)dü b(e)rti “Arz ettiğim ricamı dinlemek lütfunda bulundu.” **T 15** (Tekin, 1994: 7)

k(a)g(a)n(n) *tutd(u)m(u)z* “Kağanlarını tuttuk.” **T 41** (Tekin, 1994: 17)

(a)nta *öl(ü)rti* “Orada öldürdü(k).” **T 42** (Tekin, 1994: 18-19)

tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin *tutar men* sebdükümin *yyiür men* “Vücudumun tüyleri henüz tam büyümemiş olmakla birlikte, deniz (kıyısın)da yatarak dilediğimi tutuyor, sevdiğimi yiyorum.” **IB 3** (Tekin, 2013: 19, 27)

altun başlıg yılan men “Altın başlı yılanım.” **IB 8** (Tekin, 2013: 19, 27)

altun kursakımın kılıçın kesipen özüm[in] *yul* [in]intin başımın *yul* ebintin *tir* “Altın kursağıma kılıç ile keserek nefsimi kopar ininden, başımı kopar evinden, der.” **IB 8** (Tekin, 2013: 19, 27)

esnegen bars men “Esneyip duran kaplanım.” **IB 10** (Tekin, 2013: 20, 28)

yaglıg kamic bulupan yalgayu *tirilmiş* “Yağlı bir kepçe bulup yalamış, (öylece) hayatta kalmış.” **IB 13** (Tekin, 2013: 20, 28)

kuzgunug ıgaçka *bāmiş* “(Bir) kuzgunu ağaca bağlamışlar.” **IB 14** (Tekin, 2013: 20, 28)

āk at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötüğke ıdmış *tir* “Kır at, rakibini üç arayışta seçerek bir dilsiz duaya yollamış, der.” **IB 19** (Tekin, 2013: 21, 29)

ürün köpükümin saçar men “Ak köpüklerimi (ağzımdan öyle) saçarım.” **IB 20** (Tekin, 2013: 21, 29)

kidizig subka *sukmiş* “(Adamın biri) keçeyi suya sokmuş.” **IB 33** (Tekin, 2013: 22, 30)

yagığ *sançmış* “Düşmanı mızraklamış.” **IB 34** (Tekin, 2013: 22, 30)

bir karı öküzüg bilin biçe kumursga *yimiş* “Yaşlı bir öküzü, bir karınca, belini biçerek yemiş.” **IB 37** (Tekin, 2013: 23, 31)

tebe titigke *tüşmiş* “Bir deve bir bataklığa düşmüş.” **IB 46** (Tekin, 2013: 24, 32)

togan kuş teñridin kodı tabışgan tipen *kapmış* “Bir şahin (İşte) bir tavşan! diyerek göklerden aşağı inmiş ve (tavşanı) kapmak istemiş.” **IB 44** (Tekin, 2013: 23, 31)

alp er oğlu süke *barmış* “Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş.” **IB 55** (Tekin, 2013: 25, 33)

bulgay ärki biz yeg adrok buyanıg “Biz daha iyi sevabı bulacak mıyız?” **AB 107** (Gulcalı, 2015a: 78, 110)

ol arıg içintä takı içgärü *kirtilär* “O orman içinden daha içeri girdiler.” **AB 110-111** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

öz änüklärin yegäli *kılınur* “Kendi yavrularını yemek üzeredir.” **AB 125** (Gulcalı, 2015a: 80, 110)

tınl(ı)glarka *asıg tusu kılurlar* “Canlılara fayda sağlarlar.” **AB 160** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

bo montag yıdığ k(ä)rgäksiz ät’özümün sıdmiş kemişmiş yin yar täg titip ıdalap bo irinç y(a)rılıg aç barska nägülük *umug inag bolmaz m(ä)n* “Böyle kötü kokan, gereksiz bedenimi atmış tükürük ve sümük gibi (bir yana) bırakıp, bu zavallı aç kaplana niçin umut (sığınak) olmayayım?” **AB 169-170-171-172** (Gulcalı, 2015a: 83, 112)

näñ ymä bo ät’özüg küyü küzätü ayayu tutup artatmagalı idi *umadım* “Her halükârda bu vücudu koruyup, (ona) değer verip (de) çürümesini asla önleyemedim.” **AB 194-195-196** (Gulcalı, 2015a: 85, 113)

meni kemişü utup *sävinçsiz utlısız kılıtı* “Beni mahvedip yenerek mutsuz etti.” **AB 198-199** (Gulcalı, 2015a: 85, 113)

tärkin tavratı tonın suçulup kemiş butıkı üzä asıp inçä b(ä)k katıg sav *sözläti* “Çabucak giysilerini çıkartıp kemiş budağına asıp, oldukça sert bir şekilde şöyle söyledi.” **AB 251-252-253** (Gulcalı, 2015a: 88-89, 114-115)

kök kalıktın t(ä)ñrid(ä)m yıd yıpar hua çäçäklär *tüşdi yagdı* “Gökyüzünden ilahî misk kokulu çiçekler yağdı.” **AB 287-288-289** (Gulcalı, 2015a: 91, 116)

monçulayu sözläşü açığıları kälip *yeriñütilär yıgladılar* “Şu şekilde konuşarak üzüлüp yerindiler, ağladılar.” **AB 329-330-331** (Gulcalı, 2015a: 94, 117)

birläk(i)yä ünüp üçägü nägülük *titdiñ* özügin “Beraber çıkıp üçümüz ne diye terk ettin kendini!” **AB 348-349** (Gulcalı, 2015a: 95, 118)

kim ärti ärki ölürdäçi ögükk(i)yäm çak seni “Kim idi (o) acaba öldüren sevgili yavrum seni!” **AB 501-502** (Gulcalı, 2015a: 106, 123)

b. Özne: Cümlede yüklemi *yapan* veya yüklemde *olan* ögeyi bildirir. Türkçede bilindiği üzere her zaman özne kullanılmaz, yüklemün kişi çekiminden hareketle öznenin kaçınıcı kişiye ait olduğu anlaşılır. Özneyi bulmak için, yükleme *kim* veya *ne* sorusu sorulur. Genelde özneler cümlelerin başında yer alır. Bununla beraber özneler tek bir kelimeden oluşabileceği gibi, kelime gruplarından da oluşabilir.

türk bod(u)n t(a)bg(a)çka kör(ü)r (ä)rti “Türk halkı (o zaman) Çin’e bağımlı idi.” **T 1** (Tekin, 1994: 2-3)

t(ä)ñri öl t(e)m(i)ş (ä)r(i)nç “Tanrı “Öl!” demiş olmalı.” **T 3** (Tekin, 1994: 2-3)

(e)ki ül(ü)gi (a)tl(ı)g (ä)rti “İki bölüğü atlı idi.” **T 4** (Tekin, 1994: 3)

y(e)ti yüz kişig ud(u)z(u)gma ul(u)gı ş(a)d (ä)rti “Yedi yüz kişiyi sevk eden üstleri “şad” idi.” **T 4-5** (Tekin, 1994: 3)

öz(ü)m ök k(a)g(a)n kışd(ı)m “(Onu) ben kendim kağan yaptım.” **T 6** (Tekin, 1994: 4-5)

b(i)lg(ä)si ç(a)b(i)şi b(ä)n ök (ä)rt(i)m “Danışmanı (ve) kumandanı ben idim.” **T 7** (Tekin, 1994: 4-5)

bod(u)n bog(u)zi tok (ä)rti “Halkın boğazı tok idi.” **T 8** (Tekin, 1994: 4-5)

y(a)r(ı)ş y(a)zıda on tüm(ä)n sü t(e)r(i)lti “Yarış ovasında yüz bin asker toplandı.” **T 36** (Tekin, 1994: 16-17)

ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n k(a)zg(a)nm(a)s(a)r udu b(ä)n öz(ü)m k(a)zg(a)nm(a)s(a)r il y(ä)mä bod(u)n y(ä)mä yok (ä)rt(ä)çi (ä)rti “İlteriş Kağan kazanmasa (idi), ve ben kendim kazanmasa (idim) devlet de halk da olmayacak idi.” **T 54-55** (Tekin, 1994: 21)

öz(ü)m k(a)rı bolt(u)m ul(u)g bolt(u)m “(Şimdi) ben kocaldım, yaşlı oldum.” **T 56** (Tekin, 1994: 22-23)

beg er yuntıjaru barmış “Bey atlarına doğru gitmiş.” **IB 5** (Tekin, 2013: 19, 27)

adıglı toñuzlı ärt üze sokuşmış ermiş “(Bir) ayı ile (bir) domuz (bir) dağ geçidinde çarpışmışlar.” **IB 6** (Tekin, 2013: 19, 27)

ulug eb örtenmiş “Büyük (bir) ev yanmış.” **IB 9** (Tekin, 2013: 20, 28)

sarıg atlıg sabçı yazıg atlıg yalabaç edgü söz sab elti kelir “Sarı atlı haberci, yağız atlı elçi iyi haberler getirerek geliyor.” **IB 11** (Tekin, 2013: 20, 28)

er abka barmış “Adam(ın biri) ava gitmiş.” **IB 12** (Tekin, 2013: 20, 28)

uzun tonlug közüñüsün kölke içgünmiş “(Bir) kadın aynasını göle düşürmüş.” **IB 22** (Tekin, 2013: 21, 29)

oglan kekük tezekin bultı “(Bir) oğlan kartal tezeğini buldu.” **IB 23** (Tekin, 2013: 21, 29)

kugu kuş kanatıña urup anın kalıyu barıpan ögiñe kañıña tegürmiş “Kuğu kuşu (onu) kanatlarına vurup onunla uçmuş ve anasına babasına eriştirmiş.” **IB 35** (Tekin, 2013: 22, 30)

ürünj esri inek buzagulaçı bolmış “Ak benekli bir inek doğurmak üzere imiş.” **IB 41** (Tekin, 2013: 23, 31)

togan kuş tenridin kodı tabışgan tipen kapmış “Bir şahin (İşte) bir tavşan! diyerek göklerden aşağı inmiş ve (tavşanı) kapmak istemiş.” **IB 44** (Tekin, 2013: 23, 31)

a öñrä artmış üddä bo çambudivip uluşta *m(a)haraṭe atl(ı)g elig han* bar artı “Çok eski devirlerde, bu dünyada Mahāratha adlı (bir) hükümdar var idi.” **AB 59-60-61** (Gulcalı, 2015a: 75, 108)

koptın sınar yağısız yavlaksız artı “Her tarafı düşmandan arındırmış idi.” **AB 69-70** (Gulcalı, 2015a: 76, 108)

ol üç tegiñlär hua çäçäk tüş yemiş ävdiğäli aṭaları *elig bağkä* ötünüp ayıtıp kaltılar “Üç prens çiçek, meyve, (ve) yemiş toplamak için babaları hükümdara (izin için) sorup (geride) kaldılar.” **AB 83-84-85** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

`*añ uluğı tegin* iki iniläriñä inçä tep teḍi “En büyük prens iki küçük kardeşine şöyle dedi.” **AB 89-90** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

bo savıg aşıdip *üçünçi m(a)has(a)tve tegin* iki eçiläriñä ötrü inçä tep ötündi “Bu sözü duyup üçüncü prens Mahāsattva iki ağabeyine şöyle söyledi.” **AB 100-101-102** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

mäniñ idi *korkınçım ayınçım* yok “Benim hiç korkum yok.” **AB 104** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

közüm ämiğim täpräyür “Gözüm göğsüm seğriyor.” **AB 376-377** (Gulcalı, 2015a: 97, 119)

tözünüm a *s(ä)n* nänj busma busrulma “Ey azizim! Sen hiç üzülme.” **AB 409-410** (Gulcalı, 2015a: 99, 120)

ötrü *elig bağ* aña ay buryuk a amrak aṭayım *m(a)has(a)tve kanta* ärmiş tep ayıtı *y(a)rılıkadı* “Hükümdar ona: “Ey kumandan, sevgili yavrum Mahāsattva nasılmış?” diye sordu.” **AB 442-443-444-445** (Gulcalı, 2015a: 102, 121)

c. Nesne: Cümlede yüklemden etkilenen durumu belirten ögedir. Bir cümlede nesne bulunabilmesi yüklemın geçişli bir fiil olması gerekir. Bu noktada yüklemden etkilenen durum, nesne eki alarak veya almayarak nesne ögesini oluşturur. Nesne ögesi, nesne eki aldığı durumda anlam daha sınırlı ve dardır, nesne eki almadığı durumda ise anlam daha geniş ve kapsayıcıdır. Nesneler tek kelimeden oluşabileceği gibi, kelime gruplarından da oluşabilir. Cümlede nesneyi bulmak için, yükleme *neyi*, *kimi* soruları sorulur.

bilgä tuñukuk buyla b(a)ga t(a)rk(a)n birlä ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n bol(u)y(ı)n b(i)ryä *t(a)bg(a)ç(i)g öñrä küt(a)ñ(i)g yırya og(u)z(u)g ük(ü)ş ök öl(ü)rti* “Bilge Tunyukuk Buyla Bağa Tarkan sayesinde İlteriş kağan olarak güneyde Çinlileri, doğuda Kıtayları, kuzeyde Oğuzları pek çok öldürdü.” **T 6-7** (Tekin, 1994: 4-5)

t(a)bg(a)çg(a)ru kunı s(ä)ñün(ü)g idm(i)ş “Çin’e General Ku’yu göndermiş.” **T 9** (Tekin, 1994: 5)

toñra (e)ş(i)m(i)g idm(i)ş “Tongra Eşim”i göndermiş.” **T 9** (Tekin, 1994: 5)

ol (e)ki kişi b(a)r (ä)rs(ä)r *sini t(a)bg(a)ç(i)g* ölürt(ä)çi “O iki kişi var oldukça, sizi, Çinlileri öldürecektir.” **T 10** (Tekin, 1994: 5)

bini og(u)z(u)g öl(ü)rt(ä)çik “Bizi, Oğuzları öldürecektir şüphesiz.” **T 10-11** (Tekin, 1994: 5-7)

öt(ü)ntük öt(ü)nç(ü)m(i)n (e)ş(i)dü b(e)rti “Arz ettiğim ricamı dinlemek lütfunda bulundu.” **T 15** (Tekin, 1994: 7)

türk bod(u)n(u)g öt(ü)k(ä)n y(e)rkä b(ä)n öz(ü)m bilgä tuñukuk <k(ä)lürt(ü)m> “Türk halkını Ötüken toprağına ben kendim, Bilge Tunyukuk, (getirdim).” **T 17** (Tekin, 1994: 8-9)

b(ä)n s(a)ña nā (a)y(a)yin “Ben sana (daha) ne diyeyim?” **T 32** (Tekin, 1994: 14-15)

k(a)g(a)nin tutd(u)m(u)z “Kağanlarımı tuttuk.” **T 41** (Tekin, 1994: 17)

(a)nı (ä)rt(di)m(i)z “Onları geçtik.” **T 44** (Tekin, 1994: 18-19)

tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan *tapladukumin* tutar men *sebdükümin* yiyür men “Vücudumun tüyleri henüz tam büyümemiş olmakla birlikte, deniz (kıyısın)da yatarak dilediğimi tutuyor, sevdiğimi yıyorum.” **IB 3** (Tekin, 2013: 19, 27)

kuzgunug ığaçka bāmiş “(Bir) kuzgunu ağaca bağlamışlar.” **IB 14** (Tekin, 2013: 20, 28)

ürün köpükümin saçar men “Ak köpüklerimi (ağızımdan öyle) saçarım.” **IB 20** (Tekin, 2013: 21, 29)

uzun tonlug *közünjüsin* kölke içgünmiş “(Bir) kadın aynasını göle düşürmüş.” **IB 22** (Tekin, 2013: 21, 29)

oglan *kekük tezekin* bultı “(Bir) oğlan kartal tezeğini buldu.” **IB 23** (Tekin, 2013: 21, 29)

eki öküzüg bir bukursıka kölmüş “İki öküzü bir sabana koşmuşlar.” **IB 25** (Tekin, 2013: 21, 29)

kidizig subka sukmuş “(Adamın biri) keçeyi suya sokmuş.” **IB 33** (Tekin, 2013: 22, 30)

yagıg sançmış “Düşmanı mızraklamış.” **IB 34** (Tekin, 2013: 22, 30)

bir karı öküzüg bilin biçe kumursga yimiş “Yaşlı bir öküzü, bir karınca, belini biçerek yemiş.” **IB 37** (Tekin, 2013: 23, 31)

törtin sınar yer oronug iymiş basmış “Dört bir yanındaki yerleri, (kendine) tâbi kılmış.” **AB 65-66** (Gulcalı, 2015a: 76, 108)

bulgay ärki biz yeg adrok buyanıg “Biz daha iyi sevabı bulacak mıyız?” **AB 107** (Gulcalı, 2015a: 78, 110)

ança yorıyu yañı änüklämiş bir tişi barşıg körtilär “Biraz yürüyüp yeni yavrulamış bir dişi kaplan gördüler.” **AB 112-113** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

öz änüklärin yegäli kılınur “Kendi yavrularını yemek üzeredir.” **AB 125** (Gulcalı, 2015a: 80, 110)

barçanı tiñmiş idalamış bolur m(ä)n “Hepsini terk etmiş olurum.” **AB 215-216** (Gulcalı, 2015a: 86, 113)

tolu tükäl bışrunmaklıg ädgüg ägsüksüz bütürgülük “Mükemmel eğitim almayı (ve) iyiliği eksiksiz (şekilde) tamamlamalı.” **AB 230-231** (Gulcalı, 2015a: 87, 114)

bodis(a)t(v)nıñ kalmış süñöklüg şarırın ävđidilär yıgdılar “Bodhisattva’nın geri kalmış kemiklerini topladılar.” **AB 521-522** (Gulcalı, 2015a: 107, 123)

d. Zarf Tümleci: Zarf tümleci yüklemnin ne zaman, nasıl, kiminle, neyle, ne kadar, hangi durumda yapıldığını bildiren ve açıklayan cümle ögesidir. Bilindiği üzere, zarflar ve zarf yapıları cümlede zarf tümleci olarak kullanılır. Zarf tümleci tek kelime hâlinde olabileceği gibi, kelime grubu olarak da kullanılabilir.

k(e)y(i)k yiyü t(a)b(i)şg(a)n y(e)yü ol(u)rur (ä)rt(i)m(i)z “Yaban hayvanları yiyerek, tavşan yiyerek yaşıyorduk.” **T 8** (Tekin, 1994: 4-5)

türk sir bod(u)n y(e)rintä idi yor(i)m(a)zun “Türk Sir halkı, ülkesinde, asla gelişmesin.” **T 11** (Tekin, 1994: 6-7)

künt(ü)z ol(u)rs(i)k(i)m k(ä)lm(ä)di “Gündüz oturasım gelmedi.” **T 12** (Tekin, 1994: 6-7)

yuyka k(a)l(i)n bols(a)r top(u)lguluk (a)lp (ä)rm(i)ş *y(i)nçgä yog(u)n bols(a)r* üzg(ü)lük alp (ä)rm(i)ş “Yufka, kalın olursa (onu) delmek zor imiş, ince yoğun olursa (onu) kırmak zor imiş.” **T 13-14** (Tekin, 1994: 7)

köñl(ü)nçä ud(u)z ““(Orduyu) gönölünce sevk et!” **T 15** (Tekin, 1994: 7)

(a)nta ötrü og(u)z *kop(i)n* k(ä)lti “Ondan sonra Oğuzların hepsi geldi,(boyun eğdi).” **T 16** (Tekin, 1994: 8-9)

(a)t y(e)tä y(a)d(a)g(i)n ıgaç tut(u)nu (a)gturt(u)m “Atları yedeği alarak, ağaca tutuna tutuna (askerleri) dağa ağdırdım.” **T 25** (Tekin, 1994: 11)

(ä)rt(i)ş üg(ü)z(ü)g k(ä)ç(i)gs(i)z(i)n k(ä)çd(i)m(i)z “İrtiş ırmağını geçitsizin geçtik.” **T 35** (Tekin, 1994: 15)

n(ä)kâ t(ä)z(ä)r biz üküş t(e)y(i)n n(ä)kâ korkur biz “Niye kaçıyoruz? (Düşman) çok diye niye korkuyoruz?” **T 38-39** (Tekin, 1994: 17)

t(a)bg(a)çka y(e)ti y(i)girmi süñ(ü)şdi kıt(a)ñka y(e)ti süñ(ü)şdi og(u)zka b(e)ş süñ(ü)şdi “Çinlilerle on yedi (kez) savaştı, Kıtaylılarla yedi (kez) savaştı, Oğuzlarla (da) beş (kez) savaştı.” **T 49** (Tekin, 1994: 20-21)

er terkleyü kelir “(Bir) adam koşar adım geliyor.” **IB 7** (Tekin, 2013: 19, 27)

katıgtı bā edgüti bā “Sıkı bağla, iyi bağla.” **IB 14** (Tekin, 2013: 20, 28)

kiyik oğlu yügürü āztı “Geyik yavrusu koşup yolunu kaybetti.” **IB 15** (Tekin, 2013: 20, 28)

özlük at ön yirde arıp onup turu kalmış “(Bir) binek atı çölde yorgunluktan (ve susuzluktan) bitkin halde kalakalmış.” **IB 17** (Tekin, 2013: 20, 28)

kamşayu umatın turur “(Öküzler) kımıldayamadan duruyor.” **IB 25** (Tekin, 2013: 21, 29)

tıgıg tertrü kişemiş “Demir kır (bir atın ayaklarını) çapraz olarak kösteklemişler.” **IB 39** (Tekin, 2013: 23, 31)

ança bilinler edgü ol “Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” **IB 40** (Tekin, 2013: 23, 31)

bars kiyik enleyü meñleyü barmış “Bir kaplan avlanmaya gitmiş.” **IB 49** (Tekin, 2013: 24, 32)

[bulut] āra kün tugmış busanç āra meñi kelmiş “Bulutlar arasından güneş doğmuş, kaygılar arasından (da) sevinç gelmiş.” **IB 52** (Tekin, 2013: 24, 32)

yana sakınmış kelmiş “Yine düşünmüş, (geri) gelmiş.” **IB 58** (Tekin, 2013: 25, 33)

eligin tutmuş “Elleri ile tutmuş.” **IB 63** (Tekin, 2013: 26, 33)

kaçan anda tægip ilinçü māñi işin ärtürdüktä ötrü ol üç tegitlär hua çäçäk tüş yemiş ävdiğäli ațaları elig bāgkâ ötünüp ayıtıp kaltılar “Oraya ulaşip eğlenip neşelendikten sonra, üç prens çiçek, meyve, (ve) yemiş toplamak için babaları hükümdara (izin için) sorup (geride) kaldılar.” **AB 81-82-83-84-85** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

ol aç bars ymā ānükläp yeti kün ärtmiş ärti “O aç kaplan yavrulayalı yedi gün geçmişti.” **AB 113-114** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

amtı isig özümüzkâ ät’özümüzkâ ärtiñü ilinmiş yapşınmış biz “Şimdi canımıza, vücudumuza son derece bağlanmışız.” **AB 153-154-155** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

näçä näçä yirüdi artadı “Nice (süredir) çürüdü.” **AB 165** (Gulcalı, 2015a: 82, 112)

bo irinç y(a)rılıg aç barska nägülik umug inag bolmaz m(ä)n “Bu zavallı aç kaplana niçin umut (sığınak) olmayayım?” **AB 171-172** (Gulcalı, 2015a: 83, 112)

k(ä)ntünün ulug y(a)rlıkançuçı köñüllüg çoğı yalını ugrınta ol aç barş yegäli tetinmädi “Kendisinin büyük merhametli gönlünün parlaklığından dolayı o aç kaplan (onu) yemeye cüret edemedi.” **AB 266-267-268** (Gulcalı, 2015a: 89-90, 115)

ol yeg bolgay üçäğü birläk(i)yä ölsär biz “Üçümüz beraberce ölseydik daha iyi olacaktı.” **AB 352-353** (Gulcalı, 2015a: 96, 118)

yagız yer monçulayu täpräyür “Kara yer bu kadar titriyor.” **AB 373** (Gulcalı, 2015a: 97, 119)

nä anı körüp takı artokrak oyırkandı yogurkandı “Bunu görünce daha çok endişelendi.” **AB 384-385-386** (Gulcalı, 2015a: 98, 119)

kenindä ogulug yitürdüktä busuşı ämgäki üküş turur “Sonra oğlumu kaybedince, acısı büyük oldu.” **AB 427-428-429** (Gulcalı, 2015a: 101, 120)

e. Yer-Yön Tümleci: Yer-yön tümleci, cümlede yüklem *nereye, nereden, kime, kimde, kimden* olacağını bildiren cümle ögesidir. Yer-yön tümleci cümlede yönelme, bulunma veya ayrılma/çıkma durumu eklerinden birini alarak ortaya çıkar. Terim ifadesi olarak bazı kaynaklarda dolaylı tümleş, yer tamlayıcısı gibi ifadeler kullanılsa da bizce anlam kapsamı bakımından yer-yön tümleci kullanmak daha doğrudur çünkü bu cümle ögesi, hem yer hem de yön gösterebilir.²⁴ Yer-yön tümleci tek kelime hâlinde olabileceği gibi, kelime grubu olarak da cümlede yer alabilir.

bilgä tuñukuk b(ä)n öz(ü)m t(a)bg(a)ç il(i)ñä kıl(ı)nt(ı)m türk bod(u)n *t(a)bg(a)çka* kör(ü)r (ä)rti “Bilge Tunyukuk, ben kendim, Çin yönetimi sırasında doğdum. Türk halkı (o zaman) Çin’e bağımlı idi.” **T 1** (Tekin, 1994: 2-3)

k(a)nin kod(u)p t(a)bg(a)çka y(a)na iç(i)kdi “Hanını bırakıp Çin’e yeniden bağımlı oldu.” **T 2** (Tekin, 1994: 2-3)

türk sir bod(u)n y(e)rintä bod k(a)lm(a)dı “Türk Sir halkı(nın) ülkesinde boy kalmadı.” **T 3-4** (Tekin, 1994: 2-3)

öñrä kıt(a)nda b(i)ryä t(a)bg(a)çda kurya kur(i)d(i)nta yırya og(u)zda (e)ki üç biñ süm(ü)z k(ä)lt(ä)çim(i)z bar mu nä “Doğuda Kıtay’dan, güneyde Çin’den, batıda batıdan, kuzeyde de Oğuzlar’dan gelecek iki üç bin (kadar) askerimiz var mı ne?” **T 14** (Tekin, 1994: 7)

üg(ü)zkä tüşdi “Irmağa düştüler.” **T 16** (Tekin, 1994: 8-9)

k(a)g(a)n(i)ma öt(ü)nt(ü)m “Kağanıma arz ettim.” **T 24-25** (Tekin, 1994: 11)

kırk(i)zda y(a)nt(ı)m(i)z “Kırgızlardan döndük.” **T 29** (Tekin, 1994: 13)

türg(i)ş k(a)g(a)nta kür(ä)g k(ä)lti “(Bu arada) Türgiş kağanından kaçak geldi.” **T 29** (Tekin, 1994: 13)

(a)nta öl(ü)rti “Orada öldürdü(k).” **T 42** (Tekin, 1994: 18-19)

²⁴ Yer-yön tümleci terimi, Özçelik-Erten yayımından hareketle (Özçelik-Erten, 2011: 218) tercih edilmiştir.

er *abka* barmış “Adam(in biri) ava gitmiş.” **IB 12** (Tekin, 2013: 20, 28)

tagda kamılmış “Dağda (yürürken) düşmüş.” **IB 12** (Tekin, 2013: 20, 28)

ölümde ozmış “Ölümünden kurtulmuş.” **IB 13** (Tekin, 2013: 20, 28)

asra *yirke* kirür “Aşağıda yer(in dibin)e girer.” **IB 20** (Tekin, 2013: 21, 29)

tebe *titigke* tüşmiş “Bir deve bir bataklığa düşmüş.” **IB 46** (Tekin, 2013: 24, 32)

alp er oğlu *süke* barmış “Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş.” **IB 55** (Tekin, 2013: 25, 33)

aṭaları elig bāgkā ötünüp ayıtp kaltılar “Babaları hükümdara (izin için) sorup (geride) kaldılar.” **AB 84-85** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

`āṇ uluḡı tegin *iki inilāriṇā* inčā tep teḡi “En büyük prens iki küçük kardeşine şöyle dedi.” **AB 89-90** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

bo savıḡ āşidip üçünči m(a)has(a)tve tegin *iki eçilāriṇā* ötrü inčā tep ötündi “Bu sözü duyup üçüncü prens Mahāsattva iki ağabeyine şöyle söyledi.” **AB 100-101-102** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

tınl(i)glarka asıḡ tusu kılurlar “Canlılara fayda sağlarlar.” **AB 160** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

sansarlıḡ taloy ügüz içindā tar kāmı bolayın “Samsāra denizi içinde gemi olayım.” **AB 207-208** (Gulcalı, 2015a: 85, 113)

kök kalıktın t(ä)ṇriḡ(ä)m yıḡ yıpar hua çāçāklār tüşdi yagdı “Gökyüzünden ilahî misk kokulu çiçekler yağdı.” **AB 287-288-289** (Gulcalı, 2015a: 91, 116)

3. Cümle Türleri: Cümle türlerini yüklemine, anlamına, yüklem yerine, yapısına ve bağlanışına göre beş başlıkta inceleyeceğiz:

a. Yüklemine Göre Cümleler: Cümleler yüklemine göre isim veya fiil çekiminden oluşur. Bu bakımdan, isim cümleleri ve fiil cümleleri olmak üzere ikiye ayırabiliriz:

(1) İsim Cümleleri: Yükleme isim türünden bir kelime veya kelime grubundan oluşan cümlelerdir. İsim cümleleri *isim* + *är-* ek fiiliyle, ek fiili düşmüş isimlerle, isim + kişi unsuruyla, *bar* ve *yok* yüklem bağlayıcılarıyla kullanılır.²⁵ Nesne dışında diğer öğeleri alabilirler.

(e)ki ül(ü)ḡi (a)tl(i)ḡ (ä)rti “İki bölüğü atlı idi.” **T 4** (Tekin, 1994: 3)

bir ül(ü)ḡi y(a)d(a)ḡ (ä)rti “Bir bölüğü yaya idi.” **T 4** (Tekin, 1994: 3)

y(e)ti yüz kişig ud(u)z(u)ḡma ul(u)ḡı ş(a)d (ä)rti “Yedi yüz kişiyi sevk eden üstleri “şad” idi.” **T 4-5** (Tekin, 1994: 3)

²⁵ Eski Uygur Türkçesinde isim cümlelerinin kuruluşuyla ilgili detaylı bilgi için bk. (Polat, 2018: 78-141)

(a)y(ı)gm(a)si b(ä)n (ä)rt(i)m “Sözcüsü ben idim.” **T 5** (Tekin, 1994: 3)

biz aş <t>(ä)g (ä)rt(i)m(i)z “Biz (ortadaki) aş gibi idik.” **T 8** (Tekin, 1994: 5)

kür(ä)g s(a)bi (a)nt(a)g “Kaçağ(ın) sözleri şöyle (idi).” **T 9** (Tekin, 1994: 5)

yuyka k(a)l(ı)n bols(a)r top(u)lguluk (a)lp (ä)rm(i)ş y(i)nçgä yog(u)n bols(a)r üzg(ü)lük alp (ä)rm(i)ş “Yufka, kalın olursa (onu) delmek zor imiş, ince yoğun olursa (onu) kırmak zor imiş.” **T 13-14** (Tekin, 1994: 7)

biz (e)ki biñ (ä)rt(i)m(i)z “Biz iki bin (kişi) idik.” **T 16** (Tekin, 1994: 8-9)

ş(a)ntuñ b(a)lık(k)a t(a)loy üg(ü)zkä t(ä)gm(i)ş yok (ä)rm(i)ş “Şantung şehirlerine, Sarı Irmağa vardığı yok imiş.” **T 18** (Tekin, 1994: 9)

biz(i)ntä (e)ki uçı sñ(a)rça (a)rtuk (ä)rti “(Onların) iki kanadı bizden yarı yarıya fazla idi.” **T 40** (Tekin, 1994: 17)

tensi men “Göğün oğluyum (Çin imparatoruyum).” **IB 1** (Tekin, 2013: 19, 27)

āla atlıg yol teñri men “Alaca atlı yol tanrısıyım.” **IB 2** (Tekin, 2013: 19, 27)

altun kanatlıg talım kara kuş men “Altın kanatlı yırtıcı (bir) kartalım.” **IB 3** (Tekin, 2013: 19, 27)

ürünj esri toğan kuş men “Ak benekli şahin kuşuyum.” **IB 4** (Tekin, 2013: 19, 27)

üküş atlıg ögrünçünj yok kobı atlıg korkınçınj yok “(Sende) çok atı olan (bir kişinin) sevinci yok; (öte yandan, sende) az atı olan bir kişinin korkusu (da) yok.” **IB 36** (Tekin, 2013: 23, 31)

kiyik oğlu men “Geyik yavrusuyum.” **IB 45** (Tekin, 2013: 24, 32)

yagak ıgaç yaylagım kuşlug ıgaç kışlagım “Cevizler yazlığım, kuşlu ağaçlar kışlağım.” **IB 56** (Tekin, 2013: 25, 33)

yargun kiyik men “Yargun denilen hayvanım.” **IB 62** (Tekin, 2013: 25, 33)

ança bilinler: yablak ol “Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.” **IB 65** (Tekin, 2013: 26, 34)

a öñrä ärtmiş üddä bo çambudivip uluşta m(a)harate atl(ı)g elig han bar ärti “Çok eski devirlerde, bu dünyada Mahāratha adlı (bir) hükümdar var idi.” **AB 59-60-61** (Gulcalı, 2015a: 75, 108)

koptın sñar yagısız yavlaksız ärti “Her tarafı düşmandan arındırmış idi.” **AB 69-70** (Gulcalı, 2015a: 76, 108)

näj biziñä k(ä)rgäksiz bo ät’özümüz tirigi “Asla bize gerekmez bu vücudumuzun sağ olması.” **AB 353-354** (Gulcalı, 2015a: 96, 118)

ogulum yanı bolmışta ögrünçüm sävinçim az ärdi “Oğlum yeni doğduğunda sevincim az idi.” **AB 426-427** (Gulcalı, 2015a: 101, 120)

nä ada ärdi atayım “Ne zor idi yavrucuğum.” **AB 485** (Gulcalı, 2015a: 105, 122)

(2) Fiil Cümleleri: Yüklemler fiil türünden bir kelime veya kelime grubundan oluşan cümlelerdir. Mevcut eserlerde yüklemlerin çoğu fiil türünden kelimelerdir.

(a)nça ol(u)r(u)r (ä)rkli og(u)zd(u)nt(a)n kür(ä)g *k(ä)lti* “Böylece oturur iken Oğuzlardan bir kaçak geldi.” **T 8** (Tekin, 1994: 5)

t(a)bg(a)çg(a)ru kunı s(ä)ñün(ü)g *ıdm(i)ş* “Çin’e General Ku’yu göndermiş.” **T 9** (Tekin, 1994: 5)

öñrä kıt(a)n(ı)g öl(ü)rt(ä)çi *tir m(ä)n* “Doğuda Kıtaylıları öldürecektir derim.” **T 10** (Tekin, 1994: 5)

bilgä tuñukuk öt(ü)ntük öt(ü)nç(ü)m(i)n *(e)ş(i)dü b(e)rti* “Bilge Tunyukuk’un arz ettiğim ettiğim ricamı dinlemek lütfunda bulundu.” **T 15** (Tekin, 1994: 7)

(a)ñ(a)r (a)yt(ı)p bir (a)tl(ı)g b(a)rm(i)ş t(e)y(i)n ol yol(u)n yoris(a)r unç *t(e)d(i)m* “Ona sorup “Bir atlı gitmiş olduğuna göre o yoldan yürüyebiliriz” dedim.” **T 24** (Tekin, 1994: 11)

öñr(ä)ki (ä)r yug(u)rça ıd(ı)p ı b(a)r baş *(a)şd(ı)m(ı)z* “Öncü askerleri (karları) yoğururcasına yürütüp ormanla kaplı doruğu aştık.” **T 25-26** (Tekin, 1994: 11-13)

b(ä)n (ä)bg(ä)rü tüş(ä)yin *tidi* “Ben karargaha ineyim” dedi.” **T 30** (Tekin, 1994: 13)

(a)pa t(a)rk(a)ng(a)ru içrä s(a)b *ıdm(i)ş* “Apa Tarkan’a (ise) gizli mesaj göndermiş.” **T 34** (Tekin, 1994: 15)

on ok b(ä)gl(ä)ri bod(u)ni kop *k(ä)lti yükünti* “On Ok beyleri ve halkı hep geldiler, boyun eğdiler.” **T 42-43** (Tekin, 1994: 18-19)

k(a)pg(a)n k(a)g(a)n *ol(u)rtd(u)m* “Kapgan kağan (olarak) tahta oturttum.” **T 51** (Tekin, 1994: 20-21)

kut birgey men *timiş* “Kut vereceğim demiş.” **IB 2** (Tekin, 2013: 19, 27)

āk bisi *kulunlamiş* “Ak kırsığı yavrulamış.” **IB 5** (Tekin, 2013: 19, 27)

altun tuyuglug adgırlık *yaragay* “(Bu taya) altın toynaklı bir aygır olmak yaraşır (diye düşünmüş).” **IB 5** (Tekin, 2013: 19, 27)

adıgıñ karnı yarılmış toñuzuñ azığı sınmış *tir* “Ayının karnı yarılmış, domuzun azı dişleri kırılmış, der.” **IB 6** (Tekin, 2013: 19, 27)

yaglıg kamic bulupan yalgayu *tirilmiş* “Yağlı bir kepçe bulup yalamış, (öylece) hayatta kalmış.” **IB 13** (Tekin, 2013: 20, 28)

āk at karşısin üç bolugta talulapan agınka ötügke ıdmış *tir* “Kır at, rakibini üç arayışta seçerek bir dilsiz duaya yollamış, der.” **IB 19** (Tekin, 2013: 21, 29)

tebe titigke *tüşmiş* “Bir deve bir bataklığa düşmüş.” **IB 46** (Tekin, 2013: 24, 32)

agılıñta yılkıñ bolzun özün uzun bolzun *timiş* “ Ağılında atların olsun, ömrün uzun olsun!, demiş.” **IB 47** (Tekin, 2013: 24, 32)

kul sabı begiñerü *yalbarur* “Kölenin sözü beyinden ricadır.” **IB 54** (Tekin, 2013: 25, 33)

alp er oğlu süke *barmış* “Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş.” **IB 55** (Tekin, 2013: 25, 33)

ol arıg içintä tåkı içgärü *kirtilär* “O orman içinden daha içeri girdiler.” **AB 110-111** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

alku burhanlar üzä ögitmiş ıdok nomlug ät’özüg *tanuklaguluk* “Bütün budaların övdüğü zarif ilahî vücudu tanıklamalı.” **AB 234-235** (Gulcalı, 2015a: 87, 114)

tärkin tavratı tonın suçulup kemiş butıkı üzä asıp inçä b(ä)k katıg sav *sözläti* “Çabucak giysilerini çıkartıp kemiş budağına asıp, oldukça sert bir şekilde şöyle söyledi.” **AB 251-252-253** (Gulcalı, 2015a: 88-89, 114-115)

bo mäniñ sävär amrak ät’özümün *tiñär m(ä)n ıdalayur m(ä)n* “Bu benim sevdiğim vücudumu terk ederim.” **AB 257-258** (Gulcalı, 2015a: 89, 115)

monça sav sözlöp ol aç barş öskintä suna *yatdı* “Bu şekilde söyleyip, aç kaplanın önünde uzanıp (ona kendisini sunarak) yattı.” **AB 264-265** (Gulcalı, 2015a: 89, 115)

ınaru bärü körüp bı bıçgu tiläp *bulmadı* “Öteye beriye bakınıp, bıçak arayıp bulamadı.” **AB 274-275** (Gulcalı, 2015a: 90, 115)

buluñ yınak barça bütürü *karardı* “Bütün etraf tamamıyla karardı.” **AB 286** (Gulcalı, 2015a: 91, 116)

şlok *sözlätülär* “Şiir söylediler.” **AB 295** (Gulcalı, 2015a: 92, 116)

birläk(i)yä ünüp üçäğü nägülük *titdiñ* özügün “Beraber çıkıp üçümüz ne diye terk ettin kendini!” **AB 348-349** (Gulcalı, 2015a: 95, 118)

biz ikäğü näğü tep *ötünälim sözlälim* “Biz ikimiz ne diye cevap vereceğiz.” **AB 351-352** (Gulcalı, 2015a: 95-96, 118)

b. Anlamlarına Göre Cümleler: Cümleler sahip olduğu anlama göre olumlu cümle, olumsuz cümle, soru cümlesi ve ünlem cümlesi olmak üzere dört şekilde incelenir:

(1) Olumlu Cümle: Yüklemi olumlu bir ifade içeren cümle şeklidir. İncelediğimiz eserlerde cümleler genellikle olumludur.

k(a)nin kod(u)p t(a)bg(a)çka y(a)na *iç(i)kdi* “Hanını bırakıp Çin’e yeniden bağımlı oldu.” **T 2** (Tekin, 1994: 2-3)

s(a)b (a)nça *ıdm(i)ş* “(Bunlarla) şöyle haber göndermiş.” **T 9** (Tekin, 1994: 5)

t(a)bg(a)ç og(u)z kıt(a)n buç(ä)gü k(a)b(ı)ş(sa)r k(a)lt(a)çlı b(i)z “Çinliler, Kıtaylılar (ve) Oğuzlar, bu üçü birleşirlerse (biz) çaresiz kalırız.” **T 12-13** (Tekin, 1994: 6-7)

köñl(ü)nçä ud(u)z t(e)di ““(Orduyu) gönlünce sevk et!” dedi.” **T 15** (Tekin, 1994: 7)

biz (e)ki biñ (ä)rt(i)m(i)z “Biz iki bin (kişi) idik.” **T 16** (Tekin, 1994: 8-9)

bir (a)tl(ı)g b(a)rm(i)ş t(e)y(i)n ol yol(u)n yoris(a)r unç t(e)d(i)m ““Bir atlı gitmiş olduğuna göre o yoldan yürüyebiliriz” dedim.” **T 24** (Tekin, 1994: 11)

b(ä)n (ä)bg(ä)rü tüş(ä)yin tidi ““Ben karargaha ineyim” dedi.” **T 30** (Tekin, 1994: 13)

(a)nta b(ä)rüki (a)şok b(a)şl(ı)g sogd(a)k bod(u)n kop k(ä)lti “Onların berisindeki Aşok başlı Soğdak halkı hep geldiler.” **T 46** (Tekin, 1994: 19)

(e)kinti kün örtçä kız(ı)p k(ä)lti “İkinci gün ateş gibi kızıp (üzerimize) geldiler.” **T 39-40** (Tekin, 1994: 17)

kamşayu umatın turur tir ““(Öküzler) kımıldayamadan duruyor, der.” **IB 25** (Tekin, 2013: 21, 29)

yüz tabılku miñ boltı “Yüz hünnap bin oldu.” **IB 32** (Tekin, 2013: 22, 30)

tıgıg tertrü kişemiş “Demir kır (bir atın ayaklarını) çapraz olarak kösteklemişler.” **IB 39** (Tekin, 2013: 23, 31)

bars kiyik enleyü menleyü barmış “Bir kaplan avlanmaya gitmiş.” **IB 49** (Tekin, 2013: 24, 32)

ebiñerü kelser özi ātanmış ögrünçülüğ atı yitiglig kelir tir “Evine doğru gelirken kendisi ünlü ve mutlu, atı (da) yetkin olarak geliyor, der.” **IB 55** (Tekin, 2013: 25, 33)

yana sakınmış kelmiş “Yine düşünmüş, (geri) gelmiş.” **IB 58** (Tekin, 2013: 25, 33)

kara kamag süsi ögirer tir “(Hanın) bütün sıradan askerleri seviniyor, der.” **IB 63** (Tekin, 2013: 26, 33)

bu ırk bitig edgü ol “Bu fal kitabı iyidir.” **IB 66** (Tekin, 2013: 26, 34)

bars yıl ekinti ay biş yigirmike tay-gün-tan manıstantakı kiçig di[n]tar burua guru eşid[ip] içimiz isig sangun itačuk üçün bitidim “Kaplan yılı(nda), ikinci ayın on beşinde, Taygüntan manastırında, (ben) genç dindar (mürüt), mürşit kahinden işitip, ağabeyimiz aziz Sangun İtačuk için (bu kitabı) yazdım.” **IB 67** (Tekin, 2013: 26, 34)

m(a)harače atl(ı)g elig han bar ārti “Mahāratha adlı (bir) hükümdar var idi.” **AB 60-61** (Gulcalı, 2015a: 75, 108)

anda monda inaru bärü yorıyu bir ulug kamışlıg bärk arıgka kirip ötrü anda tıngalı olordılar “Oraya buraya, öteye beriye yürüyerek büyük, kamışlı koyu bir ormana girip sonra orada dinlenmek için oturdular.” **AB 85-86-87-88** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

barsnıñ irbişnıñ manunıñ arslannıñ bõriniñ tilkünüñ aş ırsär yalañuz yintäm *isig ät kan ärür* “Kaplanın, parsın, vaşağın, aslanın, kurdun, tilkinin yemeği ise sadece sıcak et (ve) kandır.” **AB 131-132-133-134** (Gulcalı, 2015a: 80, 110)

olarnıñ arasında aglañı ıakı m(a)has(a)tve tegin ol barsnıñ açın torokın ämgäkin tolğakın tetrü körüp tägrä täğzinip közin idi andıran keñärü umatın ür keç tetrü körü turup ötrü kodup öñi yorıp *bardılar* “Onların arasında özellikle de Mahāsattva prens o kaplanın açlığını, zayıflığını, eziyetini tam olarak izleyip, etrafında dönüp dolaşıp gözünü ondan hiç ayırmadan uzun süre dikkatlice bakıp durup, sonra (bakmayı) bırakıp, başka tarafa yürüyüp gittiler.” **AB 177-178-179-180-181-182** (Gulcalı, 2015a: 83-84, 112)

anı üçün m(ä)n bökünki küntä bo ät’özimin yonlap muñadıñıç ulug iş küdök *kılayın* “Onun için ben bugün bu vücudumu kullanarak olağanüstü büyük (bir) iş yapayım.” **AB 205-206-207** (Gulcalı, 2015a: 85, 113)

anın *sezindim* “Onun için şüphelendim.” **AB 327** (Gulcalı, 2015a: 94, 117)

m(ä)n amtı kamagun ünüp amrak ögüklärimin *tiläyin* “Ben şimdi hepsiyle beraber çıkıp sevgili çocuklarımı arayayım.” **AB 410-411-412** (Gulcalı, 2015a: 99-100, 120)

yumgı balıktın taşgaru ünüp öñi öñi yadılıp oron oron sayu tilägäli istägäli *bartılar* “Hepsi şehirden dışarıya çıkıp her tarafa dağılıp her yere (çocuğu) aramak için gittiler.” **AB 413-414-415-416** (Gulcalı, 2015a: 100, 120)

(2) Olumsuz Cümle: Yükleme olumsuz ifade içeren cümle şeklidir. Fiillerin olumsuz şekli +mA /+mAz ekleriyle, isimlerin olumsuz şekli ise yok ismiyle karşılanır.

türk sir bod(u)n y(e)rintä bod *k(a)lm(a)dı* “Türk Sir halkı(nın) ülkesinde boy kalmadı.” **T 3-4** (Tekin, 1994: 2-3)

ol s(a)b(ı)g (e)ş(i)d(i)p tün *ud(ı)sık(ı)m k(ä)lm(ä)di* künt(ü)z *ol(u)rs(ı)k(ı)m k(ä)lm(ä)di* “Bu haberi işitip gece uyuyasım gelmedi, gündüz oturasım gelmedi.” **T 12** (Tekin, 1994: 6-7)

t(a)loy üg(ü)zkä t(ä)gm(i)ş *yok (ä)rm(i)ş* “Sarı Irmağa vardığı yok imiş.” **T 18** (Tekin, 1994: 9)

ol s(a)bın (e)ş(i)d(i)p tün y(ä)mä *ud(ı)sık(ı)m k(ä)lm(ä)z (ä)rti* “(Türkiş kağanının) bu sözlerini işitince gece uyuyasım gelmiyordu.” **T 22** (Tekin, 1994: 10-11)

(ä)dgüti urg(ı)l *b(a)s(ı)tma* “İyi yerleştir, baskına uğratma!” **T 34** (Tekin, 1994: 15)

sü yorıl(ı)m t(e)d(ä)çi *unamañ* “Orduyu sevk edelim, diyecektir. Kabul etmeyin!” **T 35** (Tekin, 1994: 15)

bu türük bod(u)n (a)ra y(a)r(ı)kl(ı)g y(a)gıg *y(ä)ltürm(ä)d(i)m* tüg(ü)nl(ü)g (a)t(ı)g *yüg(ü)rtm(ä)d(i)m* “Bu Türk halkı içinde zırhlı düşmanların akınına imkân vermedim, (kuyruğu) düğümlü (düşman) atlarını koşturtmadım.” **T 54** (Tekin, 1994: 21)

korkma edgüti ötün “Korkma, iyi dua et!” **IB 19** (Tekin, 2013: 21, 29)

ayınma edgüti yalbar “Korkma, iyi yalvar!” **IB 19** (Tekin, 2013: 21, 29)

ödmeñ körmeñ ürküt[m]eñ “Heyecanlanmayın, bakmayın, ürkütmeyin.” **IB 21** (Tekin, 2013: 21, 29)

yılka tegmişig yıdıtmayın ayka tegmişig artatmayın “Bir yıla erişmiş i korkutmayayım, bir aya erişmiş i bozmayayım.” **IB 59** (Tekin, 2013: 25, 33)

inçä bolmazun “Öyle olmasın.” **AB 92** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

bo arıg sāmāk içindä kağır yavlak käyiklär bar bolup biz yokağguluk ämgängülük bolmalım “Bu orman içinde vahşi yabani hayvanlar var olup, biz (ise) yok olacak eziyet çekecek(lerden) olmayalım.” **AB 93-94-95** (Gulcalı, 2015a: 77-78, 109)

mäniñ idi korkınçım ayınçım yok “Benim hiç korkum yok.” **AB 104** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

öñi adırılmaklıg busuşum ymä yok “Ayrılık kaygım da yok.” **AB 104-105** (Gulcalı, 2015a: 78, 109-110)

näñ inçip isig öztä ärtmüz “Fakat hiçbir şey candan (vazgeçmek kadar zor) değildir.” **AB 149-150** (Gulcalı, 2015a: 81, 111)

näñ ymä bo ät’özüg küyü küzätü ayayu tutup artatmagalı idi umadı “Her halükârda bu vücudu koruyup, (ona) değer verip (de) çürümesini asla önleyemedim.” **AB 194-195-196** (Gulcalı, 2015a: 85, 113)

küsämiş küşüşümin kandurmagay “İsteğime karşı gelmesin(ler).” **AB 245** (Gulcalı, 2015a: 88, 114)

k(ä)ntünüñ ulug y(a)rlıkançuçı köñüllüg çoğı yalını ugrınta ol aç barş yegäli teñinmädi “Kendisinin büyük merhametli gönlünün parlaklığından dolayı o aç kaplan (onu) yemeye cüret edemedi.” **AB 266-267-268** (Gulcalı, 2015a: 89-90, 115)

munkul bolup bilinmüz m(ä)n “Şaşkına dönüp (ne yapacağımı) bilemiyorum.” **AB 455** (Gulcalı, 2015a: 103, 121)

(3) Soru Cümlesi: Yüklemleri olumlu veya olumsuz olan bir ifadeyi, soru yönüyle karşılayan cümlelerdir. Soru bildiren kelimeler, her zaman soru işleviyle kullanılmaz. Bu yüzden bir cümlenin soru cümlesi olabilmesi için sadece yapı bakımından değil, anlam bakımından da soru bildirilmesi gerekir.

k(a)g(a)n mu kış(a)yın “(Bunu) kağıt mı yapayım?” **T 5** (Tekin, 1994: 3)

n(ä)kă t(ä)z(ä)r biz üküş t(e)y(i)n n(ä)kă korkur biz “Niye kaçıyoruz? (Düşman) çok diye niye korkuyoruz?” **T 38-39** (Tekin, 1994: 17)

kerekü içi ne teg ol tügenüki ne teg ol közünüki ne teg “Çadırın içi nasıl? Bacası nasıl? Penceresi nasıl?” **IB 18** (Tekin, 2013: 21, 29)

egni ne teg “Çatısı nasıl?” **IB 18** (Tekin, 2013: 21, 29)

kün ortu yütürüp tün ortu *kanta negüde* bulgay ol “Güpegündüz kaybedip gece yarısı nerede, nasıl bulacak?” **IB 24** (Tekin, 2013: 21, 29)

idişimte ayakımta öñi *kança* barır men “Kabımdan kacağımdan ayrı nereye gidiyorum ben?” **IB 42** (Tekin, 2013: 23, 31)

otsuz subsuz *kaltı* uyın *neçük* yoriyın “Otsuz ve susuz nasıl yapabilirim? Nasıl hayatta kalırım?” **IB 45 IB 45** (Tekin, 2013: 24, 32)

köneki *nelük* toñgay “Kovası niçin donsun?” **IB 57** (Tekin, 2013: 25, 33)

bo barş *näğü* yeyür “Bu kaplan ne yer?” **AB 129** (Gulcalı, 2015a: 80, 110)

ät’özin tıtti ärki *mü* “Vücudunu feda etmiş midir?” **AB 328** (Gulcalı, 2015a: 94, 117)

hatun uka y(a)rılıkadı *mu* ärki “Kraliçe işittiler mi acaba?” **AB 392-393** (Gulcalı, 2015a: 98, 119)

`än kiçigi m(a)has(a)tveg içgınnış ärgäy *mü* biz “En küçük (oğlumuz) Mahāsattva’yı kaybetmiş olmayalım?” **AB 402-403** (Gulcalı, 2015a: 99, 119)

ay buryuk a amrak atayım m(a)has(a)tve *kanta ärmiş* “Ey kumandan, sevgili yavrum Mahāsattva nasılmış?” **AB 443-444-445** (Gulcalı, 2015a: 102, 121)

(4) Ünlem Cümlesi: Ünlem cümleleri şaşkınlık, telaş, kızgınlık, sevinç, üzüntü, korku gibi duygu durumlarını ifade etmek için kullanılan cümlelerdir. Bazı örneklerini şöyle sıralayabiliriz:

ol(u)r(u)ñ “Oturun!” **T 34** (Tekin, 1994: 15)

b(a)s(ı)tma “Baskına uğratma!” **T 34** (Tekin, 1994: 15)

korkma “Korkmayın!” **IB 2** (Tekin, 2013: 19, 27)

katıgtı bā edgüti bā “Sıkı bağla, iyi bağla!” **IB 14** (Tekin, 2013: 20, 28)

ayınma edgüti yalbar “Korkma, iyi yalvar!” **IB 19** (Tekin, 2013: 21, 29)

özün uzun bolzun “Ömrün uzun olsun!” **IB 47** (Tekin, 2013: 24, 32)

äşidü y(a)rılıkazun eçim a “Lütfen dinle ağabeyim!” **AB 96** (Gulcalı, 2015a: 78, 109)

muñ ay muñ ay yitürmiş m(ä)n isig sävār amrak atayımın “Ey keder, ey keder, kaybetmişim ben samimi/candan (ve) sevgili yavrumu!” **AB 424-425-426** (Gulcalı, 2015a: 100-101, 120)

t(ä)rkin sözläj buryuk a “Çabuk söylesen ey kumandan!” **AB 451-452** (Gulcalı, 2015a: 102, 121)

c. Yükleme Yerine Göre Cümleler: Yüklemler yerine göre başta, ortada veya sonda bulunur. Türkçenin sentaktik yapısı / sözdizim sıralanışı *özne + tümleç + yükleme*

şeklindedir. Bu bakımdan Türkçede yüklemeler genel olarak sonda kullanılır. Cümleleri yüklem yerine göre ikiye ayırabiliriz: *yüklemi sonda olan cümle*, *yüklemi başta veya ortada olan cümle*.

(1) Yüklemi Sonda Olan (Düz) Cümle: Yüklemi sonda olan, Türkçenin sentaktik yapısına göre sıkça karşılaşılan cümlelerdir.

öz(ü)m ök *k(a)g(a)n kışd(i)m* “(Onu) ben kendim kağan yaptım.” **T 6** (Tekin, 1994: 4-5)

bilgä tuñukuk buyla b(a)ga t(a)rk(a)n birlä ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n bol(u)y(ı)n b(i)ryä t(a)bg(a)ç(ı)g öñrä kıt(a)ñ(ı)g yırya og(u)z(u)g ük(ü)ş ök *öl(ü)rti* “Bilge Tunyukuk Buyla Bağa Tarkan sayesinde İltiş kağan olarak güneyde Çinlileri, doğuda Kıtayları, kuzeyde Oğuzları pek çok öldürdü.” **T 6-7** (Tekin, 1994: 4-5)

ol (e)ki kişi b(a)r (ä)rs(ä)r sini t(a)bg(a)ç(ı)g ölürt(ä)çi *tir m(ä)n* “O iki kişi var oldukça, sizi, Çinlileri öldüreceklerim.” **T 10** (Tekin, 1994: 5)

buç(ä)gü k(a)b(ı)ş(sa)r *k(a)lt(a)çı b(i)z* “Bu üçü birleşirlerse (biz) çaresiz kalırız.” **T 12-13** (Tekin, 1994: 6-7)

(a)ltun yış üzä k(a)b(ı)ş(a)l(ı)m *t(e)m(i)ş* “ “Altay dağları üzerinde buluşalım!” demişler.” **T 20** (Tekin, 1994: 9)

b(ä)n(i)ñ bod(u)n(u)m (a)nta (ä)rür *t(e)m(i)ş* “ “Benim halkım orada olacaktır!” demiş.” **T 21** (Tekin, 1994: 10-11)

ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n k(a)zg(a)nm(a)s(a)r udu b(ä)n öz(ü)m k(a)zg(a)nm(a)s(a)r il y(ä)mä bod(u)n y(ä)mä *yok (ä)rt(ä)çi (ä)rti* “İltiş Kağan kazanmasa (idi), ve ben kendim kazanmasa (idim) devlet de halk da olmayacak idi.” **T 54-55** (Tekin, 1994: 21)

kiyik oğlu yügürü *äztü* “Geyik yavrusu koşup yolunu kaybetti.” **IB 15** (Tekin, 2013: 20, 28)

korkma edgüti *ötün* “Korkma, iyi dua et!” **IB 19** (Tekin, 2013: 21, 29)

kamşayu umatın turur *tir* “(Öküzler) kımıldayamadan duruyor, der.” **IB 25** (Tekin, 2013: 21, 29)

yüz tabıku *miñ boltı* “Yüz hünnap bin oldu.” **IB 32** (Tekin, 2013: 22, 30)

yana *sakınmış kelmiş* “Yine düşünmüş, (geri) gelmiş.” **IB 58** (Tekin, 2013: 25, 33)

kara kamag süsi ögirer *tir* “(Hanın) bütün sıradan askerleri seviniyor, der.” **IB 63** (Tekin, 2013: 26, 33)

bu ırk bitig *edgü ol* “Bu fal kitabı iyidir.” **IB 66** (Tekin, 2013: 26, 34)

ol aç barş ymä änükläp yeti kün *ärtmiş ärti* “O aç kaplan yavrulayalı yedi gün geçmişti.” **AB 113-114** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

amtı isig özümüzkä ät'özümüzkä ärtiñü *ilinmiş yapşınmış biz* “Şimdi canımıza, vücudumuza son derece bağlanmışız.” **AB 153-154-155** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

özkä yanıturu asıgsız üzä yavlak yağı täg *korkınçig ärür* “Kendine karşı faydasızlığından dolayı kötü düşman gibi korkunçtur.” **AB 201-202-203** (Gulcalı, 2015a: 85, 113)

öñrä *yoryyu turzunlar* “İleriye yürüyüverin.” **AB 247** (Gulcalı, 2015a: 88, 114)

anın *sezindim* “Onun için şüphelendim.” **AB 327** (Gulcalı, 2015a: 94, 117)

nä anı körüp taktı artokrak *oyırkandı yogurkandı* “Bunu görünce daha çok endişelendi.” **AB 384-385-386** (Gulcalı, 2015a: 98, 119)

kenindä ogulug yitürdüktä busuşı ämgäki üküş *turur* “Sonra oğlumu kaybedince, acısı büyük oldu.” **AB 427-428-429** (Gulcalı, 2015a: 101, 120)

(2) Yükleme Başta veya Ortada Olan Cümle: Yükleme başta veya ortada olan; esasen Türkçenin sentaktik yapısına, yazı diline göre daha az tercih edilen cümlelerdir.

altun kurugsakımın kılıcın kesipen özüm[in] *yul* [in]intin başımın *yul* ebintin “Altın kursağımı kılıç ile keserek nefsimi kopar ininden, başımı kopar evinden.” **IB 8** (Tekin, 2013: 19, 27)

kamuş āra başım “Kamışlar arasında başım.” **IB 10** (Tekin, 2013: 20, 28)

teñride erklig “Kudretli (Tanrı) göklerde.” **IB 12** (Tekin, 2013: 20, 28)

nägü ärki amtı tıltığı yağız yer monçulayu täpräyür “Ne acaba şimdi (bunun) sebebi, kara yer bu kadar titriyor?” **AB 372-373** (Gulcalı, 2015a: 97, 119)

tüşämiş ol tülümñüñ *yavız turur* b(ä)lgüsi “Gördüğüm o rüyamın işareti kötüdür.” **AB 380-381** (Gulcalı, 2015a: 97-98, 119)

muñ ay muñ ay *yitürmiş m(ä)n* isig sävär amrak atayımın “Ey keder, ey keder, kaybetmişim ben samimi/candan (ve) sevgili yavrumu!” **AB 424-425-426** (Gulcalı, 2015a: 100-101, 120)

sentidä öñrä ölmäkig *bulayın* ay künk(i)yäm “Senden önce ölseydim ey güneşim!” **AB 487-488** (Gulcalı, 2015a: 105, 122)

körmäyin ärti monı tæg ulug açığı “Görmeseydik böyle büyük acıyı.” **AB 489** (Gulcalı, 2015a: 105, 122)

körür ärmiş m(ä)n oğgurak “Görmüşüm ben açıkça.” **AB 510** (Gulcalı, 2015a: 106, 123)

amtı *yitürdüm* `añ kiçigi sävär amrak ögükümin “Şimdi kaybettim en küçük sevgili yavrucuğumu.” **AB 514-515** (Gulcalı, 2015a: 107, 123)

d. Yapılarına Göre Cümleler: Bir cümlenin yargı sayısı bir veya birden fazla olabilir. Bu yüzden cümleler, yapılarına göre *basit cümle* ve *birleşik cümle* olmak üzere ikiye ayrılır:

(1) Basit Cümle: Basit cümleler isim veya fiil türünden olup tek yargı bildiren cümlelerdir. Basit cümlelerde önemli olan, cümle uzunluğundan ve cümle öğelerinden ziyade cümlenin tek yargı içermesidir.

bilgä tuñukuk b(ä)n öz(ü)m t(a)bg(a)ç il(i)ñä kıl(ı)nt(ı)m “Bilge Tunyukuk, ben kendim, Çin yönetimi sırasında doğdum.” **T 1** (Tekin, 1994: 2-3)

türk bod(u)n t(a)bg(a)çka kör(ü)r (ä)rti ”Türk halkı (o zaman) Çin’e bağımlı idi.” **T 1** (Tekin, 1994: 2-3)

türk bod(u)n ölti (a)lk(ı)ntı yok boltı “Türk halkı öldü, mahvoldu, yok oldu.” **T 3** (Tekin, 1994: 2-3)

türk sir bod(u)n y(e)rintä bod k(a)lm(a)dı “Türk Sir halkı(nın) ülkesinde boy kalmadı.” **T 3-4** (Tekin, 1994: 2-3)

(e)ki ül(ü)gi (a)tl(ı)g (ä)rti “İki bölüğü atlı idi.” **T 4** (Tekin, 1994: 3)

bir ül(ü)gi y(a)d(a)g (ä)rti “Bir bölüğü yaya idi.” **T 4** (Tekin, 1994: 3)

b(i)lg(ä)si ç(a)b(ı)şı b(ä)n ök (ä)rt(i)m “Danışmanı (ve) kumandanı ben idim.” **T 7** (Tekin, 1994: 4-5)

çog(a)y kuzin k(a)ra kum(u)g ol(u)rur (ä)rt(i)m(i)z “Çoğay (dağlarının) kuzeyinde, Karakum”da oturuyor idik.” **T 7** (Tekin, 1994: 4-5)

bod(u)n bog(u)zi tok (ä)rti “Halkın boğazı tok idi.” **T 8** (Tekin, 1994: 4-5)

(a)nta ötrü k(a)g(a)n(ı)ma öt(ü)nt(ü)m “Ondan sonra kağanıma ricada bulundum.” **T 12** (Tekin, 1994: 6-7)

biz (e)ki biñ (ä)rt(i)m(i)z “Biz iki bin (kişi) idik.” **T 16** (Tekin, 1994: 8-9)

üç ot(u)z b(a)lık sıdı “Yirmi üç şehri zaptetti.” **T 19** (Tekin, 1994: 9)

on ok k(a)g(a)ni y(a)g(ı)m(ı)z (ä)rti “On Ok kağanı düşmanımız idi.” **T 19** (Tekin, 1994: 9)

y(e)rçi t(i)l(ä)d(i)m “Kılavuz istedim.” **T 23** (Tekin, 1994: 11)

k(a)ni süsi t(e)r(i)lm(i)ş “(Bu arada) hanları ve orduları toparlanmış.” **T 28** (Tekin, 1994: 12-13)

üç kür(ä)g ki[ş]i k(ä)lti “Üç kaçak kişi geldi.” **T 33** (Tekin, 1994: 14-15)

on ok süsin sül(ä)td(i)m “On Ok ordusunu sefere çıkarttım.” **T 43** (Tekin, 1994: 18-19)

t(a)bg(a)çka y(e)ti y(i)girmi sün(ü)şdi “Çinlilerle on yedi (kez) savaştı.” **T 49** (Tekin, 1994: 20-21)

kıt(a)ńka y(e)ti sün(ü)şdi “Kıtaylılarla yedi (kez) savaştı.” **T 49** (Tekin, 1994: 20-21)

og(u)zka b(e)ş süñ(ü)şdi “Oğuzlarla (da) beş (kez) savaştı.” **T 49** (Tekin, 1994: 20-21)

k(a)g(a)n(i)m(i)n sü (e)l(ä)td(i)m(i)z “Kağanımla sefere çıktık.” **T 53** (Tekin, 1994: 21)

tensi men “Göğün oğluyum (Çin imparatoruyum).” **IB 1** (Tekin, 2013: 19, 27)

yarın kiçe eşür men “Sabah akşam (atımla) rahvan gidiyorum.” **IB 2** (Tekin, 2013: 19, 27)

altun kanatlıg talım kara kuş men “Altın kanatlı yırtıcı (bir) kartalım.” **IB 3** (Tekin, 2013: 19, 27)

ürün esri toğan kuş men “Ak benekli şahin kuşuyum.” **IB 4** (Tekin, 2013: 19, 27)

beg er yuntıjaru barmış “Bey atlarına doğru gitmiş.” **IB 5** (Tekin, 2013: 19, 27)

ulug eb örtenmiş “Büyük (bir) ev yanmış.” **IB 9** (Tekin, 2013: 20, 28)

egni ne teg “Çatısı nasıl?” **IB 18** (Tekin, 2013: 21, 29)

titir bugra men “Dişi deve(li) (bir) erkek deveyim.” **IB 20** (Tekin, 2013: 21, 29)

uzun tonlug közüñüsin kölke içgınmış “(Bir) kadın aynasını göle düşürmüş.” **IB 22** (Tekin, 2013: 21, 29)

oglan kekük tezekin bultı “(Bir) oğlan kartal tezeğini buldu.” **IB 23** (Tekin, 2013: 21, 29)

teglük kulun irkek yunt(t)a emig tileyür “Kör (bir) tay (emmek için) erkek atta meme arıyor.” **IB 24** (Tekin, 2013: 21, 29)

eki öküzüg bir bukursıka kölmiş “İki öküzü bir sabana koşmuşlar.” **IB 25** (Tekin, 2013: 21, 29)

böri agzı emsimiş “(O sırada) kurdun ağzı zehirlenmiş.” **IB 27** (Tekin, 2013: 22, 30)

ili turmış “Devleti ayakta kalmış.” **IB 28** (Tekin, 2013: 22, 30)

kidizig subka sukmuş “(Adamın biri) keçeyi suya sokmuş.” **IB 33** (Tekin, 2013: 22, 30)

antag alp ermiş “(Bu genç) öylesine güçlü imiş.” **IB 40** (Tekin, 2013: 23, 31)

yargun kiyik men “Yargun denilen hayvanım.” **IB 62** (Tekin, 2013: 25, 33)

kanlık süsi abka ünmiş “Hanın ordusu ava çıkmış.” **IB 63** (Tekin, 2013: 26, 33)

kök boymul toğan kuş men “Ak boyunlu gri bir şahinim.” **IB 64** (Tekin, 2013: 26, 34)

semiz at agzı katıg boltı “Semiz atın ağzı sertleşti.” **IB 65** (Tekin, 2013: 26, 34)

bir ugurta ol elig han üç oğlanı birlä taştın tagta arıgta ilinçükä bartı “Bir gün o hükümdar üç oğlu ile dışarıya kırlara, ormana eğlenceye gitti.” **AB 79-80-81** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

ay eçilärim a biz kamagun amtı isig özümüzkä ät'özümüzkä ärtiñü ilinmiş yapşınmış biz “Ey ağabeylerim! Biz hepimiz şimdi canımıza, vücudumuza son derece bağlanmışız.” **AB 152-153-154-155** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

busuş sakınç ämgak tolgakıg birtäm tarkarguluk “Keder, düşünce, (ve) eziyeti bütünüyle uzaklaştırmalı.” **AB 226-227** (Gulcalı, 2015a: 87, 114)

nizvanılıg ilişig üzgülük “Tutku bağlarını koparmalı.” **AB 229** (Gulcalı, 2015a: 87, 114)

dyan bilgä biliglig küçüg küçländigülük “Dhyāna gücünü güçlendirmeli.” **AB 229** (Gulcalı, 2015a: 87, 114)

yüz buyanılıg eñigin eñingülük “Yüz sevaplı işi işlemeli.” **AB 232** (Gulcalı, 2015a: 87, 114)

tolu tükäl bilgä biliglig tüpgärgülük “Bütün (tekmil) bilgililerin aslını araştırmalı.” **AB 232-233** (Gulcalı, 2015a: 87, 114)

kara tuman üzä ürtüldi “Kara dumanla örtüldü.” **AB 287** (Gulcalı, 2015a: 91, 116)

kök kalıktın t(ä)ñrid(ä)m yıd yıpar hua çäçäklär tüşdi yagdı “Gökyüzünden ilahî misk kokulu çiçekler yağdı.” **AB 287-288-289** (Gulcalı, 2015a: 91, 116)

ol arıg sämäk içi hua çäçäk üzä tolu boltı “O orman(ın) içi çiçeklerle doldu.” **AB 289-290** (Gulcalı, 2015a: 91, 116)

(2) Birleşik Cümle: Birleşik cümleler bir cümlede en az iki yargı bildiren cümlelerdir. Bunlardan biri temel cümle, diğeri veya diğerleri ise temel cümleye bağımlı yan cümledir. Birleşik cümlelerin ele alınışı ile ilgili farklı yaklaşımlar söz konusudur. Belli başlı görüşler şöyle gösterilebilir:

A. von Gabain *yan cümleler* başlığıyla şu bilgiyi verir: “Cümleyi genişleten diğer bir unsur; başta, sonda, yahut - araya sokulmuş olarak- ana cümlemin ortasında yer alabilen yan cümle olabilir.

Muhtemelen Uygurca’da yeni bir oluşum olan gerçek yan cümleler, bir şart, bir soru kelimesi, yahut her ikisi ile birlikte gelen kelime guruplarıdır. Yan cümlede yüklemmin şahsı ve zamanı, çokluk, gösterilmez.” (Gabain, 1988: 123)

Talat Tekin *yan cümleli birleşik cümlelerin* alt başlığında konuyla ilgili olarak “Aktarma Söz ve *tip*, *teyin* / *tiyin*” ve “Yan Cümle Bağlacı olarak *üçün*” başlıklarını ele alır: “Belirli yüklemler temel cümlemin önüne alınır ve *teyin* / *tiyin*, *tip* ve *üçün* gibi yan cümle bağlaçları ile temel cümleye eklenir.” (Tekin, 2016: 194-195)

Muharrem Ergin birleşik cümleleri şöyle açıklar: “Türkçede umumiyetle basit cümleler, yani tek predikatlı müstakil cümleler kullanılır. Türkçenin zengin partisip ve gerundium sistemi Türkçeye en geniş ve karışık ifadeleri sâde, müstakil cümleler içinde toplamak imkânını vermektedir. Fakat bu arada az da olsa birleşik cümle de kullanılmaktadır.

Birleşik cümle bir asıl cümle ile onun mânâsını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümleden teşekkül eder.” (Ergin, 2013: 404)

Nurettin Koç *Birleşik Tümce* başlığıyla konuyu ele alır: “İçinde birden çok çekimli eylem bulunan, dolayısıyla birden çok yargı taşıyan tümceye **birleşik tümce** (Alm. zusammengesetzter Satz; Fr. phrase composée; İng. compound sentence) adı verilir.

Birleşik tümcede bir temel tümceyle onun anlamını tümleyen bir ya da birkaç yantümce vardır.” (Koç, 1996: 535)

Fikret Turan birleşik cümlelerin (*complex sentences*) bir temel cümle ve ona bağlı bir veya daha fazla yan cümleden (*dependent clauses*) meydana geldiğini ifade eder. (Turan, 1996:175)

Sadettin Özçelik-Münür Erten birleşik cümleleri *girişik birleşik cümleler, şartlı birleşik cümleler, iç içe birleşik cümleler, ki’li birleşik cümleler, karmaşık birleşik cümleler* olmak üzere beşe ayırarak inceler: “Birden fazla yargı ifade eden cümlelerdir. Bir temel yargı ile en az bir yan yargıdan oluşurlar. Temel yargının dışındaki yan yargıların türüne göre adlandırılır ve beşe ayrılırlar.” (Özçelik-Erten, 2011: 225-226)

Birleşik cümlelerin içinde yer alan yan cümleler, kendi içlerinde bağımsız yargılar/cümleler bildirmesine rağmen temel cümleye bağlanır ve temel cümlelerin bir ögesi olur. Bu yüzden biz birleşik cümleleri, bildirdikleri yan cümlelere göre “*girişik birleşik cümle, şartlı birleşik cümle, iç içe birleşik cümle ve karmaşık birleşik cümle*” olmak üzere dört başlıkta inceleyeceğiz.

i. Girişik Birleşik Cümle: Yan cümlesi en az bir fiilimsi veya fiilimsi grubundan oluşan cümlelerdir. Girişik birleşik cümlelerde, fiilimsi gruplarının türü veya cümlede hangi öge olarak kullanıldığı önemli değildir. Bu tür cümlelerde önemli olan, fiilimsilerin kullanılarak yan cümle bildirmesidir.²⁶

türk bod(u)n k(a)nin bulm(a)y(i)n t(a)bg(a)çda (a)dr(ı)ltı k(a)nl(a)ntı “Türk halkı, (kendi) hanını bulmayınca, Çin’den ayrıldı; han sahibi oldu.” T 2 (Tekin, 1994: 2-3)

k(a)nin kod(u)p t(a)bg(a)çka y(a)na iç(i)kdi “Hanını bırakıp Çin’e yeniden bağımlı oldu.” T 2 (Tekin, 1994: 2-3)

ıda t(a)şda k(a)lm(i)şi kubr(a)n(i)p y(e)ti yüz boltı “Dağda bayırda kalmış olanları toplanıp yedi yüz (kişi) oldu.” T 4 (Tekin, 1994: 3)

y(e)ti yüz kişig ud(u)z(u)gma ul(u)gı ş(a)d (ä)rti “Yedi yüz kişiyi sevk eden üstleri “şad” idi.” T 4-5 (Tekin, 1994: 3)

k(e)y(i)k yiyü t(a)b(i)şg(a)n y(e)yü ol(u)rur (ä)rt(i)m(i)z “Yaban hayvanları yiyerek, tavşan yiyerek yaşıyorduk.” T 8 (Tekin, 1994: 4-5)

²⁶ Girişik birleşik cümlelerin yapısıyla ilgili detaylı bilgi için bk. (Kara, 2012: 643-648)

(a)nça ol(u)r(u)r (ä)rkli og(u)zd(u)nt(a)n kür(ä)g k(ä)lti “Böylece oturur iken Oğuzlardan bir kaçak geldi.” **T 8** (Tekin, 1994: 5)

ol s(a)b(i)g (e)ş(i)d(i)p tün ud(i)sık(i)m k(ä)lm(ä)di künt(ü)z ol(u)rs(i)k(i)m k(ä)lm(ä)di “Bu haberi işitip gece uyuyasım gelmedi, gündüz oturasım gelmedi.” **T 12** (Tekin, 1994: 6-7)

kök öñ(ü)g yog(u)ru öt(ü)k(ä)n yışg(a)ru ud(u)zt(u)m “Kök Öng (ırmağı)nı geçerek (orduyu) Ötüken dağlarına sevk ettim.” **T 15** (Tekin, 1994: 7)

t(a)loy üg(ü)zkä t(ä)gm(i)ş yok (ä)rm(i)ş “Sarı Irmağa vardığı yok imiş.” **T 18** (Tekin, 1994: 9)

k(a)g(a)n(i)ma öt(ü)n(ü)p sü (e)l(ä)td(i)m “Kağanıma arz edip ordu sevk ettim.” **T 18** (Tekin, 1994: 9)

ol s(a)bın (e)ş(i)d(i)p tün y(ä)mä ud(i)sık(i)m k(ä)lm(ä)z (ä)rti <kün y(ä)mä> ol(u)rs(i)k(i)m k(ä)lm(ä)z (ä)rti “(Türgiş kağanının) bu sözlerini işitince gece uyuyasım gelmiyordu, (gündüz) oturasım gelmiyordu.” **T 22** (Tekin, 1994: 10-11)

(a)k t(ä)rm(ä)l k(ä)çä ug(u)r k(a)l(i)td(i)m “Ak Termel (ırmağını böylece) geçerek zaman kazandım.” **T 25** (Tekin, 1994: 11)

(a)t üzä b(i)nt(ü)rä k(a)r(i)g sökd(ü)m “(Askerleri) at üzerine bindirip karları söktüm.” **T 25** (Tekin, 1994: 11)

ol s(a)b(i)g (e)ş(i)d(i)p k(a)g(a)ng(a)ru ol s(a)b(i)g ı(d)t(i)m “Bu sözleri işitip kağana bu haberi gönderdim.” **T 33** (Tekin, 1994: 15)

(a)ltun yış(i)g (a)şa k(ä)lt(i)m(i)z “Altay dağlarını aşarak geldik.” **T 37** (Tekin, 1994: 16-17)

(ä)rt(i)ş üg(ü)z(ü)g k(ä)çä k(ä)lt(i)m(i)z “İrtiş ırmağını geçerek geldik.” **T 37-38** (Tekin, 1994: 16-17)

yarın kiçe altun örgin üze olurupan menileyür men “Sabah akşam altın taht üzerinde oturarak mutlu oluyorum.” **IB 1** (Tekin, 2013: 19, 27)

tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin tutar men *sebdükümin* yiyür men “Vücudumun tüyleri henüz tam büyümemiş olmakla birlikte, deniz (kıyısın)da yatarak dilediğimi tutuyor, sevdiğimi yiyorum.” **IB 3** (Tekin, 2013: 19, 27)

çıntan ıgaç üze olurupan menileyür men “Sandal ağacı üzerinde oturarak mutlu oluyorum.” **IB 4** (Tekin, 2013: 19, 27)

sarıg atlıg sabçı yazıg atlıg yalabaç edgü söz sab elti kelir “Sarı atlı haberci, yağız atlı elçi iyi haberler getirerek geliyor.” **IB 11** (Tekin, 2013: 20, 28)

yirin öpen yügürü barmış “(Kaldığı) yerini düşünüp koşarak gitmiş.” **IB 16** (Tekin, 2013: 20, 28)

udımağ odguru yatıglı turguru yoriyur men “Uyuyanları uyandırıp yatanları kaldırırım.” **IB 20** (Tekin, 2013: 21, 29)

karı üpgük yıl yarumazkan etdi “Yaşlı hüthüt (kuşu) (yeni) yıl (sabahı daha ortalık) ağarmamışken öttü.” **IB 21** (Tekin, 2013: 21, 29)

oyma er oğlanın kisisin tutug urupan oş iç oygalı barmış “(Bir) sakatatçı çocuklarını (ve) karısını rehin olarak koyup (bir yarışta, kesilen koyunların) iç organ ve bağırsaklarını oymaya gitmiş.” **IB 29** (Tekin, 2013: 22, 30)

bir karı öküzüg bilin biçe kumursga yimiş “Yaşlı bir öküzü, bir karınca, belini biçerek yemiş.” **IB 37** (Tekin, 2013: 23, 31)

tagda turupan meñileyür men “Dağlarda kaldığım için mutluyum.” **IB 51** (Tekin, 2013: 24, 32)

bed[ük] tiz üze ünüpen möñreyür men “Yüksek dizlerimin üstüne çıkararak böğürürüm.” **IB 60** (Tekin, 2013: 25, 33)

yaylag tagıma agıpan yaylayur turur men “Yazlık dağıma çıkarak yazı geçiriyorum.” **IB 62** (Tekin, 2013: 25, 33)

a öñrä ärtmiş üddä bo çambudivip uluşta m(a)harate atl(ı)g elig han bar ärti “Çok eski devirlerde, bu dünyada Mahāratha adlı (bir) hükümdar var idi.” **AB 59-60-61** (Gulcalı, 2015a: 75, 108)

ol antag osuglug çoğlug yalınlig küçlüg küsünlig elig hannıñ ulugı hatunınta tugmış körgäli säviglig körklüg mänizlig üç oğlanı ärti “O, böylesine parlak (haşmetli) güçlü (kuvvetli) hükümdarın büyük hanımından doğmuş, görünüşü sevimli, güzel (yüzlü) üç oğlu (var) idi.” **AB 71-72-73-74-75** (Gulcalı, 2015a: 76, 108)

kaçan anda tägip ilinçü mäñi işin ärtürdüktä ötrü ol üç tegitlär hua çäçäk tüş yemiş ävdigäli aıaları elig bägkä ötüñüp ayıñıp kaltılar “Oraya ulaşp eğlenip neşelendikten sonra, üç prens çiçek, meyve, (ve) yemiş toplamak için babaları hükümdara (izin için) sorup (geride) kaldılar.” **AB 81-82-83-84-85** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

anda monda inaru bärü yoriyu bir ulug kamışlıg bärk arıgka kirip ötrü anda tıngalı olordılar “Oraya buraya, öteye beriye yürüyerek büyük, kamışlı koyu bir ormana girip sonra orada dinlenmek için oturdular.” **AB 85-86-87-88** (Gulcalı, 2015a: 77, 109)

ança yoriyu yañı äñüklämiş bir tişi barşıg körtilär “Biraz yürüyüp yeni yavrulamış bir dişi kaplan gördüler.” **AB 112-113** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

ol aç barş ymä äñükläp yeti kün ärtmiş ärti “(O aç kaplan yavrulayalı yedi gün geçmişti.” **AB 113-114** (Gulcalı, 2015a: 79, 110)

ol üdün monça sav sözläp ol aç barş öskintä suna yatdı “O vakit prens bu şekilde söyleyip, aç kaplanın önünde uzanıp (ona kendisini sunarak) yattı.” **AB 264-265** (Gulcalı, 2015a: 89, 115)

bodis(a)t(a)v anı körüp ötrü ediz tagka aqtınıp at'özin kuğı kâmişdi “Bodhisattva onu görüp, sonra yüksek dağa çıkıp vücudunu aşağıya attı.” **AB 268-269-270** (Gulcalı, 2015a: 90, 115)

ançagınça anası hatun balıkta ediz kalıkta yatıp udıyur ârkân ârtinü yavız tül tüşâdi “O sırada annesi kraliçe şehirde yüksek (bir) kulede yatıp uyuyorken çok kötü (bir) rüya gördü.” **AB 361-362-363-364** (Gulcalı, 2015a: 96, 118)

ol buryukı bo yarlıgıg âşidip közintä isig yaşı tökülü busuşlug kağgulugın yıgılayu agızı kurup tili tamgakı katıp sav sözläyü umatın kikinç bermädin şük turdı “O kumadan bu emri işitince gözlerinden sıcak yaşlar dökülerek hüznle ağlayarak ağzı kuruyup, dili damağına yapışıp söz söyleyemedi, cevap veremedi.” **AB 445-446-447-448-449** (Gulcalı, 2015a: 102, 121)

bo savıg elig bağli hatunlı âşidip açıgları ämgäkläri üzä umadın ulışdılar sıgtaşdılar “Bu sözü hükümdar ve eşi işitip üzüntüyle kendilerini tutamadan feryat ettiler.” **AB 461-462-463** (Gulcalı, 2015a: 103, 121)

oglınuñ ölmüş yerin körügsäp t(ä)rkin tavratı yügrük atların koşuglug kañlita olorup ol kâmişlig arıgka tavrak bartılar “Oğlunun öldüğü yeri görmek isteyip derhâl hızlı koşan atların koşulduğu arabaya binip o kâmişliğa hızla gittiler.” **AB 463-464-465-466-467** (Gulcalı, 2015a: 103, 121-122)

ii. Şartlı Birleşik Cümle: Şartlı birleşik cümleler yan cümlesi şart bildiren cümlelerdir. Şartlı birleşik cümlelerde, yan cümle ile temel cümle arasında zaman uyumu beklenir. Yani temel cümle hangi bildirme kipiyle kurulmuşsa yan cümlelerin de aynı veya yakın bildirme kipiyle kurulması gerekir.

ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n k(a)zg(a)nm(a)s(a)r udu b(ä)n öz(ü)m k(a)zg(a)nm(a)s(a)r il y(ä)mä bod(u)n y(ä)mä yok (ä)rt(ä)çi (ä)rti “İlteriş Kağan kazanmasa (idi), ve ben kendim kazanmasa (idim) devlet de halk da olmayacak idi.” **T 54-55** (Tekin, 1994: 21)

n(ä)ñ y(e)rd(ä)ki k(a)g(a)nl(i)g bod(u)nka bünt(ä)gi b(a)r (ä)rs(ä)r nâ buñi b(a)r (ä)rt(ä)çi (ä)rm(i)ş “Herhangi bir ülkedeki kağanlı (yani “bağımsız”) bir halkın böylesi bir (devlet adamı) var ise, (o halkın) ne (gibi) bir sıkıntısı olacak imiş?” **T 56-57** (Tekin, 1994: 22-23)

ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n k(a)zg(a)nm(a)s(a)r yok (ä)rti (ä)rs(ä)r b(ä)n öz(ü)m bilgä tuñukuk k(a)zg(a)nm(a)s(a)r b(ä)n yok (ä)rt(i)m (ä)rs(ä)r k(a)pg(a)n k(a)g(a)n türük sir bod(u)n y(e)rintä bod y(ä)mä bod(u)n y(ä)mä kişi y(ä)mä idi yok (ä)rt(ä)çi (ä)rti “İlteriş Kağan kazanmasa (idi), (ya da hiç) olmasa idi, ben kendim Bilge Tunyukuk kazanmasa (idim), (ya da) ben hiç olmasa idim Kapgan Kağan Türk Sir halkı ülkesinde boy da, halk da, insan da hiç olmayacak idi.” **T 59-60** (Tekin, 1994: 23)

iii. İç İç Birleşik Cümle: İç iç birleşik cümleler temel cümle dışında, en az bir basit cümle ve yan cümleden meydana gelir. Bu cümleler, genel olarak temel cümlelerin nesnesi konumundadır. Irk Bitig’de aktarmalar çok olduğu için iç iç birleşik cümleler, bu eserde sıkça kullanılmıştır.

köñl(ü)nçä ud(u)z t(e)di ““(Orduyu) gönlünce sevk et!” dedi. **T 15** (Tekin, 1994: 7)

türg(i)ş k(a)g(a)n (a)nça t(e)m(i)ş b(ä)n(i)ñ bod(u)n(u)m (a)nta (ä)rür t(e)m(i)ş [türk bod(u)ni y(ä)mä] bulg(a)nç ol t(e)m(i)ş og(u)zi y(ä)mä t(a)rk(i)nç ol t(e)m(i)ş “Türgiş kağanı şöyle demiş: “Benim halkım orada ölecektir!” demiş. “(Türk halkı) kargaşa içindedir; Oğuzları da huzursuzdur.” demiş.” **T 21-22** (Tekin, 1994: 10-11)

(a)tl(a)t t(e)d(i)m “(Beylere) askerleri atlara bindirin, dedim.” **T 25** (Tekin, 1994: 11)

(a)nı yogl(a)t(a)yin t(e)di “Onun cenaze törenini yaptırayım, dedi.” **T 31** (Tekin, 1994: 14-15)

sü b(a)r(i)ñ t(e)di “Ordu! (Siz) gidin, dedi.” **T 31** (Tekin, 1994: 14-15)

(a)ltun yışda ol(u)r(u)ñ t(e)di “Altay dağlarında oturun, dedi.” **T 31** (Tekin, 1994: 14-15)

sü b(a)şı in(ä)l k(a)g(a)n t(a)rduş ş(a)d b(a)rzun t(e)di “Kumandan (olarak) İnel Kağan ile Tarduşların Şadı görev yapsınlar, dedi.”

y(ä)lmä k(a)rgu (ä)dgüti urg(i)l b(a)s(i)tma t(e)m(i)ş “Atlı devriyeleri ve gözetleme kulelerini iyi yerleştir, baskına uğratma, demiş.” **T 34** (Tekin, 1994: 15)

korkma timiş “(Yol tanrısı) korkmayın, demiş.” **IB 2** (Tekin, 2013: 19, 27)

kut birgey men timiş “(Size) kut vereceğim, demiş.” **IB 2** (Tekin, 2013: 19, 27)

beglik yaragay tir “(Buna da) beylik yaraşır (diye düşünmüş), der.” **IB 5** (Tekin, 2013: 19, 27)

adıñ karnı yarılmış toñuzun azığı sınmış tir “Ayının karnı yarılmış, domuzun azı dişleri kırılmış, der.” **IB 6** (Tekin, 2013: 19, 27)

katıña tegi kalmaduk bükiñe tegi kodm[ad]uk tir “Katına kadar (sağlam yeri) kalmamış, köşe-bucağına kadar (yanmadık yeri) kalmamış, der.” **IB 9** (Tekin, 2013: 20, 28)

katıgtı bā edgüti bā tir “Sıkı bağla, iyi bağla, der.” **IB 14** (Tekin, 2013: 20, 28)

kop ögirer sebinür tir “Hepsi (de) mutlu olur, sevinirler, der.” **IB 15** (Tekin, 2013: 20, 28)

korkma edgüti ötün ayınma edgüti yalbar tir “Korkma, iyi dua et; korkma, iyi yalvar, der.” **IB 19** (Tekin, 2013: 21, 29)

ödmeñ körmeñ ürküt[m]eñ tir “Heyecanlanmayın, bakmayın, ürkütmeyin, der.” **IB 21** (Tekin, 2013: 21, 29)

yarın yañrayur kiçe keñrenür tir “(Bu yüzden) sabah(ları) söyleniyor, akşam(ları) sızlanıyor, der.” **IB 22** (Tekin, 2013: 21, 29)

çekik etiñ kutlug bolzun tir “Tarla kuşu! Etin kutlu olsun!, der.” **IB 23** (Tekin, 2013: 21, 29)

kamag üze yaruk boltı tir “Her şeyin üzeri aydınlık oldu, der.” **IB 26** (Tekin, 2013: 21, 29)

esen tükel bolmış tir “(Koyun böylece) sağ salim kalmış, der.” **IB 27** (Tekin, 2013: 22, 30)

takı ur katıgdı bā tir “Daha çok vur, sıkıca bağla, der.” **IB 33** (Tekin, 2013: 22, 30)

üküş atlıg ögrünçünj yok kobı atlıg korkınçınj yok uçruglug kutuñ yok tir “(Sende) çok atı olan (bir kişinin) sevinci yok; (öte yandan, sende) az atı olan bir kişinin korkusu (da) yok. (Uzun sözün kısası), uçuşan bayraklarla kutlanacak bir talihin yok, der.” **IB 36** (Tekin, 2013: 23, 31)

abınçu katun bolzun tir “(Bu köle kız) Hatun olsun!, der.” **IB 38** (Tekin, 2013: 23, 31)

otsuz subsuz kaltı uyn neçük yorıyın tir “Otsuz ve susuz nasıl yapabilirim? Nasıl hayatta kalırım, der.” **IB 45** (Tekin, 2013: 24, 32)

özin tilkü yimiş tir “(Fakat) kendisini (de) bir tilki yemiş, der.” **IB 46** (Tekin, 2013: 24, 32)

agılıñta yılkıñ bolzun özüñ uzun bolzun timiş “Ağılında atların olsun, ömrün uzun olsun!, demiş.” **IB 47** (Tekin, 2013: 24, 32)

edgüsi bolzun tir “Hayırlısı olsun, der.” **IB 48** (Tekin, 2013: 24, 32)

[bulut] āra kün tugmış busanç āra meñi kelmiş tir “Bulutlar arasından güneş doğmuş, kaygılar arasından (da) sevinç gelmiş, der.” **IB 52** (Tekin, 2013: 24, 32)

antag küçlüg men tir “O kadar güçlüyüm, der.” **IB 60** (Tekin, 2013: 25, 33)

meñilig men tir “Mutluyum, der.” **IB 62** (Tekin, 2013: 25, 33)

kara kamag süsi ögirer tir “(Hanın) bütün sıradan askerleri seviniyor, der.” **IB 63** (Tekin, 2013: 26, 33)

idisi umaz tir “Sahibi (onu iyileştirmek için hiçbir şey) yapamıyor, der.” **IB 65** (Tekin, 2013: 26, 34)

iv. Karmaşık Birleşik Cümle: Karmaşık birleşik cümleler temel cümle dışında, en az iki farklı türde yan cümle içeren cümlelerdir. Farklı türde olan yan cümle, temel cümlelerin içinde bulunabileceği gibi, yan cümle içinde de kullanılabilir.

toruk buk(a)lı s(ä)m(i)z buk(a)lı ır(ak)da bils(ä)r s(ä)m(i)z buka toruk buka t(e)y(i)n bilm(ä)z (ä)rm(i)ş t(e)y(i)n (a)nça s(a)k(ı)nt(ı)m “(İnsan) zayıf boğalarla semiz boğaları uzaktan bilmek zorunda kalsa, hangilerinin semiz boğa, hangilerinin zayıf boğa olduğunu bilmez imiş diye öylece düşündüm.” **T 5-6** (Tekin, 1994: 3-5)

öt(ü)k(ä)n y(e)r(i)g konm(i)ş t(e)y(i)n (e)ş(i)d(i)p b(i)ry(ä)ki bod(u)n kury(a)kı yıry(a)kı öñr(ä)ki bod(u)n k(ä)lti “(Türk halkı) Ötüken toprağına yerleşmiş diye haber alıp güneydeki halklar, batıdaki, kuzeydeki ve doğudaki halklar (üzerimize) geldiler.” **T 17** (Tekin, 1994: 8-9)

[ilk kırk(ı)zk]a sü[l(ä)s](ä)r [y(e)g (ä)r]m(i)ş t(e)d(i)m “(Önce Kırgızlara sefer etsek iyi olur) dedim.” **T 23** (Tekin, 1994: 10-11)

bilgä tuñukuk(k)a b(a)ña (a)ydı bu süg (e)l(ä)t tidi kıy(ı)n(ı)g köñl(ü)nçä (a)y b(ä)n s(a)ña nä (a)y(a)yın tidi k(ä)lir (ä)rs(ä)r körü k(ä)lür k(ä)lm(ä)z (ä)rs(ä)r tıl(ı)g s(a)b(ı)g (a)lı olur tidi “Bilge Tunyukuk’a, bana dedi (ki): “Bu orduyu sevk et,” dedi, “ (suç işleyenlerin) cezalarını

dilediğin gibi ver. Ben sana (daha) ne diyeyim?” dedi, (Düşman) gelir ise görülüp gelir; gelmez ise haberlerini alarak oturun!” dedi.” **T 31-32** (Tekin, 1994: 14-15)

ol s(a)b(i)g (e)ş(i)d(i)p b(ä)gl(ä)r kop[(i)n] y(a)n(a)l(i)m (a)rığ ubuti y(e)g t(e)di “Bu haberi duyunca beyler hep birlikte “Dönelim; temizsin (yani “savaşıp yenilmemişin”) utancı (“savaşıp yenileninkinden”) daha iyidir.”,” dediler.” **T 36-37** (Tekin, 1994: 16-17)

t(ä)ñri y(a)rl(ı)k(a)duk üç(ü)n üküş t(e)y(i)n korkm(a)d(ı)m(ı)z “Tanrı buyurduğu için, (düşman) çok diye korkmadık.” **T 40-41** (Tekin, 1994: 17)

sarıg atlıg sabçı yazığ atlıg yalabaç edgü söz sab elti kelir tir “Sarı atlı haberci, yağız atlı elçi iyi haberler getirerek geliyor, der.” **IB 11** (Tekin, 2013: 20, 28)

yaglıg kamic bulupan yalgayu tirilmiş ölümde ozmiş tir “Yağlı bir kepçe bulup yalamış, (öylece) hayatta kalmış, ölümden kurtulmuş, der.” **IB 13** (Tekin, 2013: 20, 28)

yiliñe kudursuğıña tegi yagrıpan kamşayu umatın turur tir “ (At hızlı koşmaktan) yelesine ve kuyruğına kadar yara bere içinde kalmış, kımıldayamadan duruyor, der.” **IB 16** (Tekin, 2013: 20, 28)

teñri küçiñe tag üze yol sub körüpen yiş üze yaş ot körüpen yoriyu barıpan sub içipen yāş yipen ölümde ozmiş tir “(Sonra) Tanrının inayeti ile dağ üstünde yol (ve) su görerek, dağ çayırında (da) taze ot görerek yürüyüp gitmiş; su içip taze (ot) yiyerek ölümden kurtulmuş, der.” **IB 17** (Tekin, 2013: 20, 28)

āk at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötüğke idmiş tir “Kır at, rakibini üç arayışta seçerek bir dilsiz duaya yollamış, der.” **IB 19** (Tekin, 2013: 21, 29)

kün ortu yütürüp tün ortu kanta negüde bulgay ol tir “Güpegündüz kaybedip gece yarısı nerede, nasıl bulacak, der.” **IB 24** (Tekin, 2013: 21, 29)

tört buluştaki edgüsi uyurı tirilipen meñileyür bedizleyür tir “(Ülkenin) has ve muktedir adamları (etrafında) toplanmış, (sarayını) neşe içinde süslüyorlar, der.” **IB 28** (Tekin, 2013: 22, 30)

talım urı yarın aç a yasıçin yalım kayag yara urupan yalhusun yoriyur tir “Cesur bir genç, omuzları açık, okunun ucu ile yalçın kayaları yara yara yapayalnız yürüyor, der.” **IB 40** (Tekin, 2013: 23, 31)

ölümte ozupan ögire sebinü yoriyur tir “Ölümden kurtulup sevinç ve neşe içinde yürüyüp gidiyor, der.” **IB 49** (Tekin, 2013: 24, 32)

ebiñerü kelser özi ātanmış ögrünçülüğ atı yitiglig kelir tir “Evine doğru gelirken kendisi ünlü ve mutlu, atı (da) yetkin olarak geliyor, der.” **IB 55** (Tekin, 2013: 25, 33)

anta turupan meñileyür men tir “Buralarda yaşayıp mutlu oluyorum, der.” **IB 56** (Tekin, 2013: 25, 33)

ögüm ötin alayın kaşım sabın tılayın tip kelmiş tir “Annemin öğüdünü alayım, babamın sözlerinin dinleyeyim diye (geri) gelmiş, der.” **IB 58** (Tekin, 2013: 25, 33)

körüklüg kayaka konupan küzleyür men yagaklıg tograk üze tüşüpen yaylayur men tir “Manzaralı kaya(lık)lara konup etrafa bakınırım, üstü cevizle dolu kavak üzerine inip yazı geçiririm, der.” **IB 64** (Tekin, 2013: 26, 34)

nä anı ulugı m(a)habale tegin körüp inçä tep tedi ay irinç tişi barş änükläğäli yeti kün bolmış yeti änükläri avıp män yumşak tiläğü ok täginç bulmayukka anın açmak suvsamak ämgäk üzä sıkılıp yañturu yänä öz änüklärin yegäli kılınur montada kâz irinç tın(ı)g bolgay mu tep tedi “Bunu büyük prens Māhabalā görüp şöyle dedi: “Ey zavallı dişi kaplan, yavrulayalı yedi gün olmuş, yedi yavrusu (onu) kuşatıp, yiyecek isteyip de bulamayınca, açlık susuzluk eziyetinden sıkılıp, yine dönüp kendi yavrularını yemek üzeredir, bu kadar zavallı (bir) canlı olur mu?” ” **AB 118-119-120-121-122-123-124-125-126-127** (Gulcalı, 2015a: 79-80, 110)

bo savıg äşidip m(a)has(a)tve tegin ötrü eçisi teginkä bo barş näğü yeyür uzañtıki aşı näğü ol tep ayıtdı “Bu sözü işitip Mahāsattva prens sonra ağabeyi prense: “Bu kaplan ne yer, her zamanki yiyeceği nedir?” diye sordu.”

eçisi tegin inçä tep kikinç berti barşnıñ irbişniñ manunıñ arslannıñ böriniñ tilküniñ aşı ärsär yalañuz yintäm isig ät kan ärür montada adın takı öñi aş içgü yok kim bo alañurmuş aç barşıg tirgürgülük tep tedi “Ağabeyi prens şöyle cevap verdi: “Kapanın, parsın, vaşağın, aslanın, kurdun, tilkinin yemeği ise sadece sıcak et (ve) kandır, bundan başka yiyecek, içeceği yoktur ki bu zayıflamış aç kaplanı diriltsin.” ” **AB 130-131-132-133-134-135-136-137** (Gulcalı, 2015a: 80, 110-111)

bo savnıñ basa soñınta m(a)has(a)tve tegin inçä tep tedi ay eçilärim a biz kamagun amtı isig özüümüzkä ät’özüümüzkä ärtiñü ilinmiş yapşınmız biz inçip yänä adınaguka asıg tusu kılğalı bilgä biliglig y(a)ruk közüümüz yok bolur ärki ymä antag birär ulug y(a)rlıkançuçı köñüllüg kutlug yalañuklar ürüg uzañtı öz ät’özlärin tiñip ıdalap tın(ı)glarka asıg tusu kılurlar tep tedi” “Bu sözün hemen sonrasında Mahāsttva prens şöyle dedi: “Ey ağabeylerim! Biz hepimiz şimdi canımıza, vücudumuza son derece bağlanmışız, ancak yine başkasına fayda sağlayacak olan gözümüz yok mu oluyor acaba? Yine öylesi yüce merhametli gönüllü mübarek insanlar (var ki onlar) daima kendi vücutlarını feda edip, canlılara fayda sağlıyorlar.” ” **AB 151-152-153-154-155-156-157-158-159-160-161** (Gulcalı, 2015a: 81-82, 111)

näçä käd uzañıp igiğdim ärsär ymä k(a)ltı yavlak yağı törösinçä yañturu meni kâmişü uñup sävinçsiz utlısız kıldı “Ne kadar uğraşıp (vücudumu) beslediysem de tıpkı kötü (bir) düşman gibi tekrar beni mahvedip yenerek mutsuz etti.” **AB 196-197-198-199** (Gulcalı, 2015a: 85, 113)

anı üçün m(ä)n bökünki küntä bo ät’özimin yonlap muñadınçig ulug iş küdök kılayın sansarlıg taloy ügüz içindä tar kâmi bolayın tugmak ölmäklig täğzinçdin taşgaru tartıp üntüräyin tep sakındı “Onun için ben bugün bu vücudumu kullanarak olağanüstü büyük (bir) iş yapayım, Samsāra denizi içinde gemi olayım, (kendimi) doğum-ölüm girdabından dışarıya çekip çıkartayım, diye düşündü.” **AB 205-206-207-208-209-210** (Gulcalı, 2015a: 85-86, 113)

ançaginça bodis(a)t(a)v teginniñ uluğı eçisi yer täprämişin körüp inisiñä inçä tep tedi yagız yer bütürü täpräyür ügüzlär taglar birlä kalısız buluñ yınak kararıp öläz boltı kün t(ä)ñri köktin tüşär t(ä)ñridäm hua çäçäklär bulgaşu oğgurak ärki inimizniñ ät'özin tiñmäk b(ä)lgüsi tep teđi “Bu esnada Bodhisattva prensin büyük ağabeyi yerin titrediğini görüp küçük kardeşine şöyle dedi: “Kara toprak bütünüyle titriyor, ırmaklar dağlar ile beraber; her taraf kararıp, soluk (ışıksız) oldu güneş tanrı; gökten düşüyor ilahî çiçekler yığın hâlinde; (bu) kesinlikle kardeşimizin vücudunu adadığının işareti(dir).” ” **AB 314-315-316-317-318-319-320-321-322** (Gulcalı, 2015a: 93, 117)

ol üdün hatun bo savıg äşidip ulug busuşta kağguta turup açığı kälip közintä tolu yaşı birlä t(ä)rkin elig bāgkā barıp ay ulug elig bāg m(ä)n montag Montag sav äşidtim bo nā sav ol azu biziñ amrak ögükümüz `āñ kiçigi m(a)has(a)tveg ıçgınmış ärgäy mü biz tep tedi “O an kraliçe bu sözü işitip büyük kaygıya kapılıp, acıya boğularak, gözlerinde dolu yaşı ile hemen hükümdara varıp: “Ey büyük hükümdar, ben böyle böyle söz işittim, bu ne demek oluyor, yahut bizim sevgili göz bebeğimiz en küçük (oğlumuz) Mahāsattva’yı kaybetmiş olmayalım?” dedi.” **AB 396-397-398-399-400-401-402-403** (Gulcalı, 2015a: 99, 119)

anı körüp elig bāg hatunı birlä aşukup inçä tep ayıtdı t(ä)rkin sözlāñ buryuk a kiçigi oglum kanta ärmiş ät'özüm busurkanur buşrurur ootka ürtāñip köyär tāg ögümin köñülümün ıçgınıp muñkul bolup bilinmāz m(ä)n kılmañ māñiñ köküzümin yarılğuluk singuluk tep tedi “Bunu görüp hükümdar ve eşi acele ederek şöyle sordu: “Çabuk söylesene ey kumandan! Küçük oğlum neredeymiş (nasılmış), canım yanıyor ateş içinde yanıyorcasına; aklımı (ve) kalbimi kaybedip, şaşkına dönüp (ne yapacağımı) bilemiyorum; benim kalbimi parçalamayın, kırmayın!” dedi.” **AB 449-450-451-452-453-454-455-456-457** (Gulcalı, 2015a: 102-103, 121)

e. Bağlanışlarına Göre Cümleler: Bağlanışlarına göre cümleler, iki veya daha fazla cümlenin anlam bakımından bir bütünlük sağlayacak şekilde art arda sıralanmasıyla oluşan cümlelerdir. Bağımlı sıralı ve bağımsız sıralı cümle olmak üzere ikiye ayrılır:

(1) Bağımlı Sıralı Cümle: İki veya daha fazla cümlenin bağlama edatlarından birini alarak oluşturduğu sıralı cümledir. İncelediğimiz eserlerde *udu* (ve), *ançıp* (ama, fakat), *inçip* (ama, fakat) gibi bağlama edatları kullanılmıştır. Örnekleri azdır.

tañ tañlardı *udu* yir yarudı *udu* kün tugdı “Şafak söktü ve yer aydınlandı ve güneş doğdu.” **IB 26** (Tekin, 2013: 21, 29)

bu ırk bitig edgü ol *ançıp* alku kentü ülügi erklig ol “Bu fal kitabı iyidir fakat (yine de) herkes kendi kaderi üzerinde güç sahibidir.” **IB 66** (Tekin, 2013: 26, 34)

māñiñ idi korkınçım ayınçım yok öñi adırılmaklıg busuşum ymā yok *inçip* ät'özümtä tolu ögrünç sävinç tugar “Benim hiç korkum yok, ayrılık kaygım da yok fakat vücudum büyük sevinçe doğar.” **AB 104-105-106** (Gulcalı, 2015a: 78, 109-110)

uluğı tegin bo savıg äşidip yänä orton inisiñä ay inim alp tiğülük tavar alp iş nāñ *inçip* isig öztä ärtmāz tep tedi “Büyük prens bu sözü işitip yine ortanca kardeşine: “Ey kardeşim,

servetten vazgeçmek zor, işten (vazgeçmek) zor fakat hiçbir şey candan (vazgeçmek kadar zor) değildir.” dedi.” **AB 147-148-149-150** (Gulcalı, 2015a: 81, 111)

biz kamagun amtı isig özümüzzkä ät’özümüzzkä ärtiñü ilinmiş yapşınmız biz *inçip* yänä adınaguka asıg tusu kılğalı bilgä biliglig y(a)ruk közümüz yok bolur ärki “ Biz hepimiz şimdi canımıza, vücudumuza son derece bağlanmışız, ancak yine başkasına fayda sağlayacak olan gözümüz yok mu oluyor acaba?” **AB 153-154-155-156-157** (Gulcalı, 2015a: 82, 111)

(2) Bağımsız Sıralı Cümle: İki veya daha fazla cümlelerin herhangi bir bağlama edatı almayarak anlam bakımından bütünlük oluşturarak sıralandığı cümlelerdir. Bağımsız sıralı cümlelerde, bir veya daha fazla öge ortaklığı söz konusudur.

sün(ü)şd(ü)m(ü)z s(a)nçd(ı)m(ı)z “Savaştık, mızrakladık.” **T 28** (Tekin, 1994: 13)

bilgä tuñukuk (a)ny(ı)g ol üz ol “Bilge Tunyukuk aksi mizaçlıdır, öfkeli.” **T 34** (Tekin, 1994: 15)

(a)ltun yış(ı)g yols(ı)z(ı)n (a)şd(ı)m<ız> (ä)rt(i)ş üg(ü)z(ü)g k(ä)ç(i)gs(i)z(ı)n k(ä)çd(i)m(i)z tün (a)k(i)td(ı)m(ı)z “Altay dağlarını yolsuzun aştık, İrtiş ırmağını geçitsizin geçtik, geceleri akın ettik.” **T 35** (Tekin, 1994: 15)

(a)nta b(ä)rüki (a)şok b(a)şl(ı)g sogd(a)k bod(u)n kop k(ä)lti yük(ü)nti “Onların berisindeki Aşok başlı Soğdak halkı hep geldiler, boyun eğdiler.” **T 46** (Tekin, 1994: 19)

öz(ü)m k(a)rı bolt(u)m ul(u)g bolt(u)m “(Şimdi) ben kocaldım, yaşlı oldum.” **T 56** (Tekin, 1994: 22-23)

tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin tutar men sebdükümin yiyür men “Vücudumun tüyleri henüz tam büyümemiş olmakla birlikte, deniz (kıyısın)da yatarak dilediğimi tutuyor, sevdiğimi yiyorum.” **IB 3** (Tekin, 2013: 19, 27)

katıña tegi kalmaduk bükiñe tegi kodm[ad]uk “Katına kadar (sağlam yeri) kalmamış, köşe-bucağına kadar (yanmadık yeri) kalmamış.” **IB 9** (Tekin, 2013: 20, 28)

antag alp men erdemlig men “O kadar cesur ve erdemliyim.” **IB 10** (Tekin, 2013: 20, 28)

tört buluntakı edgüsi uyurı tirilipen meñileyür bedizleyür “(Ülkenin) has ve muktedir adamları (etrafında) toplanmış, (sarayını) neşe içinde süslüyorlar.” **IB 28** (Tekin, 2013: 22, 30)

esri amga yalım kayaka ünüp barmış ölümte ozmış “Benekli yaban keçisi gidip yalçın bir kayaya çıkmış, ölümden kurtulmuş.” **IB 49** (Tekin, 2013: 24, 32)

nä üçün tep tesär kim m(ä)n ilkisizdin bärü bo yıdığ sarsıg kanlıg yirinlig sävgüsüz taplagusuz yarsınçığ ät’özkä inçip inandım aş içgü ton kadim oron töşäk at yaña kanlı kölük ärdini yinçü äd tavar üzä tapındım “Niçin diye sorulursa, ki ben ezelden beri bu kötü kokan, kanlı, irinli, sevimsiz iğrenç vücuduma böylece inandım, yiyecek içecek, üst baş, ev bark, at, fiil, araba, yük hayvanı, mücevher (ve) servete taptım.” **AB 187-188-189-190-191-192** (Gulcalı, 2015a: 84, 112)

m(ä)n amtı tolþ sansartakı tınl(ı)glar üçün üzäliksiz üşdüñki yeg burhan kutı küsüşin täpräñsiz yayılmaksız ulug y(a)rlıkançuçı köñül turgurup bo mäñiñ sävär amrak ät'özümün tiñär m(ä)n ıdalayur m(ä)n buzulmaksız çolmaksız burhan kutın tiläyür m(ä)n “Ben şimdi bütün dünyadaki canlılar için en üstteki mükemmel Budalık arzusuyla, tereddütsüz büyük (bir) merhametle bu benim sevdiğim vücudumu terk ederim, bozulmaz/çürümez Budalığı dilerim.” **AB 253-254-255-256-257-258-259** (Gulcalı, 2015a: 89, 115)

SONUÇ

Morfolojik ve sentaktik açıdan incelediğimiz Tonyukuk Yazıtları, Irk Bitig ve Aç Bars Hikâyesi Eski Türkçe döneminin dil ve gramer yapısını yansıtan örnek eserlerdir. Tonyukuk Yazıtları Köktürklerin sosyal, siyasi, toplumsal yaşamıyla ilgili pek çok bilgi sunan ve runik yazı sistemiyle yazılmış anıtlardır. Bu anıtlarda, mezkûr dönemde meydana gelen olaylar iyi bir devlet adamı ve stratejist olan Tonyukuk'un hâkimane üslubu ve diliyle aktarılır.

Dunhuang yakınlarında, Bin Buda Mağaraları'nda bulunun Irk Bitig ise, eski Türk runik yazısıyla yazılmış bir fal kitabıdır. Dolayısıyla kitaptaki her falda, ayrı bir olay ve izah söz konusudur. Yani bu fallarda önce kısa bir olay anlatılır, daha sonra ise mevcut olay *edgü* "iyi" ya da *yablak/yabız* "kötü" olarak yorumlanır. Irk Bitig'teki falların çoğu, *edgü* olarak anlamlandırılmıştır. Bununla beraber, *anıg edgü* "çok iyi" ve *anıg yablak* "çok kötü" olarak yorumlanan fallar da vardır.

İncelediğimiz bir diğer eser olan Aç Bars Hikâyesi; Tonyukuk Yazıtları ve Irk Bitig'ten farklı olarak dinî muhtevaya sahip bir eserdir. Altun Yaruk Sudur'da yer alan eser, Budist bir hikâye olup üç şehzade ile aç bir kaplan arasında yaşanan olayları ele alır. Dolayısıyla, hikâyedeki dil ve üslup da bu çerçevede şekillenir.

Bu eserler üzerine yaptığımız morfoloji incelemesinde "isimler, sıfatlar, zarflar, zamirler, edatlar, ünlemler, fiiller, fiilimsiler" alt başlıklarında her üç eserle ilgili sık örneklerle karşılaştık, istisnai örnekleri de belirttik.

İsimler bölümünde "özel isimler ve cins isimler" üç eserde de sıkça kullanılmıştır. "İsim çekim ekleri"nden ilgi durumu (genitif) ve çokluk-topluluk ekleri, Aç Bars Hikâyesi'nde yaygın olarak görülmektedir. Mezkûr eserlerde, soru ekinin ise istisnai bir kullanımı söz konusudur.

Sıfatlar bölümünde sadece "soru sıfatları", eserlerde çok az görülür. Zarflar bakımından ise, zengin örnekler mevcuttur.

Zamirler incelediğimiz eserlerde bolca örneğe sahiptir ancak "işaret zamirleri" Tonyukuk Yazıtları'nda nadiren kullanılmıştır. Ayrıca "belirsizlik zamirleri" ve "soru zamirleri"nin örnekleri yok denecek kadar azdır. Sadece Irk Bitig ve Aç Bars Hikâyesi'nde nispeten yaygın bir kullanımı vardır.

Edatlar bölümünde "sıralama edatları," her üç eserde de az kullanılmıştır. "Cümle başı edatları", "çekim edatları" sadece Aç Bars Hikâyesi'nde sık kullanıma sahiptir. "Kuvvetlendirme, karşılaştırma, soru-şüphe edatları"nın örnekleri az, çekim edatlarının örnekleri ise sık görülmektedir. Ünlemler sadece Aç Bars Hikâyesi'nde yoğun olarak kullanılmıştır.

Fiiller bölümünün "fiil çekimi" kısmında kişi zamiri kökenli (1. tip) kişi eklerinden teklik 2. kişi çekimine ait herhangi bir örnek tespit edilememiştir. "Fiil kipleri" kısmında tasarlama kipinin gereklilik şekli, yalnızca Aç Bars Hikâyesi'nde sıkça kullanılmıştır. Şart şekli ise Tonyukuk Yazıtları'nda istisnai olarak görülmektedir. "Fiil birleşik çekimleri"nin hikâye, rivayet ve şart şekli çok kullanılmamıştır.

Fiilimsiler bölümünde “isim-fiiller, sıfat-fiiller ve zarf-fiiller”in örnekleri üç eserde de mevcuttur. Özellikle zarf-fiillerin oldukça sık kullanıldığı görülmektedir. Bu durum da, eserlerdeki olay örgüsünü yer, zaman, durum vb. bakımdan zengin kılmıştır.

Sentaks incelemesinde ise kelime gruplarını ve cümleleri (cümlelerin ögeleri, cümle türleri) inceledik. Kelime gruplarından isim tamlaması ve sıfat tamlamasının her üç eserde bolca örnekleri vardır.

Tekrar grubu genel olarak eserlerde sıkça kullanılmıştır ancak “eklemeli tekrarlar”a ilişkin çok istisnai bir kullanım dikkat çekmektedir.

Bu eserlerde edat grubuna ait bolca örnekler görülürken bağlama grubunun örnekleri çok azdır.

Ünlem grubunun sadece Aç Bars Hikâyesi’nde yaygın örnekleri vardır. İncelediğimiz eserlerde birleşik isim grubu çok az kullanılırken birleşik fiil grubunun çokça örnekleri mevcuttur. Unvan grubu ise Tonyukuk Yazıtları ve Aç Bars Hikâyesi’nde kullanılmıştır.

Fiilimsi gruplarından yalnızca “isim-fiil grubu”na ait istisnai örnekler vardır. Kısaltma gruplarından “bulunma durumu (lokatif) grubu” ve “ayrılma-çıkma durumu (ablatif) grubu” neredeyse hiç kullanılmamıştır. Aynı şekilde, sayı grubu da az görülen kelime gruplarından biridir.

Cümle türlerinden “yüklemine göre” incelediğimiz isim cümleleri ve fiil cümleleri, “anlamlarına göre” olumlu cümle, olumsuz cümle, soru cümlesi ve ünlem cümlesi eserlerde çokça kullanılmıştır. Bununla birlikte, “yüklem yerine göre” yüklemi sonda olan (düz) cümle ve yüklemi başta veya ortada olan cümle örnekleri de bolca görülmektedir.

“Yapılarına göre” basit cümleler çokça kullanılmıştır. Birleşik cümlelerde ise girişik birleşik cümle örnekleri, yani fiilimsi içeren cümleler bu eserlerde önemli bir yekûn tutmaktadır. Şartlı birleşik cümle örnekleri, diğer birleşik cümlelere nispeten azdır. İç içe birleşik cümle ve karmaşık cümle örnekleri ise eserlerde bolca mevcuttur.

“Bağlanışlarına göre” bağımlı sıralı cümleler sadece Irk Bitig ve Aç Bars Hikâyesi’nde kısmî olarak görülmektedir. Bağımsız sıralı cümleler ise her üç eserde de sık bir kullanıma sahiptir.

Sonuç olarak Tonyukuk Yazıtları, Irk Bitig ve Aç Bars Hikâyesi morfolojik ve sentaktik açıdan zengin örnekler barındıran eserlerdir. Tabii olarak bu eserlerde kullanılan dilin muhteviyatına, amacına göre teşekkül ettiğini ve Tonyukuk Yazıtları, Irk Bitig ve Aç Bars Hikâyesi’nin Eski Türkçe döneminin dil özelliklerini iyi yansıtan önemli eserler olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Ahmet, Zemiire:	Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Öyküsü (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük) , Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009
Akar, Ali:	Bilge Tonyukuk Yazıtı , İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2020.
Akay, Nilay:	Orhun Abideleri Üzerine Bir Sentaks Çalışması , Yüksek Lisans Tezi, Aydın, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
Aksan, Doğan:	En Eski Türkçe'nin İzlerinde , 3. bs., İstanbul, Multilingual Yayınları, 2007.
Alyılmaz, Cengiz:	Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi , Doktora Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
Alyılmaz, Cengiz:	Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu , Ankara, Kurmay Yayınları, 2005.
Arat, Reşid R.:	Makaleler Cilt I , Haz. Osman Fikri Sertkaya, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:65, 1987.
Argunşah, Mustafa:	"Harezmi Dönemi Metinlerinde e/i Sorunu," Dil Araştırmaları , Sayı 6 (Bahar), 2010, s. 47-60.
Aris, Gönül:	"2018 Yılında Eski Uygurca Üzerine Yapılan Çalışmalar," International Journal of Old Uyghur Studies , Cilt 1, Sayı 1, s.95-136.
Atabay, Neşe vd:	Sözcük Türleri I. Bölüm (Giriş, Ad, Sıfat, Belirteç, Adıl, İlgeç) , yön. ve yay. haz. Doğan Aksan, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları:421, 1976
Atabay, Neşe vd:	Sözcük Türleri II. Bölüm (Bağlaç, Ünlem, Eylem) , yön. ve yay. haz. Doğan Aksan, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları:421/2, 1976.
Atsız, Mahsun:	"Adverbs and Adverbial Constructions in the Irk Bitig," Korkut Ata Türkiyat Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi , Cilt 1, Sayı 1, 2019, s. 46-52.

Ayas, Büşra G.:	Eski Uygur Türkçesinde Epistemik Kiplik: Aç Pars Hikayesi Örneği , Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
Ayazlı, Özlem:	Altun Yaruk Sudur VI. Kitap Karşılaştırmalı Metin Yayını , İstanbul, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.
Aydemir, Hakan:	“Tonyukuk / Tunyukuk Adı Üzerine,” International Journal of Old Uyghur Studies , Cilt 1, Sayı 2, s. 171-184.
Aydın, Erhan:	Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Ongi, Küli Çor) , 2. bs., Konya, Kömen Yayınları, 2014.
Aydın, Erhan:	Türk Runik Bibliyografyası , İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2017.
Aydın, Erhan:	Uygur Yazıtları , İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018.
Aydın, Erhan:	Türklerin Bilge Atası , 4. bs., İstanbul, Kronik Kitap, 2021.
Banguoğlu, Tahsin:	“Eski Türkçe Üzerine,” Türk Dili Araştırma Yıllığı - Belleten , Cilt 12, 1964, s. 77-84.
Banguoğlu, Tahsin:	Türkçenin Grameri , 9. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
Bayat, Fuzuli:	“İrk Bitig Metninin Poetik Yapısı”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü , 2006, s. 39-65.
Caferoğlu, Ahmet:	“Türkçemizdeki -ğıl ve -gil Emir Eki”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten , Cilt 19, 1971, s. 1-10.
Caferoğlu, Ahmet:	Türk Dili Tarihi I- II , Ankara, Altınordu Yayınları, 2015.
Carnie, Andrew:	Syntax: A Generative Introduction , 2. bs., Oxford, Blackwell Publishing, 2006.
Chomsky, Noam:	Syntactic Structures , The Hague, Janua Linguarum 4, 1957.
Comrie, Bernard:	Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems , Cambridge, Cambridge University Press, 1976.
Corcu, Demet:	A Linguistic Analysis of Necessity As a Part of the Modal System in Turkish , Yüksek Lisans Tezi, Mersin, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
Çelikel, Sibel:	Orhun Kitabelerinin Günümüz Türkçesindeki Söz Varlığı , Yüksek Lisans Tezi, Edirne, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler

	Enstitüsü, 2007.
Deny, Jean:	Türk Dil Bilgisi , Çev. Ali Ulvi Elöve (1941), Haz. Ahmet Benzer (2012), İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1921.
Doğan, İsmail:	Doğu Avrupa'daki Göktürk (Runik) İşaretli Yazıtlar , Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 798, 2002.
Duman, Musa:	"Klasik Osmanlı Türkçesi Döneminde i/e Meselesine Dair," İlmî Araştırmalar 7, 1999, s. 65-104.
Eckmann, János:	Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar , Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları No:635, 1996.
Eckmann, János:	Çağatayca El Kitabı , Çev. Günay Karaağaç, Ankara, Akçağ Yayınları, 2003.
Elverskog, Johan:	Budist Uygur Edebiyatı , Çev. Mustafa Ağca, Dilek Uzunkaya, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.
Eraslan, Kemal:	Eski Türkçede İsim-Fiiller , İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 2731, 1980.
Eraslan, Kemal:	"Eski Türkçe'de Yönelme (Dativ) Hâli Ekinin Yapı, Fonksiyon ve İfadeleri," İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi , 2000, s. 67-76.
Eraslan, Kemal:	Eski Uygur Türkçesi Grameri , Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.
Ercilasun, Ahmet B.:	Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi , 15. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2015.
Ercilasun, Ahmet B.:	Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları , İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016.
Erdal, Marcel:	"İrk Bitig Üzerine Yeni Notlar," Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten , 1978, s. 87- 119.
Erdal, Marcel:	"Die Konverb- und Aoristendungen im Alttürkischen," Ural-Altaische Jahrbücher 51, 1979, s. 104-125.
Erdal, Marcel:	"The chronological classification of Old Turkish texts," CAJ XXIII,3-4, 1979, s. 151-175.
Erdal, Marcel:	Old Turkic Word Formation I-II , Wiesbaden, 1991.

Erdal, Marcel:	“Further notes on the Irk Bitig,” Turkic Languages 1, 1997, s. 63-100.
Erdal, Marcel:	A Grammar of Old Turkic , Leiden-Boston, Brill, 2004.
Erdal, Marcel:	“Yazıtlar Türkçesinde Dörtlü Ses Uyumu,” Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290 Yılı (720-2010) , 3-5 Aralık 2010, s.147-153.
Erdal, Marcel:	“Eski Türk Yazısı Yazmaları ve Gramer Özellikleri,” Eski Türkçeden Çağdaş Uygurcaya Mirsultan Osman'ın Doğumunun 85. Yılına Armağan , Ed.: Aysima Mirsultan – Mihriban Tursun Aydın – Erhan Aydın, 2014, s. 1-16.
Ergin, Muharrem:	Türk Dil Bilgisi , İstanbul, Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım, 2013.
Ergin, Muharrem:	Orhun Abideleri , 45. bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2011.
Erten, Münür:	Türkiye Türkçesi Cümle Bilgisi ve Cümle Çözümlemeleri , Ankara, Bizim Büro Matbaacılık, 2018.
Gabain, A. von:	“Primäre und Sekundäre Kasus im Alttürkischen,” Studies in General and Oriental Linguistics , 1970, s. 131-137.
Gabain, A. von:	Eski Türkçenin Grameri , Çev. Mehmet Akalın, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 332, 1988.
Gömeç, Saadettin:	Kök Türk Tarihi , Düzeltilmiş 2. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 1999.
Gulcalı, Zemire:	Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan “Aç Bars” Hikâyesi (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin) , Gözden Geçirilmiş 2. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015a.
Gulcalı, Zemire:	Altun Yaruk Sudur X. Kitap (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük) , Doktora Tezi, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015b.
Gürgün, Hasan:	Göktürk Yazısıyla Oluşturulmuş Uygur Kağanlığı Yazıtlarının Metindilbilimsel İncelemesi , Yüksek Lisans Tezi, Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
Hacıeminoğlu, Necmettin:	Türk Dilinde Edatlar (En Eski Türkçe Metinlerden Zamanımıza Kadar) –Yazı dilinde- , 2. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1974.
Hacıeminoğlu, Necmettin:	Karahanlı Türkçesi Grameri , 3. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu

	Yayınları, 2008.
Hunutlu, Ümit:	Orhun Yazıtları ile İyi ve Kötü Prens Öyküsü'nde Yan Cümleler , Doktora Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
Johanson, Lars:	Türkçede Görünüş , Çev. Nurettin Demir, Ankara, Grafiker Yayınları, 2016.
Kara, Serdal:	“Girişik Cümle Problemi Üzerine Bir İnceleme”, Turkish Studies , Cilt 7, Sayı 2, 2012, s. 643-648.
Karahan, Leylâ:	Türkçede Söz Dizimi , 19. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2013.
Karamanlıoğlu, Ali F.:	Türk Dili Nereden Geliyor Nereye Gidiyor , 6. bs., İstanbul, Beşir Yayınevi, 2007.
Kaya, Ceval:	Uygurca Altun Yaruk. Giriş, Metin, Dizin , Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
Kaya, Ceval:	“İrk Bitig’de Falcılık,” Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler , Ed., Emine Gürsoy Naskali, Erdal Şahin, 2008, s. 1-7.
Kocaman, Ahmet:	Dilbilim Temel Kavramlar Sorunlar Tartışmalar , Ankara, Dil Derneği, 2002.
Kocaoğlu, Timur:	“Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı é / i Meselesi,” Türk Kültürü , Sayı 483-484, Temmuz-Ağustos 2003, s. 266-281.
Koç, Nurettin:	Yeni Dilbilgisi , 3. bs., İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1996.
Kormuşin, İgor vd:	Yenisey – Altay – Kırgızistan Yazıtları ve Kağıda Yazılı Runik Belgeler , Ankara, Bilgesu Yayıncılık, 2016.
Korkmaz, Zeynep:	Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi , 4. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
Lewis, Geoffrey L.:	Turkish Grammar , Oxford, The Clarendon Press, 1967.
Malov, Sergey Y.:	Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti , Moskva-Leningrad, Akademie Nauk SSSR, 1951.
Ölmez, Mehmet:	“Kurzer Überblick über die Buddhistische Übersetzungsliteratur in Alttürkisch,” Çağdaş Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış Nevin Önberk Armağanı, 1997. s. 225-256.

Ölmez, Mehmet:	Orhon - Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları , Yenilenmiş 3. bs., Ankara, Bilgesu Yayıncılık, 2013.
Ölmez, Mehmet:	Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri , Ankara, Kesit Yayınları, 2017.
Özçelik, Sadettin, Münür Erten:	Türkiye Türkçesi Dilbilgisi , Ankara, Bizim Büro Matbaacılık, 2011.
Özmen, Mehmet:	Türkçede -Ken Zarf-Fiili , Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
Polat, Ülkü:	Eski Uygur Türkçesinde Cümle , Doktora Tezi, İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
Rybatzki, Volker:	Die Toñuquq-Inschrift , Szeged, 1997.
Radloff, Wilhelm:	Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, Zweite Folge , Saint-Petersbourg, 1899.
Sami, Şemseddin:	Orhun Abideleri , 2. bs., Haz. Gıyasettin Aytaş, Ankara, Akçağ Yayınları, 2013.
Sertkaya, Osman F.:	“Kâğıda Yazılı Göktürk Metinleri ve Kâğıda Yazılı Göktürk Alfabeleri,” Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten , Cilt 38, 1990, s. 167-181.
Slobin, I. Dan, Ayhan A. Aksu:	“Tense, Aspect, And Modality in the Use of the Turkish Evidential”, Typological Studies in Language , Cilt 1, 1982, s. 185-200.
Stebleva İ. V.:	“Eski Türkçe Fal Kitabı <i>İrk Bitig</i> ’de Sembollerin Kavramsal Temeli,”(çev. Halil İbrahim Usta), Türkoloji Dergisi , Cilt 14, Sayı 1, 2001, s. 195-212.
Şirin User, Hatice:	Köktürk ve Ötüken Uygur Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi , Konya, Kömen Yayınları, 2009.
Şirin User, Hatice:	Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri , İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015.
Taşagıl, Ahmet:	Bilge Türk Tonyukuk , İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2020.
Tekin, Şinasi:	“Eski Türkçe,” Türk Dünyası El Kitabı Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 121 , 1992, s. 69-119.
Tekin, Şinasi:	Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları , Haz. R. Tuba Karatepe, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.

Tekin, Talat:	Tunyukuk Yazıtı , Ankara, Simurg Yayıncılık, 1994.
Tekin, Talat:	Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı , Ankara, Simurg Yayıncılık, 1997.
Tekin, Talat:	İrk Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı , Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
Tekin, Talat:	İrk Bitig: The Book of Omens , Wiesbaden, Harrasowitz Verlag, 1993.
Tekin, Talât:	Orhon Yazıtları , 5. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
Tekin, Talat:	Makaleler I Altayistik , Haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
Tekin, Talat:	Orhon Türkçesi Grameri , Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
Tekin, Talat:	Tunyukuk Yazıtları , Ankara, Simurg Yayınevi, 1994.
Tekin, Talat; Ölmez, Mehmet:	Türk Dilleri - Giriş - , 2. bs., İstanbul, Simurg Yayınevi, 2003.
Thomsen, Vilhelm:	Orhon Yazıtları Araştırmaları , 2. bs., çev. ve haz. Vedat Köken, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
Toker, Mustafa:	“Köktürkçede Yön Bildiren Kelimeler ve Bunların Okunuşuna Farklı Bir Bakış,” Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi , 34. Sayı, 2013, s. 1-10.
Turan, Fikret:	Old Anatolian Turkish: Syntactic Structure , Doktora Tezi, Harvard Üniversitesi, Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Cambridge Massachusetts, 1996.
Turan, Fikret:	“Türkçede Zarflar Üzerine”, Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı , 1998, s. 301-307.
Turan, Fikret:	Adverbs and Adverbial Constructions in Old Anatolian Turkish , Wiesbaden, Harrasowitz Verlag, 2000.
Türkyılmaz, Fatma:	Tasarlama Kiplerinin İşlevleri , Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 729, 1999.
Uçar, Erdem:	“Altun Yaruk Sudur Üzerine Yapılan Çalışmalar Hakkında Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi,” Türk Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi , S.1, 2013, s. 227-251.

Uzun, Leylâ S.:	Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı , Ankara, Türk Dilleri Araştırmalar Dizisi: 7, Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık, 1995.
Uzun, Nadir E.:	“Türkçede Görünüş/Kip/Zaman Üçlüsü,” Dil Dergisi , 68. Sayı, 1998, s. 5-22.
Yavuz, Orhan:	“Türkçe'de Kapalı E,” S.Ü. Fen-Ede. Fak. Edebiyat Dergisi , Sayı 6, 1991, s.271-306.
Yıldırım, Fikret:	İrk Bitig ve Runik Harfli Metinlerin Dili , Doktora Tezi, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
Yıldırım, Fikret:	“On the Titles Ten-si and Kan in the İrk Bitig,” Dil Araştırmaları , Sayı 13, Güz 2013, s. 141-150.
Yıldırım, Fikret:	İrk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili , Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
Yılmaz Ceylan, Emine:	“Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü,” Türk Dilleri Araştırmaları , 1991, s. 151-165.
Zieme, Peter:	“Aus einem alttürkischen Kommentar zum Goldglanzsūtra,” Symbolae Turcologicae. Studies in Honour of Lars Johanson on his Sixtieth Birthday , Ed. by., Árpád Berta, Bernt Brendemoen, Claus Schönig, 1996, s. 231-238.
Zieme, Peter:	“Runik Harfli Birkaç Pasaj Üzerine Kimi Yorum Önerileri,” Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten , Cilt 48, 2000, s. 377-382.